

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

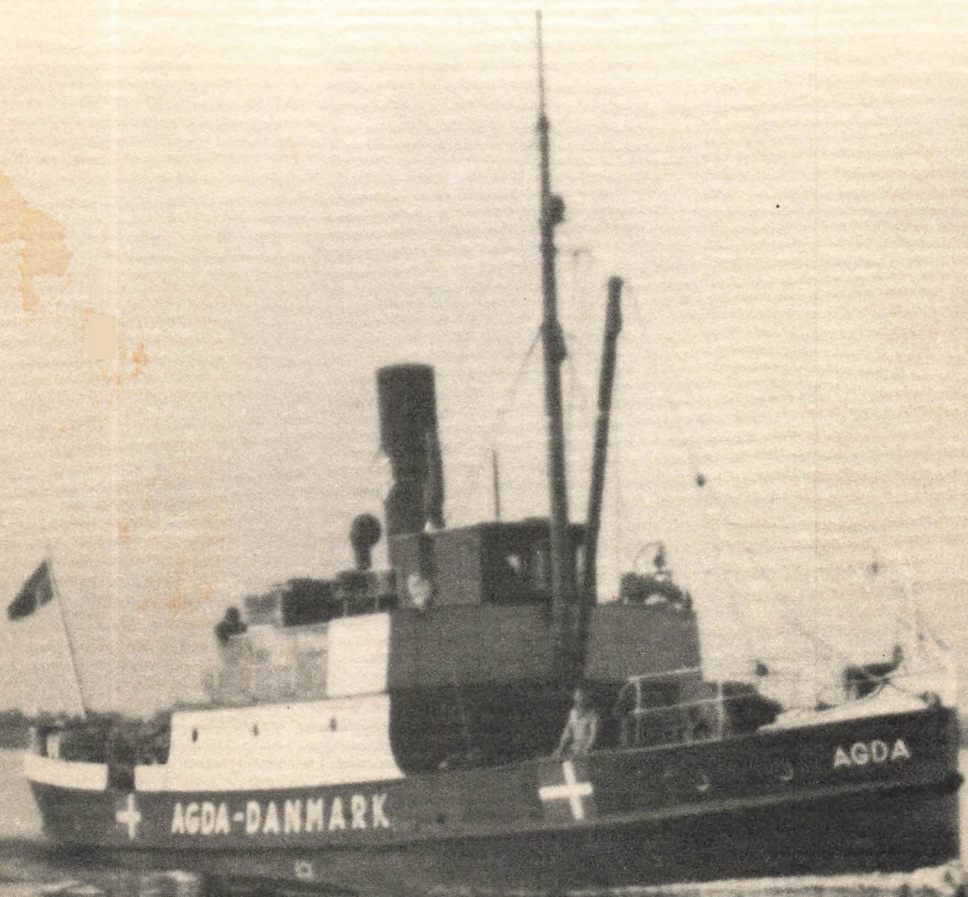
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

49. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1984

UDGIVET MED TILSKUD FRA:

Andelsbanken, Århus.

Den almindelige Brandforsikring.

Handelsbanken, Århus.

Jyllands Kreditforening.

Kreditforeningen Danmark.

Midtjysk Korn- og Gødningsforretning, Skovby.

Mundelstrup Mejeri.

Provinsbanken, Århus.

S. D. S., Århus.

Århus Oliefabriks fond for almene formål.

Hadsten Kommune.

Odder Kommune.

Århus Kommune.

Ministeriet for kulturelle anliggender.

Fotosats og tryk: A/S Skanderborg Amtsbogtrykkeri.

Papir: 115 gr. Duo Matt.

Repro af billeder: Hammerschmidt, Århus.

Bogbinderarbejde: Albrechtsens Bogbinderi ApS, Åbyhøj.

Omslagsbillede: S/S AGDA.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

I kommission hos forlaget Aros.

ISSN 0108-3570.

FORORD

Årbogen kommer denne gang ganske vidt omkring i sit emnevalg. Der er eksempler fra de gamle tingbøger på, hvordan bønderne på Oddereggen reagerede på de stadige udskrivninger af unge bønderkarle under svenskekrigene i 1600erne.

Et uddrag af et stort arkivmateriale tegner et billede af Hasselager gennem 300 år under Århus bispestol. Fra landsbyen Slet er der gårdhistorie og fæster- og ejernavne fra de enkelte gårde og huse fra udskiftningen 1786 frem til vor tid, hvor landsbyen er næsten opslugt af storbyens industrikvarterer.

En af foreningens veteraner redegør for Ormslev-Kolts skolehistorie gennem ca. 250 år med indgående beskrivelse af skole-

REDAKTION

Redaktør *Aage Domino*

Overlærer *J. S. Thomsen*
ansvarshavende

byggeri, økonomi, degnevilkår m.v. gennem dette lange tidsrum.

Gennem et righoldigt billedmateriale med tekst og kommentarer vises en bestemt periodes foretrukne byggestil i Århus og omegn.

Sociale foranstaltninger på to vidt forskellige områder er belyst i to »tilbageblik« over nu afsluttede epoker: 90 års privat børnesagsarbejde og - livet i en fattiggård på landet for slet ikke så lang tid siden.

I 1944 skete der en minesprængning i Horsens fjord, hvorved et stort antal personer omkom. En førstehåndsberetning mindes den tragiske begivenhed.

Et af de allerældste håndværk er smedens. En fortælling om livet i en landsmødie og en vemodig konstatering af, at det gamle ædle håndværk næsten ikke findes mere, afrunder artikelserien.

Så følger anmeldelse af ny litteratur om Østjylland og derefter aktuelle beretninger fra arkiver og museer i det østjyske område.

Årbogen kommer i 1985 i sin 50. årgang, og foreningen kan i 1986 fejre 50 års jubilæum. I begge anledninger er redaktionen interesseret i at høre fra »jubilarer« medlemmer, som var med i 1936 eller deromkring - gerne korte beretninger - erindringsglimt eller korte bidrag til evt. optagelse i årbogen. Vi har tilsagn om større bidrag, men vil gerne høre fra endnu flere, så vi også i de kommende årgange kan møde med et varieret udbud af artikler, så årbogen fortsat kan være alsidig og vedkommende til forhåbentlig glæde for vor store medlemskreds.

Jens Sigurd Thomsen

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING'S BESTYRELSE

Forretningsudvalg:

Formand: godsejer Erik Kjær,
Ristrup Hovedgård, 8381 Mundelstrup.

Næstformand: assurandør N. P. Boye Nielsen,
Sandbygård, 8370 Hadsten.

Kasserer: godsejer J. A. Pontoppidan,
Constantinsborg, 8260 Viby J.

Sekretær: landsretssagfører E. Lund-Sørensen,
Sønder Allé 10, 8000 Århus C.

Smedemester Søren Bach,
Emborgvej 3, Gl. Ry, 8680 Ry.

ØVRIGE MEDLEMMER

Gårdejer P. Holm Jensen, Terp, Lystrup.

Statsaut. ejendomsmægler, cand. merc. H. Junker-Poulsen, Egå.

Direktør, cand. oecon. B. Knie-Andersen, Charlottenlund.

Brandinspektør Carl A. Laursen, Knebel.

Museumsinspektør, dr. phil. Erna Lorenzen, Århus.

Erhvervsvejleder Birte Voigt Lund, Århus.

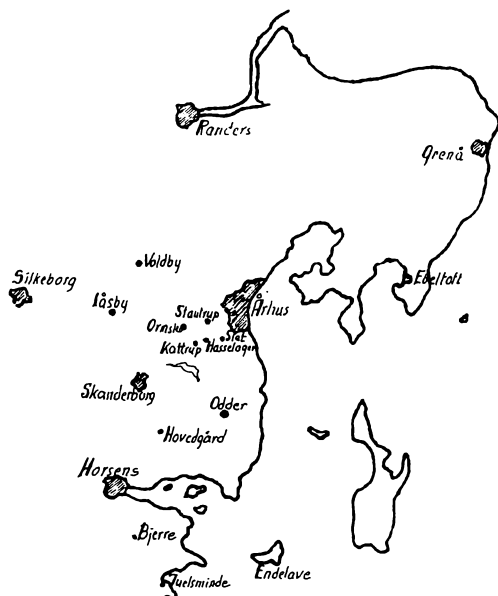
Arkivleder Johanne Methling, Odder.

Fotograf Else Otzen, Odder.

Handelsmand Tage D. Rasmussen, Højbjerg.

Overlærer J. S. Thomsen, Viby J.

her skete det...

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	3
Oversigtskort	5
Forfattere	7
En dramatisk session i 1659	9
Af Anne Marie Skovfoged.	
Hasselager i 300 år, 1558-1858	12
Af Svend Nørregaard Hansen.	
Gårdene i Slet by efter udskiftningen i 1786 ..	25
Af Viggo Thomassen.	
Ormslev-Kolts skolehistorie	43
Af Ejnar Aaes.	

Det gotiske Århus	59
Af Steen Ivan Hansen.	
Et stykke »Privat Initiativ« i børnesagsarbejde	70
Af Chr. A. Nørholm.	
Voldby fattiggård 1870-1940	76
Af Jens Bødker.	
En sømand drev i land	84
Af Knud Nymand.	
I og omkring en smedie	94
Af Gunner Dalsgaard.	
Fra Østjyllands kulturfront:	
Litteratur om Østjylland	107
Af Kjeld Elkjær.	
Lokalhistoriske arkiver:	
Gedved kommunes sognekarkiver	110
Af Niels Jørgen Andreasen.	
Lokalhistorisk arkiv, Gjern	111
Af Else Marie Lindblom.	
Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv og samlinger	112
Af Nydam Jensen.	
Hinnerup Egnarkiv	113
Af N. P. Boye-Nielsen.	
Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv	113
Af Carl A. Laursen.	
Mårslet Egnarkiv	114
Af Per Enevoldsen.	
Nørre Djurs Egnarkiv	115
Af Tom Mortensen.	
Lokalhistorisk forening for Purhus kommune	116
Af Metha Laursen.	

Rosenholm Egsarkiv ..... 117 Af <i>Søren Sloth Carlsen</i> .	Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup ..... 123 Af <i>Svend Nielsen</i> .
Egsarkivet for Ry kommune ..... 118 Af <i>Poul Nørgaard</i> .	Forhistorisk Museum, Moesgård ..... 123 Af <i>H. J. Madsen</i> .
Skejby-Lisbjerg-Ølsted sognearkiv ..... 119 Af <i>P. Holm Jensen</i> .	Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum 125 Af <i>Vibeke Nielsen</i> .
Solbjerg og omegns lokalhistoriske arkiv ..... 121 Af <i>Johanne Methling</i> .	Silkeborg Museum 125
Sønderhald Egsarkiv ..... 121 Af <i>Vibeke Nielsen</i> .	Østjysk Hjemstavnsforening 128
	Personregister 129
	Stedregister 133
Museer:	
Clausholm ..... 121 Af <i>Henrik Berner</i> .	

FORFATTERE

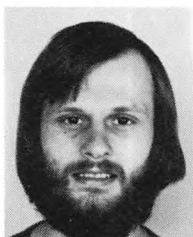
Einar Aaes, født 1908 på Helgenæs Mejeri, opvokset i Galten fra 1913. Lærer, dim. fra Silkeborg Seminarium 1929. Højskolelærer Høng Husmandsskole, soldat, efterskolelærer Nordborg Slots Efterskole, andenlærer i Thorsager. Fra 1935 først enelærer, så førstelærer og fra 1960 skoleinspektør i Hasselager, Ormslev-Kolt kommune, nu Århus kommune.

Jens Sørensen Bødker, født 1899 i Svenstrup ved Hammel. Kom som 10-årig ud at tjene og har altid været beskæftiget ved landbruget. 1923-24 på Malling landbrugsskole, derefter flere bestyrerpladser. 1932 gift med Ingeborg og samme år bestyrer på Voldby fattiggård. Overtog 1940, da fattiggården blev nedlagt, en mindre ejendom i Voldby, hvor han stadig bor.

Gunner Dalsgaard, født 1925, udlært smed, nu tekniker på Forsøgsanlæg Risø.

Steen Ivan Hansen, født 1950. I en årrække journalist, men siden 1979 studerende ved Århus Universitet i fagene middelalderarkæologi og historie. Underviser i F.O.F. i faget »Danske slotte og herregårde«.

Svend Nørregaard Hansen, født i Ørup, opvokset i Attrup, begge i Rosmus sogn. I mejerilære 1929. Efter 43 år som mejerist og mælkehandler nu fra 1972 ved Horsens Museum. Foruden slægts- og lokalhistorie særlig interesseret i den historiske topografi, specielt i de gamle vejes forløb.

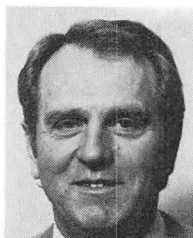
Knud Nymand, skoleinspektør ved Vejlby skole i Århus - født 1932 i Horsens, lærereksamen fra Gedved seminarium 1954, ansat ved Århus skolevæsen 1954, skolekonsulent i dansk 1963, skoleinspektør ved Lisbjergskolen 1966-72.

Chr. Alfred Nørholm, født i Asferg 1902, skolegang i Asferg i 7 år. Tjent ved landbruget 1909-21. Hjorddreng 1914-15. På Askov Højskole 1921-22 og 1922-23. Cand. agro 1926. Assistent i alle fagområder i Horsens Landboforening 1926-31. Økonomikonsulent samme sted 1928-76. Hovedrevisor i F.D.B. 1938-72.

Anne Marie Skovfoged, født 1916 i Skørping. Husmoder. Ansat ved Horsens-Odder jernbane 1949-62. I 1977 udgivet »Omkring bybrønden« (bidrag til Odders bygningsmæssige historie 1800-1900) og i 1982 »Sten- og billedhuggerarbejder i Rathlousdals Have«.

Viggo Thomassen, født 1933 i Slet. Ved landbruget til 1954 til aftjening af værnepligt. 1956 ansat ved politiet i København. I 1961 til Silkeborg og fra 1966 kriminalassistent samme sted.

En dramatisk session i 1659

Af Anne Marie Skovfoged

Under krigen med Sverige 1657-60 var Jylland to gange besat af de svenske tropper, men i efteråret 1658 fik Danmark hjælp af kejserlige tyske, brandenburgske og polske tropper, der i løbet af december måned fordrev svenskerne fra Jylland med undtagelse af den del, der havde forskanset sig i Frederiksodde.

Endnu var krigen ikke forbi, men så snart danskerne igen havde herredømmet i Jylland, forberedte kong Frederik d. 3. en komplettering af hæren ved at sende oberst Laurits Powisch til Jylland for der at udskrive mandskab til et regiment fodfolk og nogle kompagnier dragoner. Samtidig gik der brev til de jyske lensmænd om på alle måder at være obersten og hans folk behjælpelig med at fremme sagen.

Det trak dog lidt i langdrag i begyndelsen, men i august 1659 gav oberst Powisch fuldmagt til kaptajn Jonas Jonassen til at udskrive soldater i Aakjær len, og lensmand Henrik Rantzau på Aakjær, der var på rejse til Viborg, sendte brev til sin ridefoged, Jost Henrichsen Blichfeldt, om at foretage de nødvendige forberedelser.

Ridefogden lod derefter lenets præster

udfærdige lister over de værnepligtige unge mænd. I Aakjær len var der ialt 223 værnepligtige, som sognefogderne blev befalet at tilsige til session på Aakjær d. 14. august tilligemed deres husbond, og ligeledes blev alle tidligere udskrevne soldater tilsagt til at give møde.

I løbet af foråret og sommeren havde de jyske bønder forsøgt at komme til hægterne efter den fjendtlige besættelse. Det var ingenlunde let, for landet så sørgeligt ud. Foruden at svenskerne systematisk havde udskrevet skatter, levnedsmidler, heste, kørsel med proviant og fourage, samt mandskab til befæstningsarbejde og svensk krigstjeneste, havde de ved tilbagetrækningen afbrændt, hvad de kunne overkomme for at ødelægge provianteringsmulighederne for hjælpetropperne. Alligevel måtte de jyske bønder skaffe forplejning til hjælpetroppersnes 30.000 mand og 24.000 heste, skønt de dårligt vidste, hvorfra de selv skulle få føden, da mange end ikke havde fået markerne tilsået.

Og havde svenskerne været en plage, så var de fremmede tropper, der nu var i landet, det ikke mindre, skønt de skulle være vore venner. De menige soldater

var mindre diciplinerede end de svenske, så mens det før havde været den svenske hærledelse, der stillede krav, så var det nu de enkelte soldater af hjælpetropperne, der røvede og plyndrede på egen hånd, som de lystede, og handlede ilde med beboerne, når disse søgte at værgе deres ejendele. Det var fortrinsvis de polske soldater med kvarter i Skanderborg, der huserede i Aakjær len.

I Tues mølle¹⁾ i Odder stod det særlig slemt til. Først havde mølleren Jørgen Knudsen mistet en søn i krigen,²⁾ og derefter havde polakkerne voldelig frataget ham hans penge og værdigenstande, ødelagt hans bohavе, mishandlet ham og hans familie og sluttelig fordrevet dem fra møllen, så den stod øde fra 14 dage før påske og til omkring mortensdagstid, og da mølleren omsider kunne vende hjem, fandt han kværnværket sønderhugget og jernet røvet, så der kun var de to bare møllesten tilbage.³⁾

Men nu havde bønderne i Aakjær len også fået nok af krigen. Nogle af de unge mænd havde allerede mistet livet⁴⁾ og andre fået alvorlige mén, nu ville de ikke sende de sidste af deres sønner i krig. Da sessionsdagen kom, mødte sognefogderne pligtmæssigt op og ligeledes nogle af de unge mænds fædre eller husbond, men ingen af de unge mænd selv.

Atter måtte sognefogderne ud med en tilsigelse, denne gang til 24. august, men med samme resultat.

Ridefogden lod nu lenets præster oplæse fra prædikestolen, at alle værnepligtige med flere under militærisk straf og eksekution havde at møde på Aakjær den 30. september, men atter mødte kun sog-

nefogderne og en del ældre bønder, der foregav, at de ikke vidste, hvor de unge mænd nu opholdt sig.

Den 13. oktober attesterer sognefogderne, at de nu ialt har tilsagt de unge mænd seks gange, og hver gang talt med enten dem selv eller deres husbond, og kaptajn Jonassen attesterer, at kun ca. 30 unge mænd er mødt.

Nu så ridefogden sig nødsaget til at tage andre midler i brug, og alle de implicerede blev indstævnet til at møde for Hads herreds ret den 10. oktober, hvor bønderne, unge som ældre, af ridefogden blev anklaget for ulydighed og opsætsighed mod kongens og lensmandens ordre. På lensmandens vegne forlangte ridefogden alle de unge mænd, der efter tilsigelse ikke var mødt til session, fradømt livet, og de, der havde skjult dem, straffet med bøder.

Det ville man jo ikke få flere soldater af, men meningen var jo nok, at disse udsigter måske ville få bønderne til at falde til føje, og lykkedes det ikke, ville ridefogden og lensmanden med retssagen kunne bevise overfor kongen, at de havde gjort, hvad de kunne, for at efterkomme den givne ordre. Imidlertid var ingen af de indstævnte mødt i retten, og sagen blev derfor igen udsat i 14 dage.

I mellemtiden foranstaltede ridefogden en eftersøgning af de forsvundne, dog uden resultat, men eftersøgningen, der blev ledet af sognefogderne, har nok heller ikke været alt for grundig, da deres egne sønner også var blandt de indkaldte.

Blandt de eftersøgte var også mølleren Jørgen Knudsen og hans værnepligtige søn, Knud Jørgensen, så det har åbenbart

ikke været polakkernes skyld alene, at møllerfolkene måtte forlade møllen, når de ligefrem var gået under jorden.

Også bønderne forberedte sig på næste retsdag, idet der den 17. oktober blev taget tingsvidne på, at Jørgen Nielsen og Gregers Jørgensen i lang tid havde været syge og sengeliggende, og derfor ikke havde kunnet møde til session, og at Gregers Jørgensen, der tidligere havde været med i krigen, endnu havde kugler siddende i kroppen.

Den berammede retsdag blev endnu engang udsat, uden at der gives nogen grund, men endelig den 21. november kom sagen for retten, hvor alle de vedkommende breve, tilsigelser og attestationer blev oplæst, og derefter ridefogdens indlæg med påstand om straf som førhen nævnt.

For de anklagede synes der ikke at have været noget egentligt forsvar, men de ældre bønder optrådte ret uforfærdet overfor myndighederne både på egne og de unges vegne. Sognefogden Peder Storm i Halling stod frem og sagde, at han allerede havde to sønner i Hans Majestæts tjeneste, og da han havde Kongelig Majestæts bestilling med at opkræve skatter, mente han det rimeligt, at han beholdt de andre to sønner hjemme hos sig til hjælp på gården.

Sognefoged Oluf Sørensen i Odder mente, at han, ligesom andre sognefogder, var berettiget til at måtte beholde sin karl, især da der i denne sag havde været meget ekstra arbejde med tilsigelser og eftersøgning. Og for nogle af de syge karle udtalte Mogens Andersen og Peder Jørgensen i Odder, at karlene så vist hav-

de forfald nok og ikke var i stand til nogetsteds at give møde, og langt mindre var tjenlige til at være soldat.

Det er lidt uklart, om de følgende linier også er udtalt af Peder Jørgensen, eller det er herredsfogdens tilføjelse, at (citater) »da denne udi rette sættelse angår både liv og ære, da vide fogden (ridefogden?), vi ikke derom selv må dømme, men den sag for sin tilbørlige dommer, ydmygeligen finder, under hans zingenet.«

Og her slutter indførslen i tingbogen om denne sag så mærkeligt brat. Vi får ikke at vide, om alle vedkommende var mødt denne gang, og der blev ikke afsagt nogen dom eller berammet et nyt møde. Heller ikke senere findes dommen, og udgangen på sagen nævnes da heller ikke i Poul Rasmussens register til denne tingbog.

Hvad er der sket? Er de unge mænd frivilligt dukket op igen og trukket i trøjen? Eller har anklageren ladet sagen falde?

Vi kan kun gætte, men i alt fald beholdt både mølleren i Tues mølle og hans søn livet og fik også møllen på fode igen. Mølleren levede endnu et par år⁵⁾ og blev efterfulgt som møller af sønnen Knud Jørgensen.⁶⁾

1) Senere kaldet Sandager mølle.

2) Odder sogns kirkebog (C 377-1) s. 567.

3) Hads herrede tingbog (B 58A-1) s. 218.

4) Odder sogns kirkebog (C 377-1) s. 567.

5) Samme, s. 569.

6) Samme, s. 180, 345 og 570 samt matr. af 1688.

Alle øvrige lokale oplysninger er fra Hads herreds tingbog, (B 58A-1) s. 156b til 176b.

Hasselager i 300 år. 1558-1858

Af Svend Nørregaard Hansen

Hasselager station er ikke meget over 100 år. Det er ikke stationsbyen, men det gamle oprindelige Hasselager ca. en halv kilometer længere sydpå, som vi her vil søge oplysning om. Hasselager var Århus bispeembedes ejendom i nøjagtig 300 år.

Begyndelsen ses i »Kronens Skøder« 6. sept. 1558, hvor kong Frederik II udsteder gavebrev til superintendentembedet i Århus stift på »en gård på Sct. Clements kirkegård i Århus til residens og en gård i Ning herred, kaldet Hasselager, til avls-gård« (plus en del andet gods).

Afslutningen er tre skøder fra bispeembedet på tre af Hasselagers gårde 18. sept. 1858. Den fjerde gård var solgt allerede i 1855.

Årstallene i overskriften er altså gode nok, men det skal straks indrømmes, at der kendes ingen efterretninger om Hasselager i 1500 tallet og kun få fra 1600 tallet. Først fra matriklerne 1664, 1680 og 1688 kan vi se sammenhæng i tingene. Bispearkivet i Landsarkivet i Viborg har ikke bevaret arkivalier om godset før 1700. Til gengæld er det bevarede yderst velført, omhyggeligt og professionelt.

»En gård kaldet Hasselager« må betyde, at der i 1558 er tale om én gård. I

matriklen 1688 kaldes »byen« Hasselagergård. Endnu i 1765 i »Jordebog for bispeembedets indtægter« hedder det: Dette sted . . . består af hartkorn 25-6-0-2½ og er delt i fire parter foruden en husmand - altså både og.

Århusgårds matrikel 1635 nævner ikke Hasselager.

Havreballegård amts matr. 1664 nævner to gårde, hver med htk. 17-0-2½-0 og skov til 6 svin. I den første gård bor Jens Villumsen, i den anden Mogens Nielsen. Her tales altså om to gårde.

I samme matrikel 1680 nævnes også to gårde, nu med reduceret htk. 12-3-1-1 til hver. I den ene bor nu to mænd, Povl Pedersen og Jens Jensen, som har efterfulgt Jens Villumsen. I den anden bor nu Jens Mogensen, som har efterfulgt Mogens Nielsen.

I samme matrikel 1688 er Hasselagergård stadig to gårde, hver med gl. htk. 12-3-1-1, men nu reguleret til for den første gård 12-5-2-½ og for den anden 13-0-2-2. I den første bor stadig Povl Pedersen og Jens Jensen. I den anden bor nu Jens og Povl Mogensen. Den sidstnævnte er altså kommet til efter 1680. Herefter er der altid fire mænd i Hasselager. Det ser

altså ud til, at gården Hasselager, hvis den i 1558 kun er én gård, er delt i to før 1664 og videre i fire gradvist før og efter 1680.

I jordebog for bispeembedet 1765 nævnes i Hasselager:

Peder Rasmussen . . . . . htk. 6-4-1-1

Anders Povlsen . . . . . htk. 6-4-1-1

Cæcil (Zidsel) Jensdatter htk. 6-2-3-¼

Peder Sørensen . . . . . htk. 6-2-3-¼

Det giver sammenlagt for de to øverste 13-0-2-2 og for de to nederste 12-5-2-½ altså præcis som i 1680.

I hoveriforening 1792 har gårdene ens htk. 6-3-2-¾ til hver.

I matriklen 1844 er der små forskelle:

Anders Madsen . . . . . htk. 6-3-0-1¾

Søren Thomsen . . . . . htk. 6-2-3-1⅛

Peder Sørensen . . . . . htk. 6-3-2-⅝

Peder Mogensen . . . . . htk. 6-3-1-¾,

men nu forhøjes hartkornet væsentligt. I årene derefter finder vi:

Hans Pedersen . . . . . htk. 9-0-1-1¼
(han efterfølger Anders Madsen i 1847).

Thomas Sørensen . . . . . htk. 8-1-1-0
(han efterfølger Søren Thomsen i 1843).

Knud Pedersen . . . . . htk. 8-2-2-½
(han efterfølger Peder Sørensen i 1845).

Peder Mogensen . . . . . htk. 7-7-2-½

Der er gode oplysninger om bøndernes ydelser til bispeembedet, landgilde, gangdage, kørsel m.v. Det ser ud til, at vilkårene er rimelige, med tiden endog meget fordelagtige, idet ydelserne lå fast gennem meget lang tid uden at påvirkes af skiftende konjukturer. Regnskaberne er til tider meget detaljerede, til tider meget enkle. F. eks. står der for Rasmus

Povlsen: »Pro Anno 1794. Landgilden betalt.« På samme enkle måde kvitteres de næste 20 år. 1822 står der for Peder Sørensen i samme gård: »De 6 læs tørv eftergivet på grund af, at han dette år har udflyttet sin gård og derfor ikke haft tid at skære og bjærge samme.« Først 1845, lige før overgang til selveje, forhøjes landgilde og andre afgifter betydeligt.

Foruden de fire store gårde i Hasselager med matr. nr. 1, 2, 3 og 4 findes et matr. nr. 5. Oprindelsen finder vi i fæste-protokollen for 1753:

»Peder Hygom, biskop over Århus Stift, gør herved vitterligt: At jeg stæder og fæster Laurs Sørensen, der med frihedspas hertil er indkommet, et hus i Hasselager, som fornyligt er blevet opbyggt og for nærværende tid består af 8 bindinger, tillige med den jord af ager og eng, på samme bys mark beliggende, som kaldes Biskopjord, hvilken han må nyde . . . (o.s.v. efter sædv. formular) . . imod en årlig betaling af 12 sletdaler . . . . for medelst det forhen hafte tilsyn med Bispeskovens ved Stautrup er stedet med tilliggende jord ham uden videre indfæstning forundt.«

Af denne sidste sætning ses, at når Laurs Sørensen fritages for at betale indfæstning, må betaling ellers have været sædvane såvel ved bispegodset som ved ryttergods og private godser. Det kan derfor undre, at ordet ikke forekommer i ældre fæstebreve her. Af samme grund ved vi intet om størrelsen af det beløb, der afkrævedes en fæster, før han fik lov at tage sin gård i besiddelse. Først hen i slutningen af 1700 tallet, da fæstebrevene bliver mere udførlige og ledsagedes af

No: 20de ¹⁷²⁰ ^{N: 115} ^{N: 115} Nire og Fve Stilling Jeg ^{Arhus} ^{Bispestol}
 Christen E. Theol. Doctor og Biscop.
 som Aarhus Nisste si spæde formodning sa
 var studiet og forfat, saa som ing og formind forder
 og forder til Gudra Kaufen med Janla gaaet som
 Formind Gudra i Haddelelaget to bonden, og for Jaummen
 yndvillig og oplad saam mindst forsigende Bil
 laar, at samt saa dan forstær besejden og bryng
 mind duns lilliggende Maatler og forder lillige
 mind duns studiet af Juydenen som Jaummen
 af Formind Kaufen uvisst vorder, og giør sig vand
 isaa rigtig som best mund og laud, og duns saa
 var duns laudgsten, som saud forindtel og Formind
 forder Jaummen af der forindt og saam saud og
 var at saam, saa ogsaa rigtig og i arden Cind vef
 lar alle konge partiden skatter og ellers vatter
 sig i alle Maatler af der konge Maatler eller saud
 forindt og af dato af 23de Jan 1719. af Arhus Bispestol
 kung bender duns ligeligheden giør saam forfat den
 for af Feder Jensen tager duns til sig i duns
 dan giør part med partiden duns bender duns
 for bender duns giør saam, til duns lillige duns duns
 mand og duns. Aarhus Bispestol duns 1719
 1719
 Joesum
 Copie Raften vorder, som nu Conform med vorder saam
 Original Lyder Reverten saam duns.
 Duns at vorder ligeligheden mind Lyden vorder duns
 mig af saam vorder duns forindt duns Doct. Johann Eber
 na mind vorder, ing og lo var duns duns mind duns
 vorder ing mind saam saam Aarhus duns duns.

Kopi af fæstebrev fra Århus bispestol 1719.

Noro 1749 den 17de Februar
indfandt sig, saa kongelic og kongelic
for Biskop Peder Kugedns Skatte,
Amaruensis Jakob Boring fra Aakhus
i afgangne Seder Andersen, Skifte boede
i Stadspladze faar Skifte, for at
forbager Koning Skifte. Befandling i
mikkelu faar Skifte. Seder Andersen,
Jensdatter og 2de med Peder Andersen,
for aifleda Peder, Muelig Lovel
Pedersen faar gammel og Anders
Pedersen faar gammel.

De givte forskning Boring
faar sig sig faar sig Registerings
og Visderings. Muelig Peder Peder,
Jens og Seder Jensen, byge af Stads-
pladze. Og man
forbager muelig Peder Lovel
Pedersen af Gemming, Seder med Seder
Haugen Seder Pedersen af Stadspladze,
skifte muelig Peder muelig faar sig skifte
for sig sig sig indfandt sig.

Man, faar forskning
begynde, faar muelig muelig med Seder
Haugen og Peder, og begynde at
indfandt sig skifte muelig forskning
i faar sig sig, faar sig sig sig sig sig sig

synsforretninger, nævnes indfæstning. Det ses, at Eskild Nielsen i 1792 betalte 80 rigsdaler i indfæstning, og at Knud Pedersen i 1845 måtte betale 600 rigsbankdaler sedler.

Det kunne være ønskeligt at vide, hvordan gårdene har ligget. Har de været sammenbyggede, f. eks. to og to og dermed mere eller mindre fælles for beboerne? Vi har ikke et sikkert svar.

Selv om vi ved, at der omkring 1680 blev fire gårdfæstere, ses der intet om bygningsændringer. Fæstebreve fra 1719

og fremad siger ikke noget sikkert. Der tales om »den halve gård« eller »den gård.«

I brandprotokollen 1775 står gårdene nævnt på en måde, der kunne tyde på kun to gårde:

Nr. 1 htk. 6-2-3-¼ Mogens Pedersen
 htk. 6-2-3-¼ Rasmus Povlsen
 Nr. 2 htk. 6-4-1-1 Peder Sørensen
 htk. 6-4-1-1 Jens Sørensen

Her er tale om en parvis nummerering. Beskrivelsen af bygningerne er kun en opremsning af husenes størrelse i antal.

Fag hus	Våningshus	Ladehus	Stald/fæhus	Tørvehus og port
Mogens Pedersen	13	15	13	4
Rasmus Povlsen	15	16	16	8
Peder Sørensen	11	15	11	6
Jens Sørensen	12	16	12	6
Peder Laursen, husmand ..	6		2	2
Hyrdehuset	5			

Efter ca. 1790 indføres i fæsteprotokollen gårdsyn i forbindelse med nye fæstebreve, men disse syn nævner kun den pågældende gårds bygninger og ikke evt. sammenhæng med andre gårde.

Det ældste matrikelkort over Hasselager fra 1810 burde være den sikreste kilde til besvarelse af vort spørgsmål.

Kortet viser en femkantet gård østligst i byen med nr. 1. Desuden en gård, kun antydnet, lidt vest for byen med nr. 2. Denne gård, matrikelnummer 2, blev flyttet ud på sin mark nogle få hundrede meter fra det gamle gårdsted omved 1810, omtrent samtidig med at kortet blev tegnet. Numrene 3 og 4 ligger stadig i byen vest for nr. 1, men de kan ikke adskilles

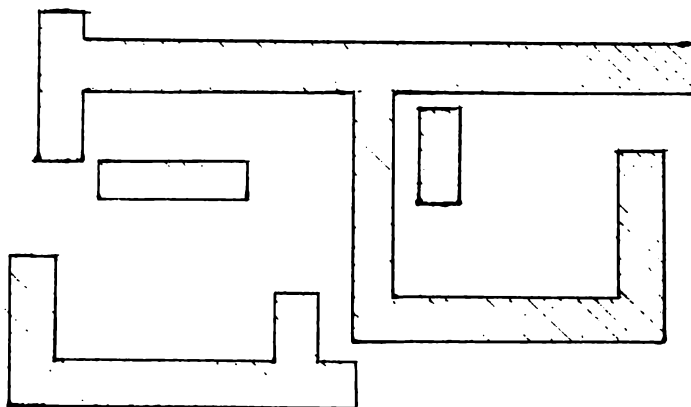
for nogle overtegninger, vistnok af veje eller skel.

Det er ikke muligt at få nogen af gårdene til at ligne de regelmæssige firelængede, som synsberetningerne taler om.

Når også kortet svigter os, er der næppe mange muligheder tilbage, og spørgsmålet må stå åbent.

Imidlertid findes der endnu en kilde, der bringer os et skridt videre uden dog at føre til målet:

Vejkortets Hasselager ligner ikke matrikelkortets aftegning, hvor der synes at være en tydelig afstand mellem den femkantede gård mod øst og den mere utydelige mod vest.

Frihåndstegnet forstørrelse af Hasselagers gårde fra et kort over landevejen mellem Århus og Horsens år 1800. (Vejdirektoratets arkiv, nu formentlig Rigsarkivet). Aftegningen af Hasselager er på kortet mindre end 1 cm, men ret tydelig.

Mere og mere tyder på, at der ikke før udflytningen har været fire særskilte gårde i Hasselager men kun to, der har været mere eller mindre fælles for de fire familier.

Ifølge en forordning 1787, vistnok en præcisering af gammel praksis, skulle der ved alle fæsteoverdragelser foretages syn på den pågældende ejendom og vurdering af omkostninger ved evt. reparationer. En sådan omkostning blev fradraget boopgørelsen før arv, når en fæster døde. Her to syn på samme gård:

Den 5. juli 1819 anmodede bispens retten om at foretage lovligt syn på afdøde Rasmus Povlsens gård i Hasselager. Den skulle nu overtages af Peder Sørensen, der havde ægtet Rasmus Povlsens efterladte enke. Retten udmeldte to sognefogeder, Christen Nielsen i Lemming og Søren Pedersen i Edslev, til synsmænd.

Dette syn giver ikke nogen egentlig beskrivelse af de enkelte bygninger. Der

nævnes våningshuset på 13 fag, den østre længe på 15 fag, den nordre på 21 fag og den vestre på 12 fag, alle bestående af ege bindingsværk og fyr overtømmer. I synsmændenes beskrivelse af gården nævnes kun det dårlige eller manglende træværk, f. eks. i stuehuset 24 alen lede, 6 stolper, 5 løsholter, 15 stivere og 8 travertag. Den nordre længe var værre: 50 alen lede, 22 stolper, 20 løsholter, 60 stivere, 10 spændtræer og 20 travertag. Brøstfældigheden (manglerne) beløb sig til den betydelige sum af 164 rigsdaler 3 mark. Derimod var den udkrævede besætning til stede og i forsvarlig stand - heste, vogne, plove og harver såvel som sæde- og ædekorn.

Rasmus Povlsen var nær de 80, da han døde. Hvorfor han ikke forlængst er blevet afløst, ved vi ikke. Måske har hans langt yngre kone ønsket at blive i gården i stedet for at gå på aftægt. Hun var kun ca. 40 år. Nu fik hun en ung mand. Peder

Sørensen var ca. 32 år, da han overtog gården og ægtede enken. Han gik snart i gang med at flytte gården ud på marken. Det skete i sommeren 1822.

I 1845 er der igen syn på den samme, nu temmelig nye gård. Nu tiltræder Peder Sørensens svigersøn, Knud Pedersen, som ny fæster.

Besigtigelse af gårdens bygninger:

- a) Stuehuset sønden i gården, 14 fag, $9\frac{1}{2}$ alen vid, af ege under- og fyr overtømmer, med murede vægge og stråtag, indrettet fra østre ende 4 fag med fjælgulv tilorstue, 3 fag til dagligstue mod gården og sovekammer samt spisekammer til haven, 3 fag til køkken og mælkekammer, 1 fag til forstue og opgang til loftet samt pigekammer, 3 fag til bryggers. Huset er forsynet med 2 skorstene og fjælleloft overalt samt fornødne vinduer og døre.
- b) Det vestre hus, 14 fag, $8\frac{1}{8}$ alen vid med ege under- og fyr over-tømmer, dels murede og dels klinede vægge samt stråtag, indrettet til vognport, hestestald, hakkelsehus og huggehus samt tærskelo. Huset er forsynet med fornødne døre og er i god stand uden mangler.
- c) Det nordre hus, 18 fag, $9\frac{1}{4}$ alen vid, af samme materialer som det foregående, indrettet til lade og gennemkørselsport.
- d) Det østre hus, 14 fag, $8\frac{1}{4}$ alen vid, af samme materialer som de to foregående, indrettet til kostald, fåresti, tørvehus og svinesti. Dette såvel som det foregående hus befandtes også uden mangler. Ved gården forefandtes en frugt- og køkkenhave, beliggende ved

stuehusets søndre side, omgivet af et forsvarligt stengærde på de andre sider.

Gårdens besætning bestod af 6 heste, 1 rejsevogn, 1 arbejdsvogn, 1 hjulplov, 2 harver, 1 sæt rejse-seletøj og 2 sæt arbejdstøj, altså seletøj til 6 heste. Udsæden blev angivet at være 7 á 8 tdr. rug, 14 tdr. byg, 16 tdr. havre. Synsmændene skønnede, at alt var tilstrækkeligt til gårdens brug og i forsvarlig stand.

Hasselager blev udskiftet i 1779, men der skete en ny- eller omudskiftning i 1810, og da samme kort synes brugt ved begge lejligheder, så vil der være mange »streger«, der ikke gælder, og mange tilføjelser.

Matrikuleringen af 1844 var under arbejde i ca. 40 år, inden den trådte i kraft. Mange ændringer er sket i den tid - og senere. Nogle er indlysende, når man kender noget til byen: Brugernavne på de enkelte parceller er ikke de oprindelige, f. eks. fik Peder Sørensen først sin gård, nr. 3, i 1819.

Den nye landevej, kraftigt indtegnet tværs over kortet, var færdig omved 1840 og må være tilføjet efter den tid. Gård nr. 1 var oprindelig byens største. Den blev solgt til Hans Pedersen i 1858, og udstykningen af gårdens nordlige halvdel i mindre lodder må være sket i den forbindelse. De mange lodder fra nr. 4, nord for landevejen, blev først solgt i 1859, men er også med på det gamle kort.

At gårdene oprindelig har ligget meget tæt, måske som to tvillinggårde, helt frem til udflytningen, fremgår bl. a. af følgende udtryk fra delingsplanen: »Nr. 3 beholdes sædvanlig kline- og tækkerum«.

Gård nr. 4 ligger nok stadig, som den eneste, på gårdenes gamle plads.

Delingsplanen

Hasselagers bys mark i Kolt sogn, Ning herred, Århus amt, er forhen udskiftet af jordfællesskabet i året 1779, men da det gamle udskiftningskort er utydeligt og ej

nøjagtigt nok kan udvise hver lod, så er marken af mig forlangt på ny foranstaltet opmålt samt takseret, som nu er fuldført, dels efter som det befindes på marken og dels efter mændenes og jordbrugernes gjorte forklaringer. Beskrives herved som delingsplan de fornødne bestemmelser af hvers lodder således:

1) Mændenes numre og navne er:

Nr. 1	Eskild Niensens enke, Barbara Pedersdatter	
- 2	Udflytter Søren Thomsen	Hver hartkorn jordskyld
- 3	Rasmus Povlsen	6 tdr. 3 skp. 2 fdk. $\frac{5}{8}$ alb.
- 4	Peder Mogensen	
- 5	Husmand Søren Pedersen	Ingen hartkorn

2) Gaden norden nr. 1' gård i vest og nord til huset og dammen i nordøst deraf er til fælles forte og brug. Ligeledes er gadestykket vest for nr. 4' gård og dammen syd derfor fælles til forte og vanding og damdyng at rydde deraf. Hvad græsning, der kan blive ved vester side af dammen, tilhører nr. 3, og ditto og fri kørsel ved den østre side tilhører nr. 4. Videre har nr. 4 fri vej videre i vester, 8 alen bred, på siden af nr. 1' eng til hans lod ved Smørsigs agre. Det gamle gadestykke nordøst for nr. 1' gård tilhører nr. 1.

3) Nr. 1 tilhører nu nr. 2' fraflyttede gamle gård og haveplads vesten sin nr. 1' gård, da nr. 1 har givet nr. 2 derfor vederlag i sit indre Birkemose-skifte øster side 8 alen bred. Nr. 3 forbeholdes sædvanlig kline- og tækkerum eller adkomst til at forrette det på passende tid som hidtil.

4) Nr. 2 har nu haveplads norden nr. 3'

have og en liden enghave norden nr. 5' hus og liden have. De øvrige har gårdspladser og haver derved, som kortet viser.

5) Gammel Lergravs-hule nordvest ved anførte nr. 2' gamle have ved Gad ager er fælles.

6) Enhvers lodder er således:

Nr. 1 har sin samlede lod østen og norden ud fra gården over haven, Bavnebakken etc. i nord.

Nr. 2 har sin lod vester over Oldfars agre etc. samt en udmarkslod i nord ved Stenagre.

Nr. 3 har sin hovedlod i vester over Vesterhøjs agre og Store Have etc. samt udlod ved Råhøjs Fald.

Nr. 4 har sin hovedlod i nord over Lamhave og Lemminghave etc. samt en lod ved Smørsig agre i sønder.

Nr. 5 har sin lod i nordvest over Gade agre og Søbakke Fald etc.

Videre har hver af gårdmændene to

lodder i Birkemose som eng-, græs- og tørvelodder. Nr. 2 har den vestre og østre tilgrænsende hans hovedmarks lod. De andre har således: Nr. 3 den vestre østen for nr. 4, 1, 3, 4 og nr. 1 i øster. Til disse tørveskifter er forbeholdt vej tværs over samme til nr. 3' vestre lod, fra vejen vesten om Gade agre. Kortet viser foranførte lodder.

7) Følgende veje er:

- 1) Landevejen mellem Skanderborg og Århus, 16 alen bred.
  - 2) Kirkevejen til Kolt kirke fra gaden ved nr. 5' hus, om ved Lergravstedet over nr. 2' lod til landevejen, 12 alen.
  - 3) Mellem Lemming og Slet over Råhøj Fald etc. 12 alen.
  - 4) Vejen om ved Gadagre og Holdsager i Nord til landevejen, 12 alen.
  - 5) Vej til Smørsig agre, 6 alen.
- 8) Nr. 4 har en blok og et stykke eng der ved sønden for hans have.
- 9) Det anmærkes, at udskiftningen 1779 er sket i forhold til hartkornet, da og hartkornet blev lignet mellem de fire gårdmænd til hver lige meget, da de forhen havde ulige htk. Hvad ulighed, der nu måtte findes på mændenes lodder, kan nu ligge dels i ulige forbedring siden udskiftningen og dels i nu passeret nye opmåling og taksering, men desuagtet bliver enhvers lodder og htk. uforandret.
- 10) Da nr. 2 er flyttet fra forhen nævnte have nord for nr. 3' have, så overlader han samme til nr. 4, som behøver samme for derover at få bekvemmere vej til sin mark, imod dobbelt så meget jordsmon i sønderende af nr. 4'

indre Birkemose skifte, som nu på kortet og marken afsættes.

Således forefunden og oplyst og bestemt Hasselager den 25. okt. 1810.

S. Sørensen

Kgl. landinspektør.

(Underskrevet og tiltrådt af beboere og to vitterlighedsvidner).

Marknavnene

Et absolut positivt træk ved det gamle matrikelkort over Hasselager: De gamle marknavne er nævnt, vel nok så nogenlunde der, hvor de hører til. Nogle kan dog ikke tydes, andre er lidt usikre.

Nord for landevejen ligger fra vest Skov Faldet, Hore (?) Søe, Kiær Faldet, ? - Søe, Lemminghave, ? -højs Agre, Beenhøj, Iller Kiær (2 steder), Østen (?) Agre, Lang Agre og Raahøis Fald.

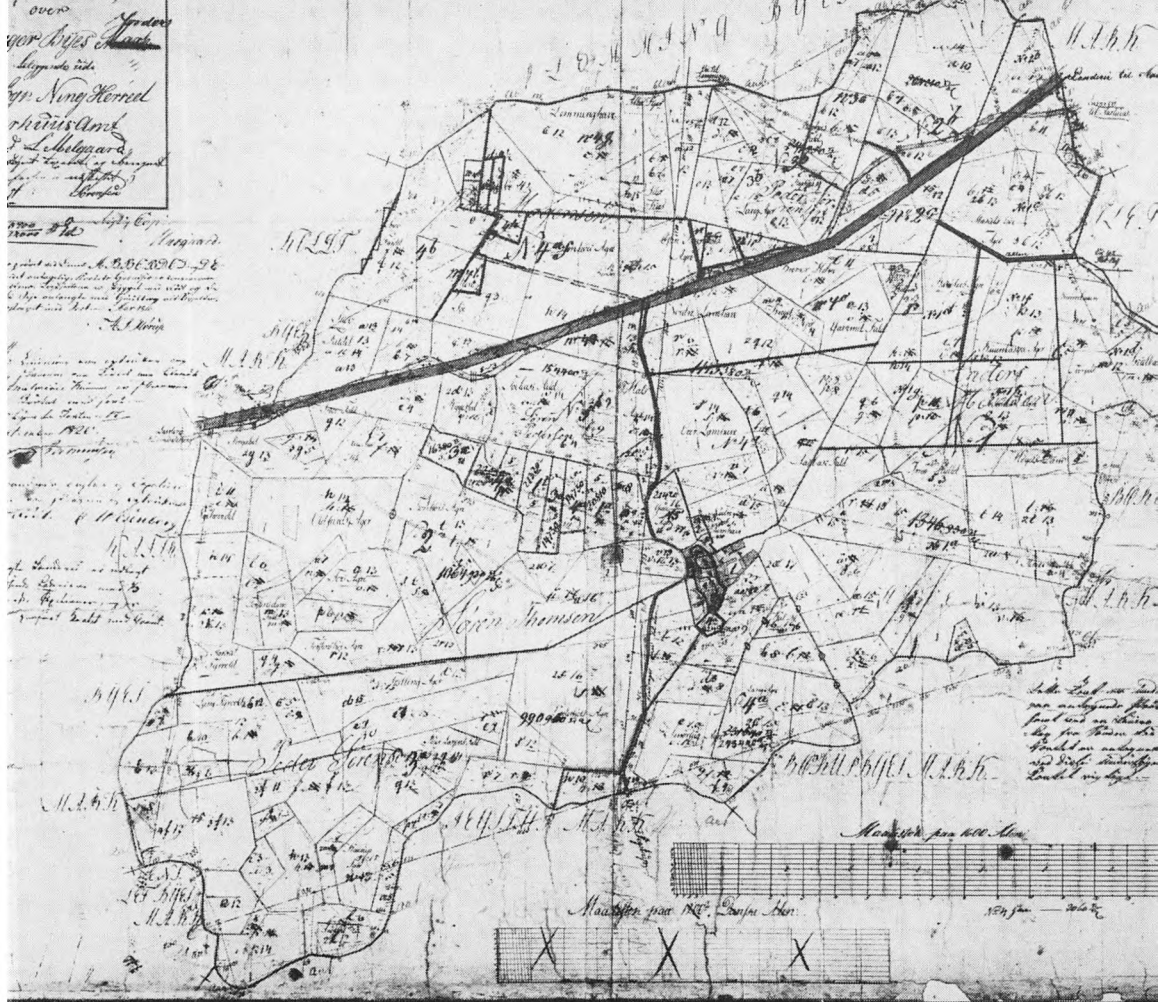
Syd for landevejen på den senere Birkegårds marker ligger fra vest Pergabet, Ege Hoveder, Stakket Tyrvold, Skov Fald, ? -skov Mose, Oldefars Agre, Tors Agre, Torstendams Fald, Torsten Høj Agre, Myggested, Tranhøis Agre.

På husmandens jord, nr. 5 ligger kun Søebak Fald og Hals Agre.

Videre mod øst over nr. 4 og 1 ligger Nordre Lamhave, Over Lamhave, Bremerholm, Krøgel Agre, Gammel Fald, Gammel Holm, Ramlevs Agre, Harels Høj, Baunebakke Agre, Brunbakken og Skælbæk Agre.

Tæt ved byen ligger Gade Agre og Nedre Lamhave. Videre mod øst kommer Aabak Fald, Imæ Hullet, Høgels Dam. Mod syd ligger Lang Agre og Smørsig.

På den senere Vestergårds mark ligger

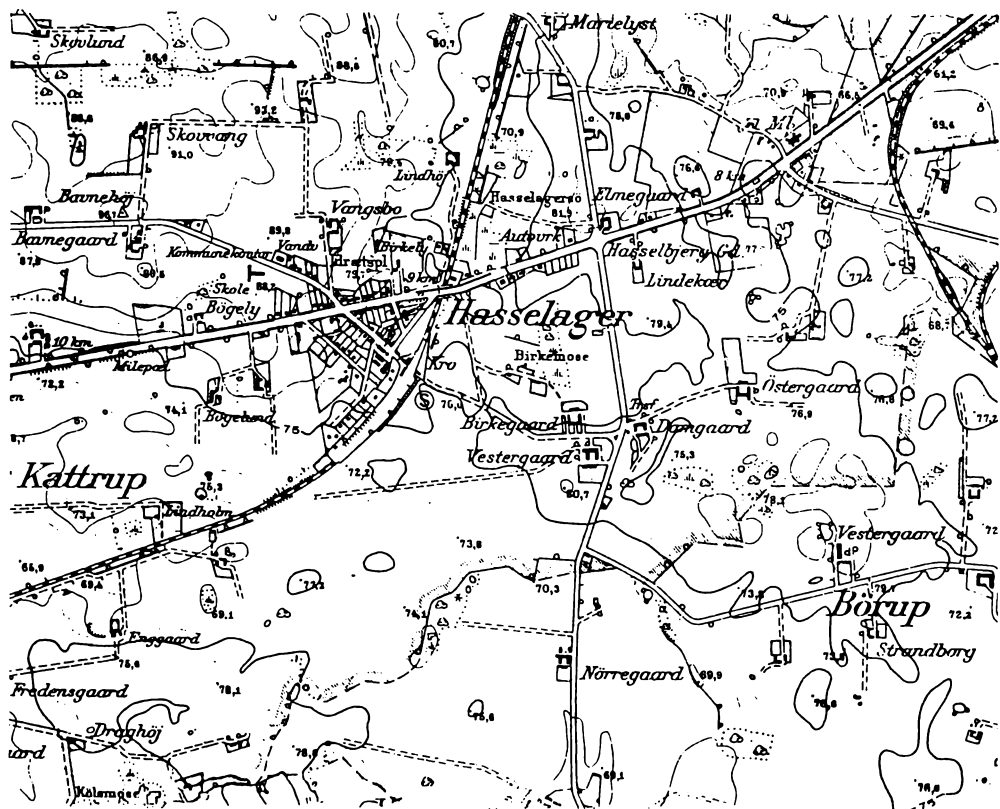
Udsiftningskort over Hasselager 1810. Matrikel-direktoratet.

fra vest Lang Tyrvold, Tvilling Agre, Haarup Fald, Peder Larsens Fald og Vesterhøjs Agre.

Ved hoveriforeningen 1792 ses det, at bispegodsets bønder slipper langt langt lettere end deres naboer på de private godser, idet bispeembedet ikke ejede hovmarker, som fæsterne skulle passe. Uden tvivl har Hasselagers fæstere haft yderst gunstige vilkår, og vi ser da også

gennem tiden, at det er meget sjældent, og kun under særlige omstændigheder, at en gård kommer ud af de pågældende slægters hænder.

Ved hjælp af fæsteprotokoller, kirkebøger, folketællinger samt de gamle matrikler er det muligt at følge fæsterne i de enkelte gårde fra 1664 til 1858, da gårde- ne bliver selveje.

Moderne kort over Hasselager.

De enkelte gårde

Matr. nr. 1, Østergård.

Jens Villumsen i 1664: hele gården.

Jens Jensen i 1680 og til 1725. Fra 1680 to halvgårde, og Jens Villumsens søn, Jens Jensen, bebor den ene eller denne halvgård.

Søren Pedersen og hans enke 1725 til 1763. Måske er han Jens Jensens svigersøn. Efter hans død beholder enken, Maren Jensdatter gården.

Peder Sørensen fra 1763 til 1792. Søn af

fornævnte beboere. Ved folketællingen 1787 nævnes forkarlen, Eskild Nielsen, 36 år gammel.

Eskild Nielsen fra 1792 til 1812. Han ægter 1792 enken i gården.

Anders Madsen fra 1812 til 1847. Han ægter Eskild Niensens enke.

Hans Pedersen fra 1847. I 1858 købte han sin gård til selveje. Han døde 1872.

Matr. nr. 3, Vestergård.

Jens Villumsen i 1664: hele gården.

Poul Pedersen i 1680 vist til 1711 i denne halvgård.

Peder Jensen vist fra 1711 til 1728. Han er 1711 gift med Anne Jensdatter og kaldes selv Peder Jensen Biatrup.

Poul Pedersen fra 1729 til 1742. Søn af fornævnte. Han var født 1713 og fik gården mod frænders kaution og tilsyn og blev 16½ år gammel gift med Zidsele Jensdatter. Han døde 1742 fra enke og 6 små børn.

Zidsele Jensdatter fra 1742 til 1745.

Peder Andersen fra 1745 til 1749 ved ægteskab med enken.

Zidsele Jensdatter havde gården til 1776 på sin mands fæstebrev. Hun overlod da (70 år gl.) gården til yngste søn af 1. ægteskab:

Rasmus Poulsen fra 1776 til 1819. Gift 3 gange. Hans enke ægter i 1820:

Peder Sørensen fra 1820 til 1845, flytter 1822 gården ud fra byen.

Knud Pedersen fra 1845 til efter 1858.

Han er P. Sørensens svigersøn, og han køber gården til selveje i 1858.

Matr. nr. 2, Birkegård.

Mogens Nielsen i 1664: hele gården.

Jens Mogensen i 1680: hele gården. Han er antagelig søn af fornævnte.

Jens Rasmussen fra 1719 til 1743 fæste på halvgården.

Herefter følges alene denne:

Søren Jensen fra 1743 til 1763. Søn af fornævnte. Uheldige omstændigheder tvang ham fra gården, men med ophold hos efterfølgeren.

Anders Poulsen fra 1763 til 1774.

Jens Sørensen fra 1774. Det er ikke klart, om han er Søren Jensens søn, heller

ikke, hvor længe han beholder fæstet, idet der ikke er fæstebrev for efterfølgeren:

Søren Thomsen uvist fra hvornår til 1843.

Ved folketællingen 1801 er han 30 år og vel derfor ret ny i gården. Han flytter som den første sin gård ud fra byen omkring 1810.

Thomas Sørensen fra 1843 til efter 1858.

Søn af foregående, har faderen på aftægt, købte sin gård til selveje i 1858.

Matr. nr. 4, Damgård.

Mogens Nielsen i 1664: hele gården.

Jens Mogensen i 1680: hele gården. Han er antagelig søn af fornævnte.

Poul Mogensen fra ca. 1685 til før 1719 fæste på den ene halvgård, Jens og Poul Mogensen er antagelig brødre og får hver sin halvgård. Herefter følges alene nr. 4.

Mogens Poulsen fra før 1719 til 1728, søn af fornævnte, dør 40 år gl.

Peder Rasmussen vist fra ca. 1730 til 1766. Fæstebrev kendes ikke, men han ægter Mogens Poulsens enke i 1730.

Mogens Pedersen og hans enke fra 1766 til 1812. Han er søn af forgænger og får fæste 1766, nævnes ved folketælling 1787, men 1801 nævnes enken:

Maren Sørensdatter som bonde og gårdbeboer indtil 1812.

Peder Mogensen fra 1812 og ud over 1855. Han er søn af fornævnte og får fæste 1812 og nævnes endnu under bispestolens gods i 1856. Han havde dog som den første af Hasselagers gårdmænd fået skøde på sin gård i 1855 og var dermed blevet selvejer.

Nr. 4 blev solgt for 4000 rigsdaler kon-

Det gamle Hasselager i nutiden. Gårdene har ligget til venstre for vejen. Nr. 1, Østergård, ses ikke. Nr. 4, Damgård, ses yderst til venstre omtrent på oprindelig plads. Nr. 3, Vestergård, ses til højre. Nr. 2, Birkegård, lå fra 1810 på den gårdtomt, der anes i højre side af billedet. (Foto: Forfatteren).

tant og en årlig ydelse på 20 tdr. byg til bispeembedet. Denne fortsatte kornydelse blev tinglæst i gården som en prioritet forud for alle andre hæftelser.

Købesummen for hver af de tre andre gårde, 3 år senere, var nogle hundrede rigsdaler større i den kontante sum, men samme 20 tdr. korn årligt. Det blev senere justeret til 2½ td. pr. td. hartkorn.

Det kan ikke undre, at selvejerne hurtigt solgte fra af deres store jordarealer, især arealerne nord for landevejen, måske for at kunne afdrage evt. lån til de store kontante købesummer.

Det kunne være interessant at vide,

hvornår den sidste forbindelse til bispestolen, den årlige kornydelse, blev kvittet, men det ligger langt ud over tidsrammen for denne beretning.

p.s.: Ovenstående er et sammendrag af et langt større materiale om »Hasselager i 300 år«. Dette samlede materiale er af forfatteren overdraget til og vil kunne ses på det lokalhistoriske arkiv i Hasselager.

Red.

Gårdene i Slet By efter udskiftningen 1786

Af Viggo Thomassen

Slet er beliggende i Tranbjerg Sogn, Ning Herred, Århus Amt. - Afstanden fra Århus til Slet er ad Gl. Horsens Landevej 7,5 km, og tidligere har der midt i byen stået en af de gamle milepæle.

Slet er i dag bygget sammen med Viby og dermed også med Århus, efter at *Jysk Telefon A/S* i forbindelse med udflytning fra Århus i begyndelsen af 1970'erne har foretaget så store og mange byggerier, at disse breder sig over et areal fra Sletvej i Slet til Gunnar Clausens Vej i Viby. Derudover er der andre store virksomheder, som er flyttet fra Århus og andre steder til Slet, hvor de har lagt beslag på så stort et område, at der i dag intet ophold er i bebyggelserne mellem Slet og Viby. - I forbindelse med virksomhedernes udflytning til Slet er det gået voldsomt ud over byens landbrugsejendomme, idet en del af disse, bl.a. mit barndomshjem, er blevet nedlagt og nedrevet, hvorefter jordene er bebygget.

Anderledes var det før i tiden. - Da var Slet en typisk landsby bestående af gårde og enkelte huse med lidt jord. Til byen hørte fælles brønd, fælles vandingssteder, fælles lergrav og fælles moser.

På udskiftningstidspunktet, der for Slet's vedkommende var året 1786, be-

stod byen af 10 gårde og 3 huse hver med lidt jord. - *Moesgård Gods* ejede hele byen på nær 1 gård, som ejedes af *Århus Hospital*. - Husene og de fleste af gårdene lå nord for den nuværende Sletvej. 2 gårde lå syd for vejen og i byens vestlige udkant, medens 1 gård (*Rev Torn'en*) lå nord for byen ved vejen mod Holme. Samtlige gårde beboedes af fæstere, og i hvert fald de fæstere, som hørte til *Moesgård*, gjorde hoveri på godset. Husene var ligeledes beboet af fæstere, og disse var foruden at være jordbrugere dels smed, skrædder og væver. Man har således inden for byen været selvforsynende, hvad disse ting angik. Disse håndværkere har formentlig som deres fæsteafgift skullet forarbejde materialer inden for deres felt for ejeren af *Moesgård Gods*.

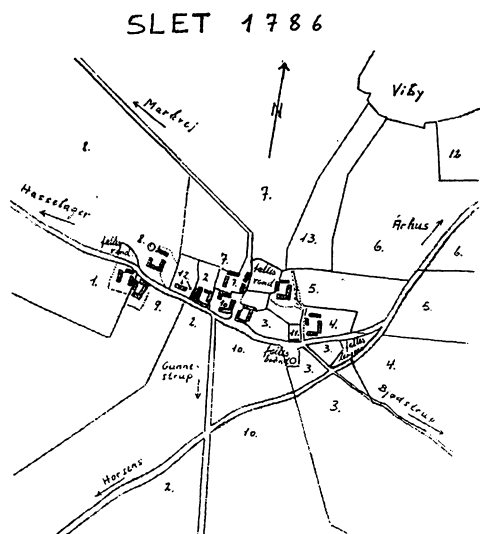
Udover de nævnte ejere af gårdene og husene var *Tranbjerg Kirke* ejer af et stykke jord i Slet. - *Moesgård Gods* og *Århus Hospital* var i fællesskab ejer af et andet stykke jord, og endelig var kirken, godset og hospitalet i fællesskab ejer af et tredje stykke jord. - Nogle af byens fæstere havde disse 3 parceller i fæste og svarede afgift til de respektive ejere.

Udskiftningen blev foretaget af landinspektørerne Frederik og Ludvig We-

senberg, som således også forestod opmåling og fordeling af byens jorder. - Udskiftningen blev i store træk foretaget i stjerneform, men ikke alle gårdene fik jorden samlet ved gården, idet 3 af dem fik udlodder syd for byen. Husene fik heller ikke jorden samlet, men fik udlodder nord for byen. - Landinspektørerne udfærdigede et bykort, og på dette er indtegnet gårdene og husenes jorder, ligesom bygningernes antal og placering er indtegnet på kortet. Hver gård og hvert hus fik tildelt et nummer skrevet med romertal. For Slet's vedkommende er det numrene I til XIII, som derefter blev benyttet ved benævnelse af de enkelte gårde og huse.

Tiden omkring udskiftningen har efter

Kopi af Slet by tegnet efter udskiftningskortet fra 1786. På kopien er anført de senere matrikelnumre af hensyn til, at gårdene formentlig bedst kan identificeres ud fra disse.

tidens forhold været en god tid for bønderne, idet deres arbejds- og levevilkår da ændredes radikalt. - I 1773 udstedtes den nye hoveriforordning, hvorefter hoveriet skulle lægges i faste rammer. I 1781 blev udskiftningsforordningen udstedt, hvorefter byernes jorder skulle udskiftes således, at hver gård fik sin jord helt eller delvis samlet. Den store landbokommision blev nedsat i 1786. Den resulterede i, at stavnsbåndforordningen af 20. juni 1788 blev udstedt, og hvorefter stavnsbåndet straks hævedes for alle under 14 år og over 40 år. - Dertil kom, at godsejeren på Moesgård, Frederik Julius Christian Gyldenkrone, som i 1788 havde overtaget godset efter faderens død, var en behagelig herremand. Han fortsatte med at udskifte bøndergodset, og han forsøgte også at få hoveriet afskaffet. Bønderne ville imidlertid på dette tidspunkt ikke gå med til hoveriets afskaffelse, hvilket formentlig skyldtes, at de fandt den pengeydelse, som de i stedet skulle erlægge, en større belastning end selve hoveriet. - Hoveriet er formentlig først afskaffet i 1830'ernes begyndelse, idet det af *Godsadministrationsjournalen* for Moesgård, skrivelse nr. 42 af 10/3 1834, fremgår: Forvalteren på Moesgård har den 10/3 1834 med skrivelse indsendt nedennævnte fæsteres fæstebreve til justitsråd Bindebøll til påtegning om, at de nævnte fæsteres hoveripligt er blevet afløst af en pengeydelse. - Derefter følger navnene på 7 fæstere, som alle har fået fæstebreve udstedt i tiden fra 1795 til 1814. De manglende 3 fæstere er fæsteren på den gård, som tilhørte Århus Hospital, og fæsterne af hhv. matr. nr. 1 og 6, som havde fået

fæstebreve udstedt i 1832 og 1834, og i hvilke der i stedet for hoveri var aftalt en pengeydelse.

I tiden op til 1820 blev der foretaget en ny matrikulering af byen (Matriklen af 1844), og de enkelte gårde og huse fik nu tildelt et matrikelnummer. - De nye numre blev påført det af landinspektørerne i 1786 udfærdigede bykort. Numrene, der er påført kortet i august 1820, svarer ikke til de tidligere numre på gårdene og huse. Der blev anvendt en anden rækkefølge, og numrene blev skrevet med arabertal. - Ved matrikuleringen blev der anført 14 ejendomme med hver sit nummer, idet parcellen nr. XI nu fik 2 matrikelnumre, nemlig nr. 12 og 14. Derudover blev parcellerne, som ejedes af Tranbjerg Kirke, Moesgård Gods og Århus Hospital, særskilt matrikuleret med numrene 15, 16 og 17. - Ved den nye matrikulering blev der på kortet anført navnene på de fæstere, som på dette tidspunkt havde ejendommene i fæste.

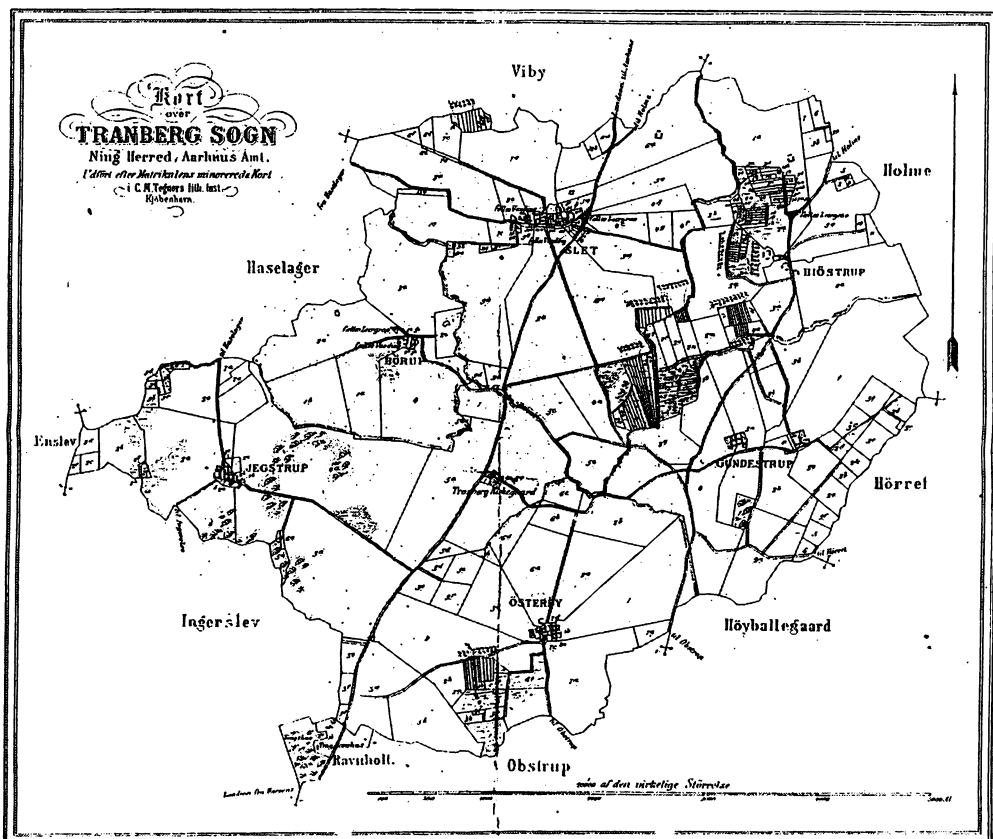
Overretsprokurator Dahl, Århus, og proprietær Møller, Constantinsborg, overtog i 1838 Moesgård Gods. - De nye ejere begyndte at sælge ud af bøndergodset, og i 1843 blev de første ejendomme i Slet solgt til selveje. - Dermed begyndte en anden udvikling i byen. Nogle af gårdene mageskiftede en del af deres jord, så de kom til at ligge mere centralt. Man begyndte endvidere at foretage udstykning, hvorved der opstod mindre landbrugsejendomme og huse med haver.

Der skal herefter foretages en gennemgang af de enkelte fæstegårde og fæstehuse og deres beboere på udskiftnings-tidspunktet i 1786. - Det har ikke været mu-

ligt hverken på Landsarkivet i Viborg eller hos Matrikeldirektoratet i København at få oplyst, om den skriftlige udfærdigelse om udskiftningen befinder sig et eller andet sted, men det må antages, at den er gået tabt. Jeg har derfor støttet mig til en kopi af bykortet og til folketællingslisten for 1787. Af folketællingslisten fremgår det, at der i Slet den 1/7 1787 boede 13 familier, og at disse familier incl. aftægtsfolk og tjenestefolk udgjorde ialt 72 beboere.

Bykortets nr. I, mat. nr. 1, ny hartkorn: 2 td. 5 skp. 2 fjk. 2¼ alb.

Det var den vestligste af de 2 gårde, som lå syd for den nuværende Sletvej. I følge bykortet var gården 3-længet og lå på det sted, hvor der i dag fortsat er ejendom. Gården var den mindste af byens 10 gårde og var bygget på annexjord til Tranbjerg Kirke. Annexjorden havde et areal efter gl. hartkorn på 2 tdr. 3 skp. 2 fjk. 2¾ alb. - Sammen med gården blev drevet et stykke jord tilhørende Tranbjerg Kirke (senere matrikuleret under nr. 15 med et areal på 1 skp. ¼ alb.), og et stykke jord benævnt bønderjord på 6 skp. På gården hvilte en afgift på 1¼ td. rug til præsten i Holme, som også skulle have alle 3 tiender og småredsel af gårdens annexjord. Tiende af de 6 skp. bønderjord tilhørte dels Århus Hospital og Moesgårds ejere, dels ejerne af Tranbjerg Kirke og dels præsten. På gården hæftede endvidere en afgift på 1¼ td. byg til Tranbjerg Kirke. - Af jordebogen over Moesgård Gods for 1809 fremgår det, at fæsteren dette år i landgilde til Moesgård

Fra o. 1860-80.

er ansat til i penge at betale 2 Rbd. og i korn at betale $1\frac{1}{2}$ td. havre.

Fæsteren på gården hed i 1786 Niels Ovesen. Han var 44 år og levede i sit 3. ægteskab med den 28-årige Anne Jensdatter. De havde på dette tidspunkt ingen børn. Efter Niels Ovesens død førte hans enke fæstet videre, indtil deres søn, Jens Nielsen, ved fæstebrev af 24/3 1832 overtog det. Jens Nielsen var født i 1792. Jens Nielsen har afstået fæstet på et tidspunkt inden 1845, idet fæsteren ved folketællin-

gen dette år hed Rasmus Jensen. Han var 27 år og ugift. Ingen af de tidligere beboere på gården er nævnt ved tællingen.

Af Ning Herreds Brandtaxationsprotokol for 1845 fremgår det, at stuehuset har været i vest, laden i nord og heste- og kostald i øst.

Ved en off. auktion afholdt den 4/4 1851 solgte landsoverretsprokurator Dahl gården til Peder Jensen, Slet. - Peder Jensen, som også ejede mat. nr. 2, var højestbydende med 3000 Rbd. Året efter

Et hold arbejdere under hvil på Slet Teglværk i begyndelsen af 1900-tallet. Stående forrest ses Peder Hansen, Slet. (Ejer af mat. nr. 1-c).

solgte han gården til Niels Mikkelsen, Slet, for 3100 Rbd. Niels Mikkelsen ejede også mat. nr. 8, og han lagde størstedelen af de købte jord til denne gård. - En jordlod fra mat. nr. 1 blev matrikuleret under nr. 1-c og blev i 1854 solgt til Hans Nielsen fra Ørting. Af skødeprotokollen fremgår det, at han gav 400 Rbd. for parcellen, og at han forinden skødet blev tinglæst havde taget parcellen i besiddelse og havde bebygget den. Ejendommen forblev derefter i familiens eje i 3 generationer. Sidste generation er fhv. slagtermester Søren Hansen, som nu har solgt ejendommen og bor i Tranbjerg.

Bykortets nr. IX, mat. nr. 2, ny hartkorn: 5 tdr. 1 skp. 1 fjk. 1¼ alb. Gården ligger i dag på samme sted som i 1786 - nemlig på nordsiden af Sletvej. Det er dog kun stuehuset, som er tilbage, idet udbygningerne efter en brand for nogle år siden ikke er genopbygget. Gården var også på udskiftningstidspunktet 4-længet. Den fik hele sin jord samlet ud fra gården, men måtte dog finde sig i, at Århus-Horsens landevejen gik tværs gennem marken. - I 1786 boede der på gården en fæster ved navn Peder Jensen og hans kone, Bodil Nielsdatter. Han var 28 år gammel, og hun var 44 år. De var

Ejendommen mat. nr. 1-c fotograferet i begyndelsen af 1900-tallet. På billedet ses den daværende ejer Peder Hansen og hustruen Karen samt yngste søn Søren Hansen. - Bygningen på billedet er opført af Peder Hansens far formentlig ved overtagelsen i 1854. (Slet, Tranbjerg Sogn)

netop blevet gift, efter at Bodil Nielsdatter den 23/6 1785 havde mistet sin mand, den 54-årige Peder Rasmussen. Peder Jensen var således blevet fæster af gården ved at gifte sig med den noget ældre enke. De ses ikke at have haft børn.

Ved fæstebrev af 4/1 1807 blev gården overtaget af Jens Petersen. Han er født i 1777. Ved folketællingen i 1834 ses han at være 57 år og gift med den 68-årige Karen Pedersdatter. Deres søn, Peder Jensen, købte som 36-årig i 1843 gården til selveje for 2450 Rbd. - Peder Jensen var på dette

tidspunkt ungkarl, men han blev senere gift med en Maren Sørensdatter. En søn ved navn Søren Pedersen overtog i 1881 gården for kr. 36.000,-. Han havde gården til sin død i 1936, hvorefter den samme år af arvingerne blev solgt til Svend Borbjerg. Som tidligere nævnt brændte gårdens bygninger for nogle år siden og er ikke genopført. Stuehuset og den tilhørende have er senere solgt til *Jysk Telefon A/S*, medens Svend Borbjerg fortsat er ejer af den øvrige jord. - En del er dog udstykket, og Svend Borbjerg har selv

bygget en villa på en udstykker parcel ved Tranbjerg.

Der er fra udstykningstidspunktet, og til gården brændte, formentlig ikke sket de store ændringer med bygningerne. De var til branden forsynet med stråtag, ligesom stuehuset i dag fortsat har stråtag. - Efter at Peder Jensen i 1843 overtog gården til selveje, har han forandret den sydlige bygning - laden, hvilket ses af brandtaxationsprotokollen for den 10/10 1848. Af denne fremgår det, at gården tidligere har været forsikret for 1200 Rbd., men efter at det sydlige hus med lade og gennemkørselsport er blevet ændret, er forsikringssummen hævet til 1450 Rbd. - Derudover er gårdens østlige bygning - kostalden, på et tidspunkt efter 1885 blevet udvidet af Søren Pedersen. I forbindelse med udvidelsen blev der ved skøde tinglæst den 7/3 1885 købt et smalt stykke jord fra mat. nr. 10. - Den eksisterende kostald lå meget tæt på skellet til mat. nr. 10, og for at få plads til udvidelsen og anlæg af mødding m.v. blev det nødvendigt at købe det nævnte stykke jord.

Mat. nr. 2, Slet By, Tranbjerg Sogn, fotograferet fra haven omkring 1915. Ved hushjørnet ses Valdemar Pedersen, Slet.

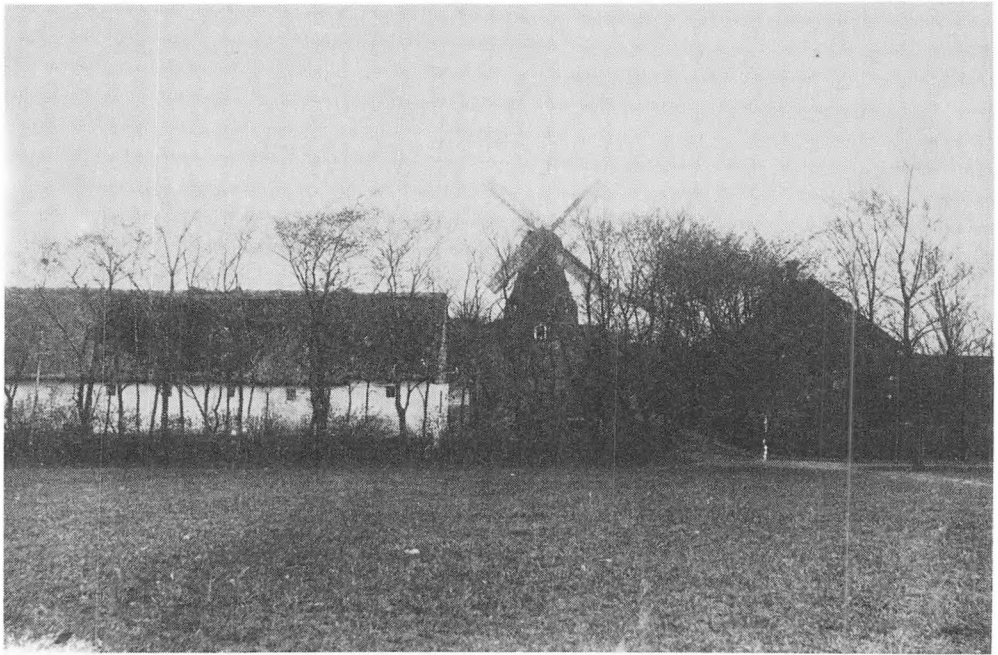
Bykortets nr. VII, mat. nr. 3, ny hartkorn: 4 tdr. 7 skp. 1 fjk. 1½ alb.

Denne gård lå ligeledes nord for den nuværende Sletvej og tæt op af denne. Endvidere lå den ud til en stump bygade, som gav adgang til hhv. mat. nr. 7 og et fælles vandingssted. Efter bykortet var gården 4-længet og havde indkørsel fra den korte bygade. - Gården fik ikke ved udskiftningen hele sin jord samlet ud fra gården, men fik tildelt en udlod syd for byen og op mod skellet til Tranbjerg.

I 1786 var gården beboet af fæster Jens Jacobsen og Anne Margrethe Pedersdatter. De var født hhv. i 1730 og 1744. Jens Jacobsen havde gården i fæste til 1807, til fæstet i henhold til brev af 15/1 1807 blev overdraget hans søn, Laurs Jensen. Laurs Jensen var gift med Karen Rasmusdatter, som efter mandens død fortsatte fæstet af gården. Deres søn, Poul Laursen, købte i 1851 gården til selveje, og han var ejer af den til 1880. - Poul Laursen mageskiftede udlodden syd for byen med et stykke jord fra mat. nr. 4.

Anton Marius Sørensen købte gården i 1880. Endvidere købte han i 1885 en stor del af jorden fra mat. nr. 10, hvorefter den købte jord blev lagt sammen med mat. nr. 3. - Bygningerne fra mat. nr. 10 var forinden brændt. - I 1910 blev gården delt i 2, og Søren Sørensen Møller fik skøde på mat. nr. 3, hvorefter der blev bygget en ny gård. Ligeledes i 1910 overtog Kristian Sørensen Møller den oprindelige gård og det tilkøbte jord fra mat. nr. 10. - Den sidstnævnte gård er på et tidspunkt flyttet fra midten af Slet by til øst for byen ved vejen mod Bjødstrup.

I 1855 blev udlodden syd for byen ma-

Mat. nr. 3, Slet By, Tranbjerg Sogn. Det er Slet Møllegård med møllen fra 1856 i baggrunden. Den hvide længe foran til venstre i billedet er een af de oprindelige længer fra den udflytede gård. Stuehuset til højre er bygget i 1890'erne og billedet er taget i begyndelsen af århundredet.

geskiftet med et stykke jord fra mat. nr. 4. I 1856 er der på en bakke på den mageskiftede jord bygget en mølle, efter hvilken gården fik navnet *Slet Møllegård*. Da Møllegården blev delt, blev møllen særskilt matrikuleret og solgt. Jorden til Møllegården er for nogle år siden solgt fra, men bygningerne er fortsat i familiens eje.

**Bykortets nr. VI, mat. nr. 4,
ny hartkorn: 5 tdr. 2 fjk. $\frac{3}{4}$ alb.**

Gården mat. nr. 4 lå nord for Sletvej som den østligste gård i selve byen. Gården har været 4-længet, og har formentlig be-

nyttet samme indkørsel som nr. 5 og 13, idet denne indkørsel gik tæt forbi gårdens vestlige side.

I 1786 havde en Niels Rasmussen gården i fæste. Han var da 42 år og gift med den 41-årige Anne Mikkelsdatter. De havde da 4 børn i alderen fra 15 til 7 år. Endvidere boede der hos dem den 73-årige Mette Nielsdatter, som formentlig har været mor til Niels Rasmussen. - I 1810 overtog sønnen, Mikkil Nielsen, gården i fæste. Efter hans død fortsatte enken fæstet, til deres søn, Rasmus Mikkelsen, ved skøde af 29/3 1851 købte gården til selveje.

Heller ikke mat. nr. 4 fik hele sin jord

samlet ved gården, idet også denne fik en udlod syd for byen ved vejen mod Gunnestrup. - Rasmus Mikkelsen mageskiftede en del af sin jord, således at han beholdt udlodden og derudover overtog udlodderne fra hhv. mat. nr. 3 og 5. Endvidere er der opkøbt nogle moselodder syd for Slet. I 1853 flyttede Rasmus Mikkelsen sin gård ud på udlodderne. I 1883 solgte Rasmus Mikkelsen gården til Niels Christian Nielsen Søndergård. Gården er endnu i familiens eje, efter at den i 1905 blev overtaget af Niels Nielsen Søndergård, og hvis søn, Kristian Søndergård, i dag er ejer af den.

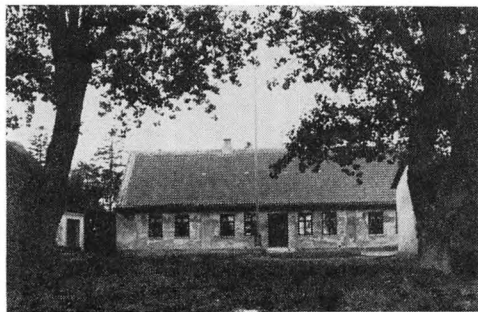
Parcellen, på hvilken den oprindelige gård har ligget i Slet, blev lagt sammen med mat. nr. 5, hvorefter denne gård blev flyttet til dette sted.

Bykortets nr. V, mat. nr. 5,

ny hartkorn: 4 tdr. 7 skp. 1 fjk. 2 alb.

Også gården med mat. nr. 5 lå nord for den nuværende Sletvej og med bygningerne placeret på den østlige side af by-

Stuehuset til Slet Søndergård opført formentlig 1853. Gården havde oprindelig mat. nr. 4, men i forbindelse med udflytningen blev udlodderne fra hhv. mat. nr. 3, 4 og 5 lagt sammen med nogle moselodder og udgør i dag gårdens tilliggende.

ens nordligste fælles vandingssted. Indkørselen til gården var ret lang og gik tæt forbi gården med mat. nr. 4 og har formentlig også været indkørsel til denne gård og til mat. nr. 13. - Det ses på bykortet, at gården har været 4-længet. Ved udskiftningen fik også denne gård en udlod syd for Slet og ved skellet mod Gunnestrup og Tranbjerg.

Gårdens fæster hed i 1786 Hans Rasmussen. Han var 35 år og gift med Anne Mikkelsdatter. Ved fæstebrev af 7/9 1814 blev gården overtaget i fæste af deres søn, Rasmus Hansen, som var født i 1779. - Rasmus Hansen købte i 1843 gården til selveje for 2450 Rbd. - På et tidspunkt efter 1853 er gården flyttet til det sted, hvor gården med mat. nr. 4 havde ligget, forinden den blev flyttet ud syd for Slet, idet denne parcel blev lagt sammen med mat. nr. 5.

Rasmus Hansen solgte i 1854 gården til Rasmus Sørensen. - Han var ved folketællingen i 1860 gift med Maren Rasmussdatter. Hun er død på et tidspunkt inden 1888, idet en Kirsten Marie Jensen den 24/11 1888 fik skifteretsattest på gården efter Rasmus Sørensen. Hun solgte i 1920 gården til Karl Rasmussen Østergård. - I 1930 fik Karl Rasmussen Østergårds enke adkomst til gården, som samme år blev solgt til Hans Tranberg. Han solgte i 1950 gården til Markus Jensen, som indtil da havde en gård i Østerby. Markus Jensen solgte gården til Holme-Tranbjerg Kommune, men han fortsatte nogle år med at have gården i forpagtning. Markus Jensen bor nu i Tranbjerg. Gårdens bygninger er nu nedrevet, og jorden er delvis bebygget.

**Bykortets nr. IV, mat. nr. 6,
ny hartkorn: 4 tdr. 4 skp. 3 fjk. 1¼ alb.**

Gården med mat. nr. 6 var den gård, som lå uden for byen ved vejen mod Holme. Gårdens bygninger er kun løseligt tegnet ind på kortet, men efter dette har det været en 4-længet gård. hvoraf de 3 var sammenbyggede. Gården var opført i et område, som på kortet er benævnt *Rev Torn*, og denne benævnelse har givet navn til gården.

I 1786 var enken Maren Jensdatter fæster på gården. Hun var 48 år og havde 2 børn hos sig - nemlig Hans Jensen på 24 år og en efternøler på 6 år ved navn Anne Jensdatter. Den afdøde fader hed Jens Hansen.

Hans Jensen har på et tidspunkt overtaget fæstet efter sin moder. - Ved folketællingen 1801 står han anført som fæster af gården. Han var da blevet gift med Zidsel Sørensdatter, og de havde en dreng på 2 år ved navn Jens Hansen. - Maren Jensdatter står ved folketællingen

Mat. nr. 6, Slet By, Tranbjerg Sogn, fotograferet i begyndelsen af århundredet fra »engen«. Børnene er Ellen og Maren Sørensen med deres fætter Johannes, og stedet, hvor de er fotograferet, er ca. hvor Chr. X's Vej i dag er beliggende.

anført som mandens moder og opholds-kone, og 61 år gammel. - Hans Jensen og Zidsel Sørensdatter fik i hvert fald 1 søn mere, idet en søn ved navn Søren Hansen fik fæste på gården i 1834. Fæstekontrakten er tinglæst den 27/9 1834, og af den fremgår det, at Søren Hansen i landgilde til Moesgård Gods skulle betale 5 Rbd. sølv, 1 td. rug, 2 tdr. byg, 2½ td. havre, samt betale for $\frac{3}{8}$ gårds hoveri 17 Rbd. 36 skilling. - Søren Hansen, som da var 31 år, er på et tidspunkt blevet gift med den jævnaldrende Barbara Pedersen. Hun er død på et tidspunkt efter 1845, og ved folketællingen 1860 fremgår det, at den nu 57-årige Søren Hansen er gift med den 33-årige Ellen Marie Rasmussen.

Søren Hansen fik den 29/6 1861 tinglæst skøde som selvejer af gården. Han er død i 1874, og Ellen Marie Rasmussen fik den 14/2 1874 tinglæst skifteattest som adkomst til gården. Ellen Marie Rasmussen havde derefter gården, til sønnen, Rasmus Peter Sørensen, den 12/12 1891 fik tinglæst skøde til den. I 1930 blev gården overtaget af sønnen, Laurits Sørensen. Han solgte som den første af gård-ejerne i Slet gården til Holme-Tranbjerg Kommune. Markerne er næsten bebygget, og bygningerne blev for nogle år siden nedrevet.

Gården var formentlig den første gård, som i Slet er opført alene med murede vægge, hvilket fremgår af brandtaxationsprotokollen for Ning Herred for den 21/7 1845. Gården var tidligere forsikret for 1200 Rbd., men forsikringssummen blev forhøjet til 1710 Rbd. - Af vurderingen fremgår det, at stuehuset har været i nord. at det har haft 2 skorstene og 4 fag med

»fjællegulv«. - I det vestre hus har der været kostald og fåresteri, i det søndre hus lade, og hestestald i det østre hus. Forsikringssummen fordelte sig således: Stuehuset 700 Rbd., kostalden 200 Rbd., ladden 400 Rbd. og hestestalden 360 Rbd.

**Bykortets nr. III, mat. nr. 7,
ny hartkorn: 5 tdr.**

Gården med mat. nr. 7 lå også nord for Sletvej og nord for gården med mat. nr. 10, hvor den lå ved den vestre side af det

nordlige fælles vandingssted. Fra enden af bygaden udgik en markvej til et fælles mosestykke nordvest for byen.

Efter bykortet bestod gården af 3 fritliggende bygninder. Den var i 1786 beboet af fæster Søren Christensen, 45 år, og hans 27-årige hustru, Anne Danielsdatter. De havde 2 børn på 6 og 4 år. Den ældste ved navn Mikkel Sørensen overtog gården i fæste efter faderen i henhold til fæstebrev af 8/9 1814. - Mikkel Sørensen var fæster på gården til sin død efter 1834. Hans enke, Margrethe Eskildsdatter, som

Gården mat. nr. 7 med det gamle stuehus fotograferet i begyndelsen af 1900-tallet. - I indkørselen på stedet, hvor der nu er opført et nyt stuehus, ses ejeren Søren Hansen og hustruen Line med 2 børn og formentlig tjenestefolk. (Slet, Tranbjerg Sogn)

var født i 1799, havde gården i fæste efter mandens død til formentlig 1851, idet den dette år blev købt til selveje af sønnen, Hans Mikkelsen. Han blev gift med Karen Sørensen, som efter Hans Mikkelsens død fik adkomst til gården i 1897. Karen Sørensen var ejer af gården, til den i 1906 blev overdraget til sønnen, Søren Hansen. - To sønner ved navn Hans og Karl Damgård Hansen overtog gården efter faderens død. Gården blev sidst i 1960'erne solgt til Holme-Tranbjerg Kommune. Jorden er nu bebygget af *Jysk Telefon A/S*. medens gårdens bygninger bliver anvendt til industri.

Gården mat. nr. 10, der som nævnt ved dennes beskrivelse lå mellem mat. nr. 7 og Sletvej, brændte i 1883. Den blev ikke genopført, hvorfor Hans Mikkelsen efter branden købte det stykke jord, hvorpå bygningerne havde stået. Gården blev udvidet, og der blev senere af Søren Hansen bygget nyt stuehus på det købte stykke jord. - En del af det gamle stuehus fra nr. 7 blev bevaret. Det er i perioder blevet benyttet som fodermesterbolig, og først for få år siden er det nedrevet.

**Bykortets nr. II, mat. nr. 8,
ny hartkorn: 5 tdr. 1 fjk. 2¼ alb.**

Gården lå som den vestligste gård nord for den nuværende Sletvej. - Efter kortet har gården været 4-længet med fritliggende stuehus mod nord. Umiddelbart vest for gården har der været fælles vandingssted, og at det har været en fugtig jord omkring gården ses på kortet af, at der på marken nord for gården er gravet en meget lang grøft i firkant. Grøften havde afløb fra marken over jorden til hhv. mat.

nr. 14, 2 og 7 og med udløb i det fælles vandingssted mellem mat. nr. 7 og 5.

I 1786 beboedes gården af fæster Rasmus ? og hans hustru, Anne Pedersdatter. En søn, den 24-årige Peder Rasmussen, boede også på gården. Ved fæstebrev af 28/3 1795 blev gården givet i fæste til denne Peder Rasmussen, som var blevet gift med Kirsten Knudsdatter. Deres søn, Knud Pedersen, fik på et tidspunkt efter 1834 fæste på gården. Han døde i 1847. I 1848 blev Knud Pedersens enke gift med en Niels Mikkelsen, som i forbindelse med giftermålet med enken fik gården i fæste. - Niels Mikkelsen købte for 3000 Rbd. gården til selveje i 1851. Det var samme Niels Mikkelsen, som i 1852 også købte mat. nr. 1, hvorefter han ved kgl. bevilling af 18/6 1853 fik tilladelse til at sammenlægge gårdene. - Af skrivelse af samme dato fra indenrigsministeriet fik han også tilladelse til udstykning.

I forbindelse med sammenlægningen af gårdene opførte Niels Mikkelsen en ny gård vest for byen, idet han lod opføre den gård, som senere blev benævnt *Teglværksgården*. - Niels Mikkelsen solgte i 1884 denne gård til et konsortium bestående af A. og B. Thomsen, Godtfred Bech, Chresten Rasmussen og Peder N. Leth. Det har været grundlæggerne af *Slet Teglværk*, og den 5/2 1887 blev der tinglæst interessentskabskontrakt mellem køberne. Den 1/7 1899 blev der tinglæst skøde til *A/S Slet Teglværk*, og den 8/4 1905 blev der tinglæst skøde til *De forenede Teglværker ved Århus*. - Det nævnte teglværk blev anlagt et stykke nord for selve gården. Der er fortsat teglværk på

stedet, men det er blevet moderniseret med nye ovne bygget vest for det oprindelige teglværk. - Selve *Teglværksgården* er for mange år siden nedrevet, men indtil da blev stuehuset benyttet som bolig for 2 familier med arbejde på teglværket.

En parcel fra den tilkøbte gård med mat. nr. 1 blev, som nævnt under beskrivelsen af nr. 1, solgt i 1854 til Hans Nielsen, Ørting.

Parcelen med bygningerne fra den oprindelige mat. nr. 8 blev også udstykket. Den fik et areal på 5 skp., 1 fjk., 1 alb. og blev matrikuleret under nr. 8-c. - Parcelen blev ved skøde underskrevet den 26/6 1854 solgt til Rasmus Hansen, Slet, for 600 Rbd. - Rasmus Hansen, der var en ældre mand og havde været ejer af mat. nr. 5, ville formentlig benytte ejendommen til sit otium. Det er uafklaret for mig, om Niels Mikkelsen eller Rasmus Hansen lod gårdens udbygninger nedrive. Det er formentlig Niels Mikkelsen, som har kunnet genbruge noget af tømmeret ved opførelsen af de nye gård ude på marken. Tilbage på parcellen var derefter kun det oprindelige stuehus, som blev ombygget til beboelse, stald og lade. - Huset må have været ret nyt eller i hvert fald godt vedligeholdt, idet det ved en brandtaxation den 22/7 1845 blev vurderet til 650 Rbd. - Kun eet stuehus blev vurderet højere, nemlig stuehuset til mat. nr. 6, som havde murede vægge, og som blev vurderet til 700 Rbd.

I 1858 døde Rasmus Hansen, og ejendommen blev solgt på offentlig auktion den 1. juni 1859. Ved denne blev Mikkel Pedersen, Hvilsted, højstbydende med 1705 Rbd. - Han overtog ejendommen og

flyttede med kone og et barn til Slet. Denne Mikkel Pedersen er min oldefar, som i Slet ernærede sig som væver og husmand. En datter ved navn Ellen Mikkelsen blev i 1889 gift med min farfader, Hans Thomassen, som kom fra Holme. - Den 28/12 1889 overtog Hans Thomassen ejendommen og byggede med det samme nyt stuehus. Både de nygifte og Mikkel Pedersen med hustru flyttede ind i det nye styehus, hvorefter det gamle hus blev indrettet udelukkende som udhus.

Min fader, Mikael Thomassen, overtog i 1930 ejendommen. Han opførte et nyt udhus indrettet som vognport, svine- og hestestald. - I 1970 solgte min fader ejendommen til *Jysk Telefon A/S*. Hele marken er nu bebygget, og samtlige bygninger er revet ned.

Bykortets nr. X, mat. nr. 9, ny hartkorn: 5 tdr. 1 skp. 1 fjk. 1½ alb.

Gården mat. nr. 9 var den ene af de 2 gårde, som lå syd for Sletvej, hvor den lå ved den østlige side af mat. nr. 1. Gården har været 4-længet og beboedes i 1786 af den 35-årige og ugifte Søren Jensen. - På gården boede også den 59-årige Maren Mogensdatter, som var enke efter 1. ægteskab med den tidligere fæster. Hun har formentlig overtaget fæstet efter sin mand, og Søren Jensen har været en slags bestyrer for hende. Ved folketællingen 1801 ses Søren Jensen at være blevet gift med Anne Pedersdatter. Hun var da 33 år, og de havde 2 børn i alderen 6 og 2 år.

Ved fæstebrev af 27/10 1812 overtog en Søren Jensen fæste af gården. Det har ikke været samme Søren Jensen som

Ejendommen mat. nr. 8-c fotograferet i 1920-erne. Det gamle hus er det oprindelige stuehus til mat. nr. 8. I forbindelse med udstykning i 1854 kom det til at indeholde både stuehus og udhus og vedblev med dette, til stuehuset til højre blev opført i 1889.

nævnt ovenfor, idet sidstnævnte var gift med Ellen Nielsdatter. Ved folketællingen 1845 ses de begge at være født i Kolt og være hhv. 56 og 54 år gamle. De havde gården i fæste til 1852. Dette år blev den købt til selveje af Mads Sørensen, som var gift med Søren Jensens datter. Samme dag, som Mads Sørensen overtog gården til selveje, frasolgte han 3 parceller. Det andet af dem, som fik mat. nr. 9-d og 9-e, var den yderste del af marken mod Tranbjerg, og de blev købt af en smed ved navn Jens Jensen.

Gården er på et tidspunkt flyttet ud på sit nuværende sted ca. midtvejs mellem

Slet og Tranbjerg. - Udflytningen er muligvis sket mellem 1845 og 1847. Af brandtaxationsprotokollen for Ning Herred for den 22/7 1845 fremgår det, at en gård i Slet, beboet af fæster Søren Jensen, fandtes forandret og vurderet til 1660 Rbd. Ved taxationen fandtes stuehuset i nord, hestestalden i øst, lade i syd og igen hestestald i vest. - Den ene hestestald måtte rettelig have været kostald. - Af samme protokol for den 6/8 1848 fremgår det nu at »en gård på Slet Mark, som Sører Jensen bor, fandtes nu således igen opbygget«. Derefter nævnes: stuehuset sønder, 11 fag grundmur med stråtag

laden i det nordre hus, 16 fag grundmur, det vestre hus, 7 fag grundmur til vognport, og det østre hus, ligeledes 7 fag grundmur, til heste- og kostald, og vurderet til ialt 2710 Rbd.

I 1882 solgtes gården til Hans Martin Herluff, og efter ham har gården fået navnet *Herlufgård*. Han ejede gården til 1896. Efter ham havde den 6 forskellige ejere, inden den i 1913 blev overtaget af Jens Nielsen Thomsen. I 1950 blev gården overtaget af dennes søn, Jens Hans Thomsen, og han er fortsat ejer af den.

**Bykortets nr. VIII, mat. nr. 10,
ny hartkorn: 4 tdr. 5 skp. 3 fjk. 1 alb.**

Det var den gård, som tilhørte *Århus Hospital*. Også denne gård lå nord for Sletvej og mellem denne vej og gården mat. nr. 7. Efter bykortet var gården 3-længet, og den havde sin jord samlet ud fra gården. - Fæsteren på gården hed i 1786 Peder Christensen. Han var 61 år og gift 2. gang med den 36-årige Anne Rasmusdatter. De havde 4 fællesbørn i alderen fra 14 til 6 år. Derudover boede der på gården en 28-årig datter fra Peder Christensens 1. ægteskab.

Efter Peder Christensens død blev hans enke gift med den 4 år yngre Anders Nielsen, og han overtog dermed fæstet af gården. Ved folketællingen 1801 var han 46 år, og de havde et fællesbarn på 5 år. - Ved fæstebrev af 30/1 1836 overtog en Jens Sørensen (Møller) fæstet af gården. Han var 31 år og gift med den 25-årige Johanne Rasmusdatter. Jens Sørensen købte gården til selveje ved skøde tinglæst den 8/3 1873. Han må på dette tids-

punkt have fået en anden kone, idet en Birthe Marie Nielsdatter året efter fik bevilling til at sidde i uskiftet bo.

Da Jens Sørensen havde overtaget gården, solgte han med det samme en parcel på 11 tdr. land geometrisk mål (mat. nr. 10-c) til Jens Pedersen. Denne parcel lå yderst i marken ved de tidligere fællesmoser. Jens Pedersen byggede en ejendom, som han i 1906 afstod til sin svigersøn, Jens Peter Sørensen. I 1911 blev ejendommen solgt til Søren Karl Jensen, hvis datter og svigersøn, Edith og Holger Jensen, i dag er ejer af den.

Ved skøde tinglæst den 24/12 1877 blev gården solgt til Niels Christian Nielsen Søndergård. Han solgte i 1883 gården videre til Niels Michael Jensen. - Formentlig i 1883 brændte gården, efter at nogle børn havde leget med tændstikker. Gården blev ikke genopført efter branden. Det havde været hensigten at flytte den ud på marken på hjørnet af landevejen og Ellemosevej, men planerne blev opgivet. I stedet blev størsteparten af jorden solgt til Anton Marius Sørensen Møller, som var ejer af mat. nr. 3, og dermed blev jorden lagt ind under dette mat. nr. - På det modsatte af ovenfor nævnte hjørne blev der på den resterende del af jorden bygget en mindre ejendom, men dennes jord er for mange år siden bebygget.

**Bykortets nr. XIII, mat. nr. 11,
ny hartkorn: 1 skp. 3 fjk. 1 alb.**

Mat. nr. 11 var det ene af byens huse med jord og lå på nordsiden af Sletvej ved indkørselen til mat. nr. 5 og over for byens østlige fælles vandingssted (byens

brønd). Huset lå med facaden langs vejen. Såvel ved huset som overfor dette på den anden side af vejen var et mindre stykke jord, medens den egentlige mark lå nord for byen ved skellet mod Viby og langs med landevejen til Århus. I huset boede i 1786 byens smed. Han hed Niels Rasmussen, var 47 år og gift med den 36-årige Mette Pedersdatter. På dette tidspunkt havde de 5 børn i alderen fra 12 til 1 år. Ved folketællingen 1801 var Niels Rasmussen fortsat fæster af huset, og han er benævnt husmand og smed. Det ældste af børnene, den 26-årige Maren, boede hos forældrene og er benævnt som væver.

Niels Rasmussen havde huset i fæste til 1825. Det blev efter ham overtaget af Christian Hansen, som også var smed. Ved skøde tinglæst den 21/1 1865 blev huset overtaget af Søren Christensen, som var søn af Christian Hansen. I 1880 blev huset solgt til Anton Theodor Sørensen. Det var da blevet skilt fra den øvrige jord og havde fået mat. nr. 11-b. - Jorden uden for byen fik mat. nr. 11-a og blev lagt sammen med mat. nr. 12-b m.fl., hvorefter der blev bygget en ejendom på stedet. Ejendommen blev i 1918 overtaget af Rasmus Jensen Fangel. Efter ham havde den flere ejere, inden den i 1948 blev solgt til den nuværende ejer, Gregers Rasmussen.

Huset på mat. nr. 11-b er senere flyttet over på den anden side af Sletvej ved siden af det fælles vandingssted. Huset er fortsat opført i bindingsværk, og det er formentlig tømmeret fra det oprindelige hus, som er blevet genbrugt.

Som nævnt foran var fæsteren på mat. nr. 11 byens smed. Det er ikke af mig

konstateret, hvor byens smedie har ligget, men formentlig har den ligget ved siden af laden til mat. nr. 7 og op til byens fælles vand. - Dette begrundes med, at der på kopien af bykortet synes at være 2 bygninger indtegnet på dette sted. Ved brandtaxationen i 1848 er der vedr. mat. nr. 7 kun nævnt 3 bygninger. - Ved brandtaxationen for 1845 er der vedr. mat. nr. 11 anført »et hus i Slet, beboet af fæster Chresten Hansen Smed, fandtes nu således forandret: huset i øster og vester, 10 fag, 9 alen dyb, ege under- fyr overtømmer, dels murede, dels klinede vægge og stråtag, 6 fag til beboelse med loft, vinduer og døre, bryggers samt bageovn og køkken, samt skorsten. De øvrige 4 fag til lade og kostald, taxeret for 400 Rbd.« - Der er således ikke nævnt nogen smedie på stedet.

Ved en brandtaxation den 28. september 1848 er der vedrørende Slet nævnt »en smedie på Slet Mark, ejes af Peder Jensen, forhen førend ildebrand taxeret for 230 Rbd., fandtes nu igen opbyggt således: huset i syd og nord, 4 fag, 12 alen dyb, grundmur, 12 alen lang, 3 alen høj, fyr overtømmer og tegltag, vinduer og døre, esse samt skorsten og 2 bællers. taxeret for 300 Rbd«. - Den nævnte beliggenhed, nord og syd, svarer til de 2 huse beliggende ved mat. nr. 7 og det fælles vand, hvorfor det må antages, at smedien har ligget der. - Den nævnte ejer, Peder Jensen, er formentlig ejeren af mat. nr. 2, der som nævnt under dette mat. nr. købte sin gård til selveje i 1843. Hvornår og hvordan han evt. er blevet ejer af smedien, har jeg ikke konstateret.

**Bykortets nr. XI, mat. nr. 12 og 14,
ny hartkorn: 12, 1 skp. 2 fjk. - 14, 2 fjk.
½ alb.**

Også nr. 12 var et hus med jord. Selve huset og noget af jorden lå i den nuværende have til mat. nr. 2, medens den øvrige jord lå nord for byen mod Vibyskel. Der er på et tidspunkt opført 1 hus mere på stedet, idet der ved den nye matrikel er anført 2 huse på stedet, og som er benævnt 2 fæstehuse under Moesgård. Ved udskiftningen i 1786 har der formentlig kun været 1 hus, idet der ved folketællingen i 1787 kun er nævnt 13 familier i Slet. - Ved folketællingen i 1801 var der imidlertid 14 familier, og ved den ene er anført, at den sidder til leje. - Ved matrikuleringen fik husene numrene 12 og 14.

I 1786 havde en Mikkel Rasmussen husene i fæste. Han var 57 år og var både husmand og skrædder. Mikkel Rasmussen var gift med den 55-årige Johanne Mikkelsdatter, og de havde 4 hjemmeboende børn i alderen fra 25 til 9 år. Mikkel Rasmussen har på et tidspunkt afstået fæstet til en væver ved navn Søren Pedersen, som i 1843 fik skøde på husene efter at have haft dem i fæste. Samme dag solgte Søren Pedersen husene videre til sin svigersøn, Peder Nielsen.

Samme år solgte Peder Nielsen »5 fag hus med haugejord« til bøsse-maker Poul Mikkelsen. Parcellen blev uskilt og er i matriklen benævnt nr. 14-b. Arealet er anført som 1¼ alb. - Efter Poul Mikkelsens død giftede hans enke sig med Carl August Sørensen, som derved fik utinglyst adkomst til huset. Hans arvinget solg-

te i 1871 huset til Peder Jensen, som var ejer af mat. nr. 2.

I 1852 solgte Peder Nielsen jordlodden på Slet Mark til ungkarl Niels Jensen. Jordlodden blev fraskilt og fik betegnelsen mat. nr. 12-b. - I stedet købte Peder Nielsen 2 parceller med mat. nr. 9-g og 9-h. Disse parceller var beliggende på den anden side af Sletvej over for mat. nr. 12-a og 14-a, hvorefter Peder Nielsen lettere kunne drive sin ejendom.

Peder Nielsen solgte i 1876 sin ejendom med mat. nr. 12-a og 14-a, 9-g og 9-h, til skolelærer Hans Pedersen Schou, Viby. Han solgte i 1882 ejendommen til Søren Pedersen, som var blevet ejer af mat. nr. 2 og 14-b, og han lagde samtlige parceller til sin gård. - Husene på mat. nr. 12-a, 14-a og b, hvor der tidligere i følge folketællingslisterne har boet 3 familier med »haugejord«. blev nedrevet, og jorden udlagt som have til mat. nr. 2.

**Bykortets nr. XIII, mat. nr. 13,
ny hartkorn: 2 skp. 2 fjk. 2¼ alb.**

Huset mat. nr. 13 lå på en udlod nord for Slet og havde indkørsel fælles med mat. nr. 5. - På kortet er der ikke indtegnet nogen bygning på parcellen nr. 13, og huset er ej heller nævnt i brandtaxationsprotokollen, hvorfor det må stå hen, hvordan det har set ud, og hvor det har ligget. På udskiftningstidspunktet var Rasmus Rasmussen fæster af huset. Han var 46 år og gift med den 47-årige Mette Christensdatter. De havde 4 hjemmeboende børn i alderen 12 til 3 år, og ved folketællingen 1787 har tælleren fundet anledning til i protokollen at bemærke, at de »var fattige.«

Efter Rasmus Rasmussen fik Poul Jepsen huset i fæste. Han havde det til 1844, da svigersønnen, Søren Laursen, købte det til selveje. - Ejendommen blev i 1869 solgt til Peder Jensen, og i 1875 er udstedt mageskiftebrev til Andreas Poulsen, hvorefter marken fra at gå nord-syd kom til at gå øst-vest og derved få forbindelse til landevejen til Århus.

Ejeren af mat. nr. 5, Rasmus Sørensen, købte i 1876 mat. nr. 13, som derefter blev lagt sammen med nr. 5. - På det nordøstlige hjørne af marken ud mod landevejen er der bygget en mindre ejendom, som har fået mat. nr. 13-b.

**Fælles Mose (Store Mose),
ny hartkorn: 3 skp. 2½ alb.**

Det var den ene af de 2 fælles moser beliggende syd for Slet og op til Gunnestrup skel. Den ejedes af Moesgård Gods og Århus Hospital, og benyttedes af fæsterne fra mat. nr. 2 til 8 og nr. 10. På bykortet er den anført med navnet *Store Mose*, ligesom det er anført, at den er fælles. Ved den nye matrikulering blev mosen benævnt nr. 16. Efter at bøndergårdene var solgt til selveje, blev mosen opdelt i 15 parceller, så de ovennævnte brugere hver fik en kort og en lang parcel, som fik betegnelsen -b anført efter gårdens mat. nr. - Den korte og lange

parcel til nr. 5 lå ved siden af hinanden og er benævnt under eet, hvorfor der kun er anført 15 parceller.

**Fælles Mose (Gunne...),
ny hartkorn: 3 fjk. 3¾ alb.**

Det var den mindste af de 2 fælles moser syd for Slet, hvor den lå op til skellet mod Bjødstrup. Den ejedes af Moesgård Gods, Århus Hospital og Tranbjerg Kirkejord i forening. Brugerne af mosen var fæsterne af mat. nr. 1-8, nr. 10 og 15 (Tranbjerg Kirkejord). Ved den nye matrikulering blev mosen benævnt nr. 17. På kortet er det anført, at mosen er fælles. Derudover står der Tranbjerg Kirke og et delvist på kortkopien ulæseligt navn begyndende med ordet *Gunne...* - Da gårdene senere blev solgt til selveje, blev også denne mose delt mellem gårdene. Der er 10 parceller, som også har fået betegnelsen -b anført efter gårdens mat. nr. - Der ses ikke udskilt nogen parcel til mat. nr. 7, hvorimod der er 2 parceller til mat. nr. 5.

Nordvest for Slet var der også en fælles mose. Den er ikke anført i matriklen, men på bykortet er det anført, at den er fælles. Den blev senere delt op i 9 parceller og udskilt til gårdene med mat. nr. 1-6 og 8-10. Ligesom ved de 2 andre moser fik parcellerne også her bogstavsbetegnelsen -b anført efter gårdens mat. nr.

Ormslev-Kolts skolehistorie

Af Ejnar Aaes

Ormslev-Kolt Skolekommissions første forhandlingsbog, påbegyndt 6. december 1814 indeholder en afskrift af følgende brev, som blev behandlet af skolekommissionens formand, sognepræsten, J. Blichfeldt og »8 hæderlige sognemænd« fra Ormslev-Kolt; det lyder:

»Aar 1816 den 30te April var Skolekommissionen forsamlet for at afgive sin Betænkning paa den afgangne Johan Nielsens Ansøgning til Amtsdirektionen angaaende at anvise Huus i Distriktet, efter at han var udsagt af Skolestuen, saalydende:

Underdanig Pro Memoria!

Den 3^{die} April sidstledne har Sognepræsten Hr. Blichfeldt paa Skolecommissionens Vegne mundtlig sagt mig: at jeg til 1ste Maj d. A. skulde flytte ud af Skolen med Familie og alt. - Det er langt over min Forventning, og alt for sildig at afsige mig paa saa kort en Tid. - Jeg som ej har noget Huusværelse selv, hvor skal jeg hen? Jeg som i 36½ Aar har forestaaet Skolelærer Embedet i Koldt for 2 Sogne; skal jeg da have saa haard en Skjebne, at gjøres Huusvild i min Alderdom? for saa mange Aars møjsommelige Arbejde i Skolen? Jeg fattige Mand har dog det

Haab, at jeg saaledes ej skal blive forurettet. - Derfor vover jeg underdanigst at ansøge den høje Amtsdirection og ydmyg bede, at De naadigt vil forhjælpe mig til, ved Deres naadige Foranstaltning at faae anstændig og frit Huusværelse anvist, saalænge jeg og Hustru lever, førend jeg skal flytte ud af Skolen.

Om hvilket jeg underdanigst beder og haaber at mig saa vederfares, hvad Ret er - hvori jeg underdanigst har det Haab at finde en naadig Bønhørelse. -

Kolt Skole den 6te April 1816.

Underdanigst: *J. Nielsen.*

Den gamle lærer Johan Nielsen var blevet afskediget ved indførelsen af »Den Højkongelige Anordning af 29de Julii 1814«. Der skulle »nye koste til«, »Lærere med en seminaristisk Uddannelse«. Men det, der i denne forbindelse interesserer os, er, at han »i 36½ Aar har forestaaet Skolelærerembedet i Koldt«. Trækker vi de 36½ år fra o. juni 1815, kommer vi til årstallet 1778, hvor Johan Nielsen er blevet »kaldet«, som det hed dengang. Og nu kan ringen sluttes, idet skoleholderen i Kolt fra 1731 til 1777 var en mand ved navn Søren Frandsen. Han var ung, 20 år og ugift, da han kom hertil,

men fik snart en kæreste fra egnen: Anna Christensdatter fra Katstrup. Deres trolovelse blev bekendtgjort i Kolt Kirke 20. søndag efter Trinitatis 1733, og de blev gift 2. pinsedag 1734. Søren Frandsen var altså skoleholder i Kolt til sin død. Præsten antegner nemlig i Kolt kirkebog: »1777, October: (ingen dato) Begrov Skolemesteren Søren Frandsen i Koldt i sit Alders 66 Aar, og i sit Embedes 46 Aar.«

Efter en kortere vakance er så Johan Nielsen kommet. - Men det interessante er, at i Landsarkivet i Viborg beror arkivalier, hvoraf Ormslev-Kolt Egnarkiv har kopier, der fortæller følgende: »Vii Friderich den Fierde af Guds Naade, Konge til Danmark og Norge, de Venders og Goters, Hertug udi Sleswig, Holsten, Stormarn og Dytmarsken, Greve udi Oldenburg og Delmenhorst, gjøre alle Vitterligt, at eftersom for Os allerunderdanigst er bleven ansøgt og begieret Vores allenrnaadigste confirmation paa efterfølgende Inddeeling og Ligning lydende Ord efter andet saaledis:

»Inddeeling til en Dansk Skoles Indrettelse udi Kolt og Ormslef Sogner med Forklaring hvad enhver Aarligen til Skolemesterens Subsistence efter deris Hartkorns Proportion kand tilkomme at svare, naar dertil af begge Sognerne beregnes Ruug Sex Tønder og Byg Otte Tønder.«

Nu kommer der en længere oversigt over, hvor mange tønder hartkorn hver bonde har, og hvor megen rug og byg han skal svare. Ormslev-Kolt har 62 hartkornsejere eller -bestyrere, næsten alle fæstere, hvorfor deres »Herre« - der er

meget strøgods i Ormslev-Kolt - skal give deres besyv med. Vi er i pietismens tid, kongen har allerede ladet bygge de såkaldte rytterskoler på sit ryttergods, f.ex. i Hørning og Harlev. Det gode eksempel smitter af. Een af »godsejerne« er Aarhus Bispestol; på dens vegne skriver stiftamtmanden:

»Saavit mine Bønder udi Koldt og Lemming Byer kand tilkomme af deris Hartkorn efter rigtig Ligning til en Dansk Skoles indrettelse, naar dertil af Koldt og Wormslef Sogner beregnes Rug 6 Tdr. og Byg 8 Tdr. det approberer jeg gierne, at de bør Aarlig og i rette Tide til vedkommende Skoleholder at yde og levere, hvortil de og herved alvorligen befahles sligt at efterkomme. Ey paatvilendes at og andre Proprietarier der udi Sognerne tilholder deris Bønder det samme at gjøre, paa det at dette velmeente Christelige forehavende kand nyde en vedbørlig fremgang.

Aarhus den 29. Novbr A^o= 1724.

C. L. v Plessen.

»Det samme samtykker jeg ogsaa, saavit de til mit Embede liggende Bønder udi Koldt og Ormslef Sogner angaar.

Aarhus ut Supra

I. Ocksen.

Den næste påtegning kan vel især have interesse for folk i Ormslev-Kolt. Her skrives:

»Saa inderlig, som det var min gode Sal. Mands Villie, før hans dødelige afgang, at dette begyndte Gudelig og Christelig Verk, skulle nyde fremgang, saameget

Sunderich den
 Fjerde, af Bids Raade, Gode,
 og til Danmark og Norge, de Thre
 og Godhede, Gjensigende, Denne, Gode,
 Sten, Dornmann og Lythursen, Børstede
 Bledborg og Indvindinger, gjort alle det
 stredigt, at stredigt for de allennede,
 Danigstun Bledom anføgt og begyndt de
 om allennede, for confirmation paa af
 stredigt indvinding og tegning, Gode
 indvindinger indvindinger. Indvinding
 til den Danigstun indvindinger. Indvinding
 og Danigstun indvindinger forklaring paa
 indvindinger indvindinger til den indvindinger
 Substence, og den indvindinger
 Proportioner indvindinger at paa
 indvindinger af bygge indvindinger
 indvindinger Ring, de indvindinger og Byg
 de indvindinger.

N° 15-

P. Am

Confirmation på Inddeeling og Ligning til en Dansk Skoles Indrettelse udi Koldt og Ormslef Sogner i Jylland 1724.

distomeere og hellre skal Constantinsborgs Tienere udi Koldt og Ormslef Sogner blive tilholt, det at efterleve og ingen lunde derudi at giøre nogen Vægning eller hindre.

Constantinsborg ut Supra

*Dorothea Cathrina
Rosenlund Sal. Carisii
Efterladte.*

Iligemaade samtykker jeg underskrevne dette, saavit de mit Embede udi forbedte Sogner allernaadigst tillagde Bønder vedkommer.

Aarhus den 29. November 1724.

P. M. Hammerich.

Saavit mine Bønder udi Koldt Sogn kand tilkomme af deris Hartkorn, efter rigtig Ligning til en Dansk Skoles indrettelse, naar dertil af Koldt og Wormslef Sogner beregnes Rug 6 Tdr. Byg 8 Tdr. Det samtykker ieg gierne, paa det at det velmeente Christelig forehavende kand nyde fremgang.

Lynbyegaard den 18. Decembr.

Anno 1724.

Johan Arentzen.

Da Ville Vi foreskrevne Inddeeling og Ligning udi alle dens Ord, clausuler og puncter, saasom den her være indført findes, allernaadigst haver confirmeret og stadfæstet, hvorefter Sognefolkene skal være forpligtet rigtig at svare det dem tilkommende til Skoleholderen, saaledes som de ansadt findes, og hver Mand, som har Børn desforuden at betale Ugentlig en Skilling Danske, meenes ikke af flere end et Barn, ihvormange hand end maat-

te have, og de Fattiges Børn underviiser Skoleholderen for intet, saa skal Sogne= Folkene og være pligtige at holde Skole= Huuset ved liige, og i dessen mangel, maa det, uden foregaaende Proces hos de modvillige ved Sognepræstens Medhjælpere udpantes, saa maa og dend største og beste Proprietair i Sognene, som skal være Constantinsborgs Ejere, tilligemed Sognepræsten være Authoriseret at I- og afsætte Skoleholderen, eftersom hans flitighed, dygtighed og forhold findes til Ungdommens underviisning tienlig; Forbydende alle og enhver herimod, eftersom foreskrevet staar, at hindre eller udi nogen maade forfang at giøre, under Vor Hyldest og Naade:

Givet paa Vort Slot Kiøbenhafn

den 12. Aprilis Anno 1728.

Under vor Kongelig Haand og Signet

Friderich R

Kongens Segl

Kontrasigneret: *G. Mönnichen*

Confirmation paa en Inddeeling og Ligning til en Dansk Skoles Indrettelse udi Koldt og Ormslef Sogner i Jylland.

Dette originaldokument var »nedlagt i Stiftskiiisten« sammen med en kopi. På denne var tillige anført:

»Anno 1737 den 5te Aprilii var Præsten udi Ormslev Præstegaard for at eftersee Skoelens Indrettelse for Koldt - og - Ormslev Sogner, hvor da Præsten Herr Terkel Nissen foreviiste en Inddeeling over bemeldte tvende Sogner til Skoeleholderens Underholdning, samme Inddeeling findes at være Confirmeret af Sal. Høylovlig Kong Friderich den 4de den 12te Aprilii

1728, som in Originali i Stifts-Kisten findes, saa det ved samme i bemelte 2de Sogner forbliver, efter som ingen af bemelte tvende Sogners Beboere haver længer end en Fierding vey til Skoelen; dog bliver det at observere, at Skoeleholderen, foruuden det som ham er tillagt, bør nyde aarligen af begge Sogners Beboere: 30 Læs Ildebrand, 6 traver Rughalm, 6 traver Byghalm og 6 traver Havrehalm og 2de Læs Hør, som Bønderne skal føre ham, hvilket altsammen skal være forsvarligt og upaaklageligt; detsuden skal inden Michaelis blive 2de fag Huus bygt af største Lodsejere til Skolehuuset, som siden alt saa vedligeholdes af Sognemændene.

Ormslew den 5' Aprilii 1737.

Constantinus August Charisius

Peder Hygum   Niels Wæsten

Peder Andersen, Edslev   Terkel Nissen

Peder Rasmussen i Kolt

Jens Jensen i Berring

Originalen af den Kongelig Allernaadigste Confirmation paa denne Ligning, som med denne Copie er Ligelydende, at være til Stifts-Kiisten indleveret in Synoda vernali 1735 feste Udi Aarhus ut supra.

E. Holck

J. Ochsen

Hvor denne Kolts første skole har ligget, er der ingen, der mere ved med bestemthed. Sogneprest Müller indberetter 11. december 1789:

»Skolehuset i Koldt liggende ved Kirken og ongefær i Midten af begge Sognerne, Koldt og Ormslev, det bestaar af 9 Fag og senere Skolestuen er 3de Fag og deri kan beqvemmelig rummes 70 Børn.«

Har Ormslev ingen skoleholder haft? Jo, de fik een; det kan man slutte af følgende: Biskop Peder Hygom skriver i sin visitatsbog 16. november 1743: »Ungdommen var ikkun maadelig oplært. Degnen informerer i Hovedsognet (Ormslev) og en anden Skoleholdere i Annexsognet (Kolt), som bleve formanede til større Flittighed.« - Der må altså have været et skolehus i Ormslev. Det står endnu, man kalder det »Enkesædet«.

»I Følge Allernaadigst Anordning for Almueskolevæsenet paa Landet i Danmark af Dato 29de Julii 1814, blev efter Amtsprovst Sechers Foranstaltning, en Herreds Samling holdt i Astrup Præstegaard den 6te December 1814, hvor samtlige Ning Herreds Gejstlige vare tilstæde for at bestemme Skoledistrikternes nye Inddeling, og blev da ved Amtsprovstens Samtykke, lagt Plan til Ormslev og Kolt Sognes Skoledistrikter.«

Således indledes den af Aarhus Amtsskoleledirektion autoriserede »Protokol for Ormslev og Kolt Skole=Commissions Forhandling,« signeret på titelbladet af stiftsamtmændene: Gullenchrone og af atmsprovsten: O. A. Secher.

Det måtte jo blive temmelig tilfældigt, hvor præsterne i hele Ning herred fik placeret samtlige herredets skoler. Det synes at fremgå, at man tragtede efter, at alle skoler fik lige meget hartkorn som »driftsunderlag«. Her i Ormslev-Kolt skulle være tre skoler: 1 i Aabo for Ormslev og Aabo, 1 i Katstrup for Kolt, Katstrup, Enslev, Bering og Edslev, 1 i Lemming for Hasselager, Lemming og Stautrup »med omliggende Skovboere.«

Men Danske Cansellie blander sig. Der indgår en skrivelse til Aarhus Amtsskole-direktion, der igen lader beskeden gå videre til Ormslev-Kolt Skolekommission således:

»Efter Det Højkongel. Danske Cancellies Approbation paa Amtsskoledirek-

tionens Forslag om Distrikternes Inddeling af 22. April 1815. Skoledirektionen communiceret under 16de Maii næstefter, er ovenstaaende Inddeling forandret saaledes:

At i Ormslev og Kolt Pastorat skal være 3 Skoledistrikter, nemlig:

a.) Aaboe Skoledistrikt, hertil hører:

Ormslev Bye og Præstegaard

Aaboe Bye

Constantinsborg

Edslev Bye og Møller ..... 227 Tdr. 4 Skp. 0 Fdk. 0 Alb. Hartk.

Skolen anlægges i Aaboe til Fordeel for Edslev Bye og Tilliggende

b.) Katstrup Skoledistrikt, hertil hører:

Koldt Bye

Katstrup Bye

Enslev Bye

Berring Bye

Hasselagger ..... 152 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk. 0 Alb. Hartk.

Skolen opføres i Katstrup Bye

c.) Lemming Bye og

Stautrup Bye med

Omliggende paa Mark

og i Skove ..... 95 Tdr. 0 Skp. 0 Fdk. 0 Alb. Hartk.

Skolen anlægges i Stautrup Bye til Fordeel for Beboerne i Skoven.

De af Amtsskoledirektionen u. Hensyn til Distrikternes første Inddeling, udnævnte Skolepatroner og Skoleforstandere, være efter Skrivelse af 18. Novbr. 1814

for Ormslev Sogn:

Til Skolepatron: Herr Greve de Fædder-Charisius til Constantinsborg.

Til Skoleforstandere: Herr Ove Mohr, Grundejer i Aaboe

Jens Jensen d^{to} Ibidem

For Koldt Sogn:

Til Skolepatron: Møller Rasmus Pedersen i Edslev Mølle.

Til Skoleforstandere:

Gaardmand Mads Jensen i Kolt

- Jens Nyegaard i Lemming

- Jacob Jensen i Stautrup

Men efter Distrikternes nye Inddeling, hvorved Edslev Bye blev underlagt Aa-boe Skoledistrikt, hvor Greve Charisius er Patron, har Amtsskoledirektionen under 16. Maj 1815 entlediget Mølleren Rasmus Pedersen i Edslev fra Patronatet og derimod under 29. Maii s.A. beskikket Gaardmand Peder Hansen i Koldt til Skolepatron for Kattrup Skoledistrikt, og Gaardmand, Sognefoged Christen Nielsen i Lemming til Skolepatron for Stautrup Skoledistrikt, samt da der i Koldt Skoledistrikt ikkun var een Skoleforstander under 4. Decbr. 1815 udnævnt Gaardmand Jens Sørensen i Koldt til at være Forstander for Koldt Distrikt.«

Nu fik de udnævnte myndigheder i Ormslev og Kolt sogne travlt med at udvikle det fremtidige skolevæsen i pastoratet. Fremsynet var der - sandsynlig mest repræsenteret af præsten, der var under pres af amtsskoledirektionen, men midlerne var få og små.

»Anno 1815, den 30. Maii var *Aaboe Distrikts* Skolecommission, nemlig Sognepræsten, paa Patronens Vegne Forvalter Ahnfeldt, og Forstanderen Hr. Ove Mohr og Sognefogeden Jens Jensen i Aa-boe, forsamlede ibidem, for i Følge Amtsskoledirektionens Skrivelse af 16. December, at vedtage det fornødne *angående den nye Skoles Opførelse*, ligesom og at udsee den dertil bequemme Bygge og Hauge Plads. - Denne blev valgt paa det Norøstlige Hjørne af Sognefogeden Jens Jensens Toft; Grændsene til Edslevvejen og Gaden, hvorpaa den i Anordningen 23de § befalede Tumleplads bequemt kan tilberedes.

Et saadant Stykke Jord, som udfordres

til anordningsmæssige Bygninger - Gaards- og Haugeplads var Sognefoged Jens Jensen villig til at overlade paa bemeldte Sted, mod Hundrede Rigsbankdalers Sølv Godtgjørelse, hvilken Betaling de øvrige Medlemmer ansaae billig; da det var hans bedste Jord. - Dernæst blev Commissionen enig om, at *Skolehuuset bør bestaae af 11 Fag, 10 Alen Vidde inden Væggene* og anordningsmæssig Bygning, nemlig 4 Fag til Skolestue, 1 Fag til Gang, Skorsteen og et lidet Kammer eller Sengested, 4 Fag til 2 Stuer, Sove og Spisekammer og 2 Fag til Køkken og Bryggers med Skorsteene; Ligesom og at *Udhuuset* skulde bestaae af 5 Fag almindelig Bygning indrettet til Ko og Faare Stald, Tørvehuus og Tærskeloe, over hvilket Fouragen og Kornet ansees at kunne rummes.

Angaaende Bygningsmaaden, hvad enten Muuren skal være af Bindingsværk med Skraastøtter, eller Grundmur med Straatag, vilde Commissionen, naar Amtsskoledirektionens endelige Bestemmelse indløber, raadføre sig med en Kyndig Bygmester, og derefter tage sin Beslutning.

Foranstaaende indstilles saaledes til Amtsskoledirektionens Approbation. - I Henseende til *den Jord Skolen bør tillægges til Græsning*, formeente man, at passende kunde udlægges i Nordre Ende af Gaardfæster Hans Sørensens Nordre Marklod paa Byens Mark. - Denne Græslod vil ej aleene ikke være Skolen for langt fraliggende, men den grændser endog til en almindelig Vej for Byen, og, da Gaardens Marks Hartkorn er 8 Tdr. 7 Skp., har man Formodning om, at Ejeren

Hr. Greve de Fædder-Charisius, som for tiden er fraværende, ikke vil gjøre nogen Indvending imod at samme fratages Gaarden.

Datum ut Supra

Blichfeldt, Ahnfeldt, Mohr, Jens Jensen

Naar ommeldte Gaard ikke fratages mere Jord, end en Gaard overensstemmende med Anordningen, bør afgive i et saadant Tilfælde, som det her omhandlede, og samme uden Bekostning for mig, udsættes, og paa lovlig Maade vederlægges, kan der fra min Side ikke være noget at erindre imod Skolecommissionens Forslag.

Constantinsborg, den 4de Juni 1815.

Fædder-Charisius.

Næstfølgende sommer, sommeren 1815, skulle skolegangen begynde efter anordningen af 29. juli 1814; men det blev november, før der skete noget. Som tidligere nævnt blev de to gamle degne, Welling i Ormslev og Johan Nielsen i Kolt afskediget. I stedet kom lærer Gleerup i Ormslev og lærer Friederichsen i Kolt, de

var begge »seminaristisk uddannede«. I første omgang fik man etableret skolegang i de eksisterende skolestuer i Ormslev og Kolt. Men da de to gamle degne stadig beboede lærerboligerne, måtte de to nye lærere, som vi vel må antage var ugifte, tinges i husly med kost hos de to byers folk. I Stautrup fik man nu også en lærer; men skolen blev holdt i en lejet overstue. Et hjørne af overstuen blev skilt fra med interimistiske vægge til kammer for læreren. Kosten skulle han have hos bonden.

Nu skulle man tro, at skolebyggeriet for de 3 skoledistrikter snart skulle komme i gang. Men Danmark var på det tidspunkt »et lidet, fattigt land«. Statsbankerotten lå kun 3 små år tilbage, og priserne var på himmelflugt.

Alligevel vovede de 3 små skolekommissioner, der samlet - med præsten som »født formand« - udgjorde pastoratets skolekommission, at lægge planer for Ormslev-Kolts fremtidige skolebyggeri.

Den 1. februar 1816 var man kommet frem til følgende overslag til byggeri:

En ny skole i Aabo	8.803 Rbd.	5 Mk.	(jordlod skulle købes)
do. i Katstrup	6.800 Rbd.		(jordlod forefandtes)
do. i Stautrup	2.792 Rbd.	2 Mk.	(uden jordlod)
	<hr/>	<hr/>	
	18.396 Rbd.	1 Mk.	

Det bliver ved en forsigtig omregning til vor tids penges købekraft ca. 3 millioner og 700 tusinde kroner. Og så var der kun godt 900 indbyggere i pastoratet, indbefattet børn og gamle, til at betale det. Det

varede også adskillige år, før planerne førtes ud i livet.

Foruden at lægge en økonomisk plan for det eventuelt kommende byggeri, bestemte den samlede skolekommission og-

så, efter at den havde været ude at se på byggepladser, hvor de tre nye skoler skulle ligge. Aabo skole skulle ligge i Aabo by på den toft, »hvor vejen fra Ormslev gennem Aabo drejer mod Edslev«. - Skolen i Kolt skulle nedlægges og en ny opføres i Katstrup by. Men ved synet af pladsen så man, »at dér er ret så moradsige og sumpige jorder«, og det blev bestemt, den skulle »ligge lidet Norden for Schanderborg Landevej ved Katstrup Kirkevej«. - Stautrup skole »kunde ligge bequemt midt i Stautrup By i Gaardmand Johannes Pedersens saakaldte »Bødkerhauge«, beliggende til Gaden imellem Smedens og hans Hauger.«

Lad os et øjeblik se på, hvad lærerne skulle have i løn. Danmark var endnu, hvad man kan kalde et »naturalie-samfund.« Derfor var lønningerne for en stor del naturalier og få kontanter. Der forudsattes et vist husdyrhold hos lærerne, en del penge fik de også; de var på en måde »pristalsregulerede«, idet de udregnedes efter »capitelstakst«, en varierende pris for en tønne byg.

Ormslev og Kolt degneembeder måtte regnes til »de fede«, idet der her foruden lærerindtægten også var en ret betragtelig indtægt som kirkesanger.

Lærerne i Kolt og Aabo fik omtrent lige meget i løn:

6 tdr. rug og 10 tdr. byg in natura
25 tdr. byg efter capitelstakst (altså omregnet i penge)

96 lispund høg og 144 lispund halm (til vinterfoder)

Frit ildebrændsel.

Hertil kom degneindtægterne:

»degnekorn« = 6 tdr. rug in natura
6 skp. byg efter capitelstakst

10 rbd. sølv årlig for klokkernes ringning og kirkens rengøring.

»nannest« = 3 snese æg til påske + et vist kvantum mælk ved højsommertid til ost

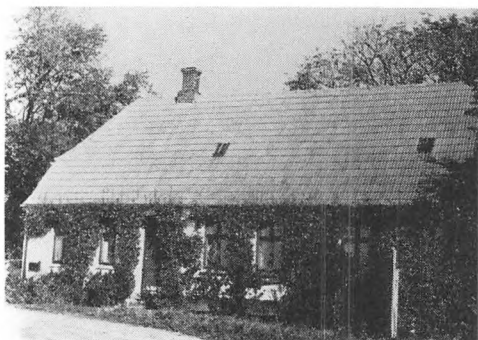
»højtidsoffer«, varierende, men ydelsen i rede penge.

Embedet i Stautrup var egentlig for en ugift, og læreren måtte finde sig i at skulle på fri kost og logi hos bønderne. Kunne de ikke blive enige om en pris hos en enkelt gårdmand, måtte læreren »spise på omgang« i alle gårdene, 1 uge ad gangen i hver gård. Da embedet var med kost og logi, fik læreren i Stautrup kun de 25 tdr. byg efter kapitelstakst og frit ildebrændsel samt højtidsoffer, og det var lille, da han kun fik for medvirken ved bryllupper og begravelser for folk fra skoledistriktet.

Hvordan gik det så med at få indført »Anordningen af 29. Juli 1814«? Ved at gennemlæse den gamle skolekommissionsprotokol for Ormslev-Kolt, der begynder med at referere mødet i Astrup Præstegård i december 1814, og som gennemgående er ført med sirlig skrift, hvor hvert et mødes bestemmelser er indført, hvor hvert et brev er afskrevet, som er indløbet til skolekommissionen, enten det har været fra de øverste myndigheder, eller det har været klagebreve fra gamle degne eller utilfredse beboere, får

vi et detaljeret billede af og indblik i, hvad der skete i disse år.

Lad os se, hvad der skete hver skole for sig. Først tager vi skolen i Kolt, der de første 40 års tid ikke blev flyttet til Katstrup. De Kolt bymænd, som vel var de fleste og mest velhavende, fik trumfet igennem, at skolen skulle blive i Kolt. Igennem 40 år byggede man til og lappede på den gamle bygning. Gang på gang læser man om, at nu er væggene væltet ind af en julestorm, at nu er skorstenen blæst ned, nu er taget blæst i stykker, nu en gavl væltet ind o.s.v. - De Hasselagerne, Kattrupperne, Ensleverne og Beringerne rotter sig gentagne gange sammen og klager til jordbesidderen, de er fæstere hos, nemlig biskoppen i Aarhus, over, at skolen ikke er bygget i Katstrup, som det var bestemt, børnene har alt for langt til Kolt! Og bispen holder som regel med dem i deres klage, men »sylter« den ved at sende den videre til Danske Cancellie i København. - Eller de klager over, at der smides penge ud til blækhus, ja sågar til en ny kakkellovn!. - En gang imellem etablerer de skolestrejke og beholder børnene hjemme, dog kun kort tid, til de trues med store mulkter for skoleforsømmelse. - Det blev først i 1854, at skolen flyttedes til Katstrup, nord for Skanderborg landevej, til pladsen, der har været kendt i 130 år. - 1902 byggedes der ved skolen en ny skolebygning med to klasseværelser, som i 1980 blev jævnet med jorden for at give plads for parcelhusbyggeri. Den gamle skolestue i forhuset blev ombygget til andenlærerbolig. I 1920'erne blev bygget en selvstændig bolig til andenlæreren. Det var på den tid lærer H.

Katstrup skole, 1854 - fot. fra 1980.

Lund, og førstelærer S. A. M. Jensen fik hele det gamle skolehus til beboelse. Det står endnu. - 1937 blev andenlærerboligen indrettet til kommunekontor. Andenlærerembedet blev omdannet til lærerindeembede, og lærerinden kom til at bo i lejet bolig i Hasselager. Lærer Jensen havde til sin afgang i 1953 rådighed over en jordlod på ca. 5 tdr. land, der nu er udstykket i parcelhusgrunde.

I Stautrup havde man intet skolehus de første 8 år. Skolen sad til leje hos en gårdmand. I 1816 var det hos gmd. Niels Nielsen. Han indvilgede i at udleje sin overstue, og dér kunne en kakkellovn uden videre foranstaltning anbringes, og han lovede selv at bekoste isætning af et fag vinduer og en dør mere, og »et lidet Kammer ved siden af Stuen kunde indrettes til Sovekammer for Læreren«. - På den måde klarede man sig i Stautrup. En særlig stor overstue har det ikke været; den var kun på 2 fag (6 alen = 3,30 m); men den har vel gået tværs gennem hele huset. I 1822 klager lærer Winge: »Vægge, Vinduer og Døre ere dels nedfaldne, dels itu, dels utætte, så Børnenes Helbred

lider derved, ligesom og der ikke er Plads for de nu skolepligtige Børn, saa at kun de halve paa een gang kan skrive og regne, hvorved Undervisningen lider«.

Man kan godt forstå, at lærerembedet i Stautrup var ét, som en ung lærer kun beholdt, til han kunne finde et bedre. Der var derfor idelig lærerskifte dér.

Men i 1823 vedtager de Stautrupper og de Lemminger frivilligt at ville bygge en skole. Den kom til at ligge, hvor vi før har hørt, nemlig i »Bødkerhaugen« beliggende til Gaden imellem Smedens og Gaardmand Johannes Pedersens Høuger«. - Stautrupfolkene havde set, hvorledes komtesse Wedel-Jarlsberg byggede sit nye stuehus (det nuv. Jarlsminde) med bindingsværk og ler. Nu skulle deres nye skole bygges på samme måde. Bygningen blev 7 fag lang (knap 11 m), 3 fag til skolestue, 3 fag til lærerens lejlighed, skorsten og gang, 1 fag til ildebrændsel.

Nu skulle man vel synes, at Stautrup skulle kunne beholde sin lærer i længere tid. Men der var ingen jordlod til embedet, og det kneb med at få myndighederne til at indse, det var nødvendigt, for at læreren kunne have samme kår som de øvrige lærere i pastoratet. Omsider blev der tillagt embedet en »græsningslod« på ca. 3 tdr. land »til Græsning af een ko og to faar«.

I 1869 flyttedes skolen ud på marken vest for byen. - 1931 flyttedes skolen på ny ind til byen. Da var K. M. Jensen lærer ved skolen; det er den kønne, røde murstensbygning, hvor der nu er børnehaven.

Vi har nu trukket linierne op for skolerne i Katstrup og Stautrup. Men hvor-

dan gik det i Ormslev - eller Aabo - distrikt? Ligesom der i Kolt distrikt var strid om skolens beliggenhed, så var det samme tilfældet mellem de Ormslever, Aaboer og Edslever. Folkene ville ikke lade deres børn gå den lange vej til den gamle skole i Ormslev, så man måtte indføre omgangsskolegang. I 1817 påbyder amtsskoleledelsen følgende: »Da disse vanskeligheder synes at ville gøre det umuligt at faa et passende Lokale til Leje i Aabo for Skolelærer og Børn, skulde Vi ikke undlade at melde: Da Skolen ikke kan med hele Distriktets Samtykke blive i Ormslev, og, formedelst Omstændighederne, ej heller optages for tiden i Aabo, bør Skoleundervisningen som sædvanlig, men ved omgang i hele Distriktet indføres, saaledes at hver Gaardboer modtager Lærer og Børn i sit Hus i fulde 8 Dage - og bør samtlige Distriktets Beboere saaledes erfare lige Virkninger af den almindelige Uvilje, der møder Skolevæsenets Organisation. - En bequem Lejlighed til Logi for Læreren med Plads til hans Kreaturer og Gemmested for hans Fourage

Stautrup skole, opført 1931, nu børnehaven.

bør tilvejebringes ved Leje, hvor dette bequemest kan ske i Distriktet«. Dette stod på i 8 år.

I 1825 - altså 11 år efter anordningens indførelse - fik skolekommissionen for Aabo distrikt en skrivelse fra Aarhus amtsskoleinspektion, hvori fremførtes, at hvis kommissionen ikke inden 14 dage havde indsendt en plan til bygning af en skole i Aabo, ville der blive pålagt medlemmerne en bøde på 2 Mark daglig, for hver dag der måtte overskrides.

Det fik mændene til at tage fat! Skolehuset med lejlighed skulle være på 8 fag (ca. 12½ m), 10 alen vid (ca. 6¼ m), 3½ alen til loftet. Der skulle være 4 fag til skolestue, 1 fag til gang, ovn, skorsten og køkken, 3 fag til stue, sovekammer og spisekammer. Der skulle også bygges et udhus: 5 fag langt, 7 alen vidt til lade, tærskelo, kreaturer og ildebrændsel.

Dette skolehus står endnu ved Aabo Bygade, hvor vejen drejer mod Edslev. - Vi véd også nøjagtigt, hvad det kostede: 693 Rbd. 3 Mk. 15 Sk. Med inventarium

Aabo ældste skole, opført 1825. Havde huset haft stråtag og smårudede vinduer, ville det fremstå, som da det blev bygget.

752 Rbd. 1 Mk. 3⅜ Sk. eller mindre end 1/10 af overslagsprisen fra 1816. - Priserne må have raslet ned i de forløbne 9 år.

Samtidig med, at Aabo skole blev bygget, blev også ligningen af skoleudgifterne reformeret. Hidtil havde hvert skole-distrikt måttet udrede hver sine skoleudgifter. Fra 1825 føres regnskab over *de samlede udgifter* i Ormslev-Kolt, og beløbet lignedes på hartkornsejerne over hele pastoratet. Dette er den første spire til Ormslev-Kolt kommune.

Da børnetallet senere i århundredet steg, blev skolen i Aabo nu nedlagt, og i stedet opførtes to skoler: én i Ormslev by og én for Aabo-Edslev ude ved vejforgreningen Aabo-Edslev-Ormslev på Aabo mark. - Omtrent på samme tid blev den ældste skole i Ormslev by indrettet til »Enkesæde« for to lærerenker. Aarhus amtsskoleinspektion påbyder i en skrivelse 14. oktober 1825: »Den gamle Degnebolig skulde for det første blive staaende, og være Bolig for Degneenken Welling (fra Stautrup) og de kommende Skolelærerenker, og dets fornødne Indretning og aarlige Vedligeholdelse - som bequem Bolig for disse - udreedes af Pastoratets Skolekasser«.

I den anden side af kommunen voksede børnetallet også; særlig kraftigt efter at jernbanestrækningen Langå-Fredericia fik station i Hasselager 1868, og Hasselager stationsby voksede op. I 1892 blev Hasselager skole bygget midtvejs mellem Hasselager og Lemming. Den blev anlagt på jord, der blev taget fra en gård i Lemming, men kaldtes Hasselager skole. Børnene fra Lemming og Hasselager toges henholdsvis fra Stautrup og Kattrup

»Enkesædet« i Ormslev, nu privatbolig.

skoler. Denne nye skole eksisterede til 1953 og havde - bortset fra et par vakan-
cevikarer - kun 3 forskellige lærere: lærer
S. Overgaard til 1928, derpå lærer C.
Christensen, der flyttede til Tilst 1935, og
E. Aaes fra 1935 til 1953.

I næsten 140 år gjaldt skoleanordnin-
gen fra 1814 i Ormslev-Kolt kommune.
Timetallet var lavt, gennemsnitlig kun 18
timer om ugen, måske suppleret med et
par timer ekstra til gymnastik, så at hver-
andendags skolegang, i hvert fald om
sommeren, let lod sig praktisere.

I 1934 fremsatte undervisningsminister
F. J. Borgbjerg forslag til ny lov om
folkeskolen. - Men det var netop på et
tidspunkt, hvor landet - som i 1814 - var i
økonomisk krise. Oppositionen sagde:
»Det er en ordning, som samfundet ikke
kan bære«, så det var først i 1937, da den
grundtvigsk prægede undervisningsmini-
ster Jørgen Jørgensen - som i mere end 20
år skulle komme til at præge dansk skole-
politik - genfremsatte skolelovsforslaget
med visse ændringer, at det blev vedtaget
af folketing og landsting. Kommunerne
fik 15 år til at gennemføre planerne, der

bl.a. ville medføre, at skolebørn på lan-
det skulle have samme ugentlige timetal
som børnene i købstæderne.

Det var meget få landkommuner, der
fik reformerne gennemført, inden 2. ver-
denskrig brød ud i 1939. Heller ikke
Ormslev-Kolt fik det. Først efter at der
var gået nogle år efter krigens afslutning,
tog man her i kommunen fat på at drøfte
nye skoleplaner for alvor.

Landet var efter krigen og den tyske
besættelse forarmet og fattigt. Ingen eks-
port havde i de fem lange år skaffet penge
til landet. Selv var vi blevet tvunget til at
betale de tyske troppers tilstedeværelse,
og først i 1948 kunne der blive tale om at
få skoleloven af 1937 gennemført.

Man arbejdede i første omgang med en
plan, hvorefter der i Hasselager stations-
by skulle opføres en 5-klassedelt skole
fælles for Kattrup og Hasselager, en 4-
klassedelt skole for Aabo og Ormslev og i
Stautrup en 3-klassedelt skole. - Da Has-
selager skole havde et efter skolens stør-
relse overordentlig stort børnetal, 75

Hasselager gamle skole, sommer 1935.

børn i 2 klasser, vedtoges først at bygge den nye skole mellem Katstrup og Hasselager.

Efter at sogneråd, skolekommission og lærere havde været ude at se på skoler, indrettede efter de nye bestemmelser - de var alle byggede før 1939 - besluttede sognerådet at udskrive en arkitektkonkurrence mellem arkitekterne Ehlers i Brødstrup og Hogård Andersen & Blach Petersen, Århus, om, hvem af dem der kunne lave det bedste projekt. En uvildig bedømmelse af de indkomne projekter blev foretaget af amtsskolekonsulent J. Drengsgaard, amtslæge Ølgaard og to arkitekter fra Silkeborg, udpeget af arkitekternes organisation, og den resulterede i, at projektet fra Hogaard Andersen & Blach Petersen vandt prisen. Sognerådet besluttede ved et senere møde, at hele kælderetagen under klassefløjen skulle udgraves, så der blev 3 gode disponible rum og lægeværelse. - Det var i marts 1950.

For at få lov til at bygge, skulle der indhentes byggetilladelse i Indenrigsministeriet, så byggematerialer kunne stilles til rådighed. I november 1952 indløb meddelelse om, at der til første byggeafsnit var bevilget 195.000 kr. til materialer med en bemærkning om, at byggeriet skulle afvikles som vinterbyggeri. En bevilling for 1952-53 på 200.000 kr. til byggeriets færdiggørelse var stillet i udsigt.

Selv om vintervejret drillede håndværkerne noget ved vinterbyggeriet, skred det dog planmæssigt frem, så skolen kunne gøres færdig i løbet af sommeren 1953. Inden for samme tidsrum var også opført

fire lærerboliger. Og den 8. september 1953 indviedes skolen.

Inden da var der sket adskilligt i henseende til sammenlægning af de små skoler. Sognerådet var klar over, at der ville gå mange år, inden der kunne blive råd til at bygge og indrette endnu to skoler efter 1937-loven. Da lærerembedet ved Aabo skole blev ledigt, kom der fra forældre i Aabo-Edslev ønske om at overføre børnene fra Aabo skole til Hasselager nye skole, og snart efter blev ved møder i Ormslev og Stautrup, ledet af sognerådsformand Martin Jensen og den nye amtsskolekonsulent Sv. O. Søndergaard, vedtaget, at børnene fra 4. skoleår i de to distrikter skulle føres til Hasselager. Hasselager nye skole havde lokaler til, at den kunne gøres 7-klasset, hvilket den nu skulle være, og der skulle etableres skolekørsel fra Edslev, Aabo, Ormslev og Stautrup. - Lærerne P. K. Poulsen, Ormslev og K. M. Jensen, Stautrup, forblev i deres embeder som lærere for de 3 første årgange.

Da skolen i Hasselager blev taget i brug, viste det sig med det samme, at 4.- og 5. klasserne var alt for store med over 40 børn i hver klasse, idet der på disse to trin var elever fra hele Ormslev-Kolt kommune. Før 4. klasse gik nogle børn i forskole i Ormslev og Stautrup, efter 5. klasse gik børn fra til mellemskolen i Viby kommune, med hvem der i 1951 var sluttet kontrakt, at man dér tog elever, der bestod optagelsesprøven, til mellemskolen, fra Ormslev-Kolt. - Heldigvis var der tilgodeset plads i den nye skoles kælderetage til indretning af 2 klasseværelser mere, så 4.- og 5.klasserne kunne deles i

»Bette klass« i Hasselager skole 1935 med ny ung lærer Ejnar Aaes og frue til venstre.

ialt 4 klasser, så skolen fik en lærer mere. De seks første lærere var Agnete Olsen, Ester Stadum, Niels Stadum, Andreas Jensen, Niels Helleris og Ejnar Aaes.

Da lærer Poulsen i Ormslev pludselig døde i april 1954, og den private skole på Ormslev Børnehjem tillige blev nedlagt samtidig med Ormslev skole, fik Hasselager skole alle børnene fra de to skoler, og der blev nu to »spor« på alle klassetrin fra 1. til 5.klasse, og skolen fik sin 7. og 8. lærer, nemlig Gurli Fruerlund og Bjarne Bønding. 6. og 7. klasse havde kun behov for ét »spor«, da der fra 5.-klasserne gik mange børn til mellemskolen i Viby.

I 1957 toges en tilbygning med 4 klasseværelser i brug.

I 1958 kom der 30. maj en ny skolelov, hvis væsentlige punkt var, at eleverne holdtes samlet i 7 skoleår, og først efter dette kunne elever overgå til en 3-årig realafdeling. Elever, der ikke kunne komme i realafdelingen, kunne frivilligt fortsætte deres skolegang i en 8. klasse, ja senere i en 9. og i en 10. klasse, hvor den kunne afsluttes med en statskontrolleret prøve, en skoleform, der fik en stor succes.

Der opstod nu det ønske, at Hasselager skole skulle have sin egen realafdeling, så meget mere som Viby fra 1965 ikke mere

havde plads til realskoleeleverne herfra, og da 8.-9.-10.-klasserne også krævede mere plads, igangsattes et byggeri, der toges i brug 1965. Men da det blev mere og mere almindeligt, at alle børn gik i skole i 10 år, og man nu også skulle have indrettet børnehaveklasse, og der til stadighed var 4 á 5 »spor« i overbygningen, måtte skolen på ny udvides. I 1970 kom skolens foreløbig sidste udvidelse i brug. Den indeholder 9 klasseværelser, 6 større og mindre faglokaler, en idrætshal samt kontorer til administration. - Byggeriet var påbegyndt allerede inden sammenlægningen med Aarhus kommune 1. april 1970; men færdiggørelsen og indretningen af det skete under Aarhus skolevæsens regie.

Allerede før den tid indså man, at det var nødvendigt med en ny skole i Stautrup. Lærer Astrid Hansen havde siden lærer K. M. Jensens afgang siddet med meget store klasser i skolen fra 1931. Den gamle skole indrettedes til børnehave og afløstes af den nye Højvangskolen, der toges i brug af børnene efter sommerferien 1968. Den modtog fra Stautrup forskole 1. og 2. klasse - sidstnævnte indeholdt 2. og 3. årgang - og fra Hasselager skole kom 4. og 5. klasserne med børne-

ne fra Stautrup. Til leder udpegedes skoleinspektør Otto Heide Ottosen. Nu er Højvangskolen efterhånden helt udbygget med klassetrin i 2 »spor« fra børnehaveklasse til 10. klassetrin.

Det sidste skud på »skoletræet« i Ormslev-Kolt er, at Kolt nu igen har fået en skole i 1982 - 128 år efter den gamle skole blev nedlagt. Den er taget i brug efter sommerferien 1982, da Knud Leth Nissen blev udnævnt til skoleinspektør. Skolen har foreløbig 2 »spor« fra børnehaveklasse til 5. klasse. På grund af byggekrisen og den derved stagnerede byggeaktivitet er der ikke flyttet så mange ny familier til »Kolt Haveby«, som ventet, hvorfor »beboerunderlaget« ikke endnu er blevet så stort, at udbygning af skolen lige nu kan fortsættes; dog får skolen i 1984 egen gymnastiksal. - De større børn fortsætter i Hasselager skole.

KILDER:

- Akter fra Aarhus Stift. Landsarkivet Viborg.
- Kolt Sogns kirkebøger. Landsarkivet Viborg. (Fotokopier v. Sv. E. Sørensen).
- Forhandlingsprotokoller for Ormslev-Kolt Sogneråd fra århundredskiftet til 1970 (Aarhus kommunes arkiv, Vejlbjby).
- Forhandlingsprotokoller for Ormslev-Kolt Skolekommission fra 1814 til 1970 (Aarhus kommunes arkiv, Vejlbjby).
- Anordning om Almueskolevæsenet paa Landet af 29de Julii 1814. Af Landsbyskolens Saga. udgivet af D.L.F., red.: Alb. Johansen.

Det »gotiske« Århus

Et blik på nygotikken og dens forudsætninger

Af Steen Ivan Hansen

Det ægte middelalderlige Århus er - med undtagelse af Domkirken og Vor Frue kirke - borte. Derimod findes der overalt i Århus og dens omegn huse, der er opført som stilkopier af middelalderens bygninger. Kunsthistorikere og arkitekter har aldrig haft meget til overs for denne stilart, nygotikken, og også blandt »lægfolk« møder man ofte den betragtning, at nygotikkens huse er grimme.

Spørgsmålet om nygotikkens skønhedsværdi vil jeg straks afstå fra at diskutere, det er jo et spørgsmål om personlig smag. Derimod er det formålet med denne artikel at forsøge at betragte nygotikken ud fra dens egne forudsætninger. Er den, hvad den giver sig ud for, eller er nygotikken en omgang stilforvirring uden den ringeste værdi for nutidens mennesker?

Kopistilarterne

I perioden fra omkring 1830 til århundredskiftet blomstrede i Danmark flere forskellige kopistilarter, tilsammen betegnet som historicismen. Årsagerne til disse historiske stilarters fremkomst var flere. I den forudgående periode trivedes romantikken og den klassicistiske byggestil. Ef-

ter Napoleonskrigene opstod overalt i Europa og også i Danmark en romantik med et mere nationalt præg. Nationalromantikken slog først igennem i litteratur, billedkunst og musik. Digteren B. S. Ingemanns romaner var ikke blot nationalromantiske, de var faktisk nygotiske, og også Grundtvig var påvirket af nationalromantikken. I malerkunsten blev historiske motiver taget op i stor udstrækning, mange af disse arbejder kan ses på Frederiksborg. Det bedst kendte eksempel er vel Otto Baches »De medsammensvorne rider fra Finderup Lade«. Henimod 1840 satte denne udvikling ligeledes sine spor indenfor bygningskunsten.

Arkitekterne forlod nu klassicismens byggestil med de pudsede facader, de antikke søjler, tempelgavlne o.s.v. En kraftig reaktion satte ind mod klassicismens kredsen om disse antikke elementer, mod denne dyrkelse af middelhavslændenes kultur. I stedet rettedes blikket mod Nordens egen fortid, mod Danmarks egen bygningskultur. Nyklassicisme erstattedes af ny-gotik, ny-renæssance og ny-barok.

De første tilløb til en nygotisk byggestil kom - ikke mindst inspireret fra Tyskland

- allerede i århundredets første årtier. Det egentlige gennembrud kan man vel sige skete med arkitekt G. Fr. Hetschs udformning af herregården Stensgård på Langeland 1836-37, hvor det desværre var en eksisterende renæssance-hovedbygning, det gik ud over. Af andre tidlige hovedværker kan nævnes Basnæs ved Skelskør, ligeledes Hetsch, 1846, Universitetsbiblioteket i København, J. D. Herholdt, 1857-60, samt Hobro kirke 1850-52 ved G. Bindsbøll.

Nygotikken gik nu sin sejrsgang over hele landet. Overalt rejste der sig bygninger med kamtakkede gavle, blændinger, spids- eller rundbuede vinduer, ofte med tårne og spir. Den tidlige nygotiks huse holder sig nær forbillederne, i visse tilfælde kan man ligefrem finde paralleller til den nygotiske bygning i den »ægte« arkitektur, men hen imod århundredskiftet træder langsomt en frigørelse fra de middelalderlige forbilleder ind. Denne frigørelsesproces fik sin fuldendelse i stilarten Art nouveau.

I denne artikel vil vi koncentrere os om nogle af de bygninger, som i Århus blev opført i nygotikkens »storhedstid«, altså i den periode, hvor trangen til at genskabe den middelalderlige arkitektur var mest udtalt. Kun et udsnit af disse nygotiske bygninger er medtaget, idet der findes temmelig mange i Århus. Perioden fra omkring 1850 til 1900 var kendetegnet af en meget stærk vækst i befolkningstallet i alle danske byer og da ikke mindst i Århus. Går man derfor på jagt efter nygotikken i Århus, vil man kunne finde langt flere eksempler end dem, der er medtaget her.

Medtaget er heller ikke de tilfælde, hvor nygotikken har sat sig præg på en eksisterende bygning. Datidens arkitekter restaurerede ofte med hård hånd, og eftertidens kritik af disse kirke- og herregårds-restaureringer har været hård. Viborg domkirke er nok det mest skræmmende eksempel på en sådan kirkorestaurering, men det bør heller ikke glemmes, at der blev foretaget gode arbejder af denne art, og at restaureringerne i mange tilfælde var hårdt påkrævet.¹⁾

Hele dette aspekt af nygotikken må vi imidlertid lade ligge ved denne lejlighed og koncentrere os om stilarten som arkitektur, altså om de nye bygninger, der blev til i denne byggestil.

Endelig er der en enkelt forudsætning, man bør være klar over, inden vi betragter vort materiale: Nygotikkens arkitekter skelnede ikke på samme måde, som kunsthistorikere og middelalderarkæologer gør det i dag, mellem romansk og gotisk stil (rundbue- og spidsbuestil populært sagt). Nygotikken omfattede såvel de romanske som de gotiske stilelementer, og selvom man kan støde på udtrykket ældre og yngre gotik, blev elementerne i vid udstrækning anvendt i flæng. Noget sådant er vel heller ikke ganske uden belæg i forbillederne. I de fleste middelalderlige kirker findes romanske og gotiske stilelementer side om side i en harmonisk enhed.

Tysk arkitekt

Det var en tysk arkitekt, Gustav Ludolf Martens, der præsenterede århusianerne for nygotikken, idet det var ham, der fik til opgave at udforme ladegården og for-

Forpagterboligen på Wilhelmsborg. (Foto: Forfatteren).

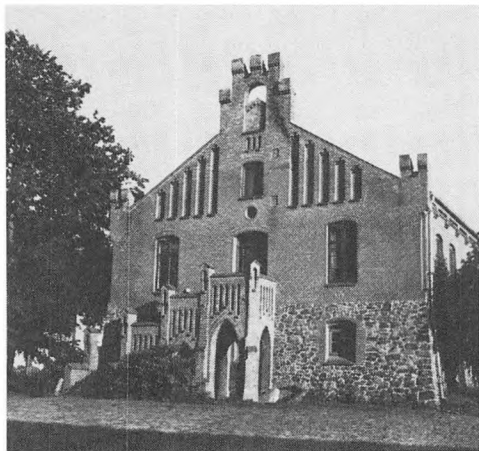
pagterboligen på Wilhelmsborg efter branden i 1855. De store ladebygninger og boligen udgør en enhed med store blændingsgavle, hvor gavlene på ladegårdsbygningerne er aftrappede, mens forpagterboligens gavle er udstyret med små tårnlignende tinder. Trappen til forpagterboligen er opbygget over tre spidsbuer.

Alle disse elementer vidner klart om, at arkitekten har haft et godt kendskab til middelalderens byggeskik. Mere problematisk er materialevalget måske. Opgøret med nyklassicismen indebar, som nævnt, at man forlod de pudsede facader og byggede i rå mur, oftest rødsten, en sjælden gang gulsten, og ikke sjældent i

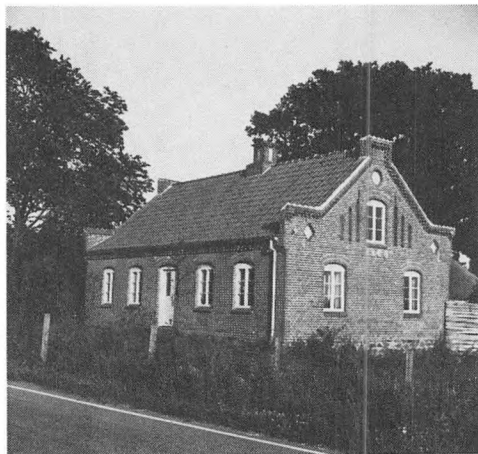
en stil, hvor de røde mure brydes af gule bånd. Dette sidste element kan ganske vist findes i den »ægte« gotik, men får en noget overdreven anvendelse i en del nygotik. Meget kraftigt dominerer dette element f. eks. Hobro kirke.²⁾

På Wilhelmsborg ladegård kombinerer Martens kampestensmur med rødstensmur. Alle finere detaljer er udført i teglsten, d.v.s. blændingsgavle, vinduesfatninger m.v. På forpagterboligen indskrænker kampestenselementet sig dog til en høj sokkel.

Wilhelmsborg ladegård er udført i yngre gotik, idet rundbuer og andre romanske elementer så godt som ikke er anvendt. Murværket i rå kamp minder der-

Trappen til forpagterboligen er udsmykket med tre spidsbuer samt blændinger. (Foto: Aa. Domino).

Ikke kun monumentalbyggeriet kunne opføres i nygotik. Her et af de to landarbejderhuse ved Moesgård Allé. (Foto: Aa. Domino).

imod om de sjællandske romanske kirker, hvorved der opstår ikke en harmonisk helhed mellem gotiske og romanske elementer, men en skærende kontrast. Man ville i middelalderen uden tvivl have foretrukket at overkalke en sådan bygning.

Ladegården er iøvrigt i de senere år

Ladebygningerne har kamtakkede gavle med højblændinger. (Foto: Forfatteren).

blevet istandsat, og en plancheserie er opsat på stedet. Wilhelmsborg ladegård er så absolut et besøg værd.

Også på mere ydmyge bygninger kunne nygotikken udfolde sig, omend det var væsentligt sjældnere forekommende end på det mere repræsentative byggeri. To små landarbejderhuse på hjørnet af Oddervej og Moesgård Allé bevidner dette. De er opført i 1860 og er udstyret med gotiske gavle med både højblændinger, cirkelblændinger og rudeblændinger. Endog på skorstenen er der blevet plads til blændinger. Vinduerne er afsluttet med kurvehanksbuer.

En kaserne

Kaserner var oplagte emner for nygotikken, for hvor skulle den nationale selvhævdelse næsten mere være på sin plads end på en kaserne. Der blev ikke bygget særlig mange kaserner i Danmark i den

pågældende periode, men netop Århus fik dog en sådan nybygning, nemlig rytterkasernen i Vester Allé.

Anlægget er opført i 1876-77 med C. Lange som arkitekt. Det er de romanske elementer, som præger kasernen, dog med anvendelse af spir af gotisk tilsnit. Bygningens yder- og midtpartier er fremhævet, og især midterpartiet er så markant, at det næsten illuderer et middelalderligt kernetårn, tungt, bastant og uindtageligt. Et virkelig fint element er porten mellem kasernebygningen og ridehuset. En stor rundbue udgør selve portbuen, indrammet af to solide murpiller med

spir. Over portåbningen er en buefrise, hvilende på konsoller. Denne buerække savner ikke modstykker i den »ægte« middelalder, idet den forestiller en såkaldt machicoulis, d.v.s. en forsvarsforanstaltning, hvorfra man kunne kaste skyts ned på angriberne.

Mange skoler blev opført i nygotisk stil, og skolen på Frederiks Allé (nu den ene halvdel af Brobjergskolen) er et ganske typisk eksempel på dette byggeri. Arkitekten er ligeledes C. Lange, og årstallet er 1883. Lange har i sammenligning med kasernen nedtonet sine virkemidler noget. Både mod gaden og mod gården

Også kasernebygningen på Vester Allé får nu en tiltrængt istandsættelse. (Foto: Jyllands-Postens arkiv).

Det ses her, hvor meget, der er gjort ud af detaljerne ved opførelsen af kasernen i Vester Alle - læg f.eks. mærke til konsollerne under buefrisen på facadens øverste del. (Foto: Jyllands-Postens arkiv).

En del skoler er opført i nygotik. Her skolen i Frederiks Allé. (Foto: Forfatteren).

træder to trappetårnslignende udbygninger frem. Mod gaden er heri udformet en stor spidsbuet blanding med kurvehanksbuede vinduer. Under taget løber en række falske machicoulis. Bygningen er i gule sten med anvendelse af tynde omløbende røde striber.

Pedelboligen i tilknytning til skolen er endnu et eksempel på, men hvilken fantasi og idérigdom nygotikken kunne udformes.

Kølns domkirke

Skt. Pauls kirke på Frederiksberg er udført som en stor senromansk teglstenskirke. Den er tegnet af A. J. Mullertz og opført 1884-87. Kirkens apsis med lisener

og en buefrise har en vis lighed med Lund og Ribe domkirkes apsider, blot her altså omsat i teglsten og i en kraftigt forenklet udgave. Kirkens vestende er tredelt, og midtpartiet står i stor gæld til Sorø kirkes vestparti, idet der er anvendt fuldstændig de samme elementer, blot »blandet« på en lidt anden måde.³⁾

Flere steder i landet byggedes i denne periode store katolske kirker, således også i Århus, hvor Vor Frue Kirke i Ryesgade opførtes i årene 1879-80. Kirken er tegnet af en tysk arkitekt, Frantz Schmitz, som var tilknyttet domkirken i Köln. Århuskirken står da også i dyb gæld til domkirken i Köln. Vor Frue kirkes vestfront er ganske simpelt en forenklet ud-

Pilastrene på Skt. Pauls kirkens apsis er udsmykket med omhyggeligt udført baser og kapitæler. (Foto: Forfatteren).

Midpartiet af Skt. Pauls kirkens vestfacade. (Foto: Forfatteren).

Den katolske kirke i Ryegade - en forenklet udgave af domkirken i Köln. (Foto: Forfatteren).

gave af kølner-vestfacaden. Forenklingen er naturligvis betydelig, da kølnerdomkirkens vestparti udgør verdens største kirkefacade.⁴⁾

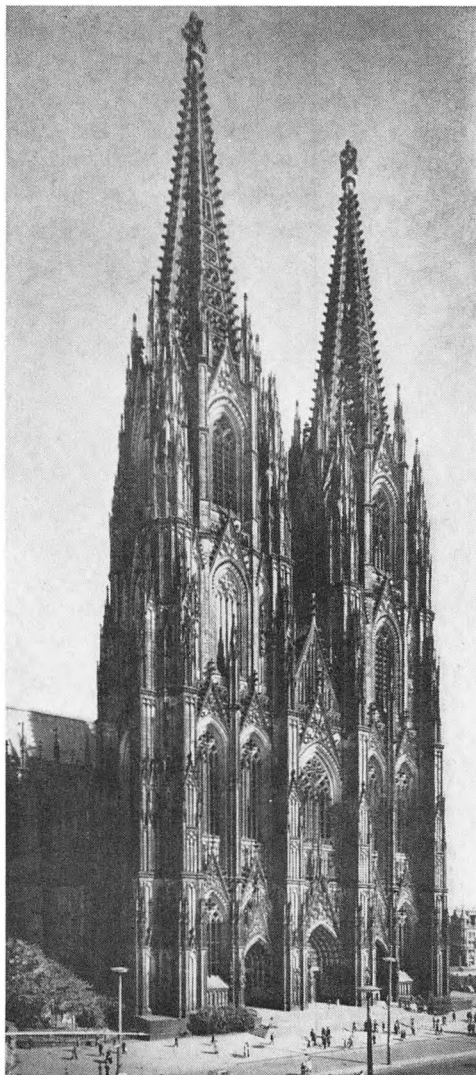
Den spidsbuede hovedportal har i Århus to forsænkede søjlepar, i Köln fem. I begge tilfælde findes en Madonna placeret midt i portalen, begge er de anbragt på et fodstykke og med en tårnlignende baldakin over sig. I begge kirker er der over portalen et stort spidsbuet vindue med masværk og en vinduesrosette. Herefter afsluttes Århuskirken med et tårn, der er en forenklet udgave af et af kølnerdomkirkens to vesttårne.

Den katolske kirke er endvidere forsynet med stræbebuer langs skibet. Dette element er flittigt anvendt i fransk og tysk gotik, men så godt som aldrig taget i anvendelse i den mere beskedne danske gotik.

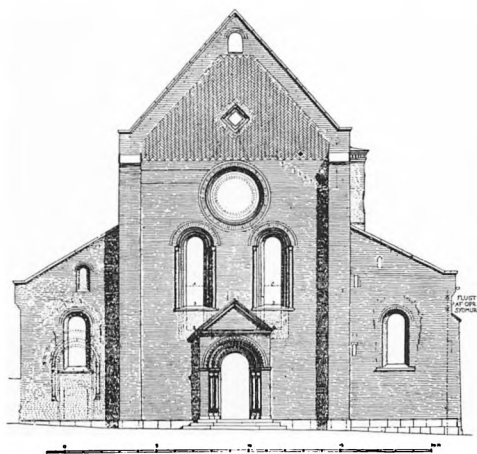
Den katolsk-apostolske kirke i Frederiks Allé er opført i 1893 og er tegnet af

Fleicher og H. Kjær. Dens facade er mere enkel end den romersk-katolske. To sidekapeller går i flugt med hovedfacaden, hvorved kirkens facade tredeles. Hvert af disse tre partier brydes af en stor

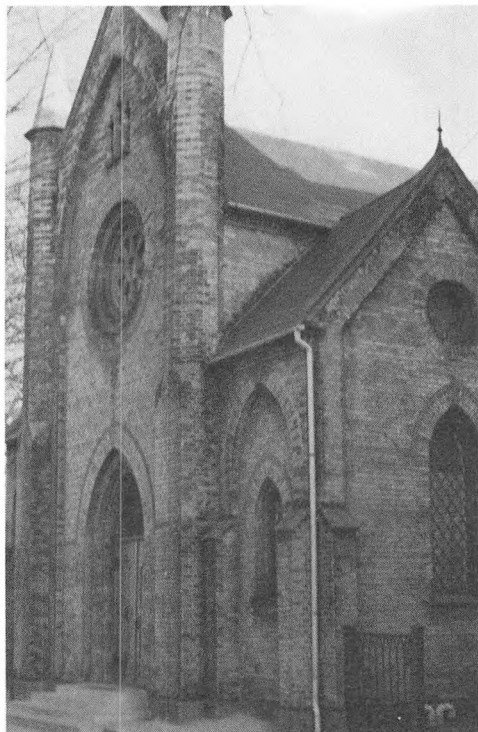
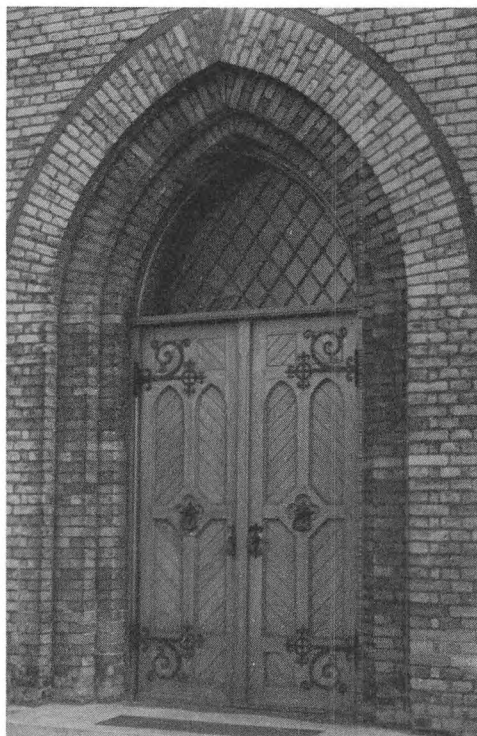
Køln Domkirke.

Sorø kirke.

Den smukke jernbeslåede dør i den katolsk-apostolske kirke. (Foto: Forfatteren).

Den katolsk-apostolske kirke i Frederiks Allé. (Foto: Forfatteren).

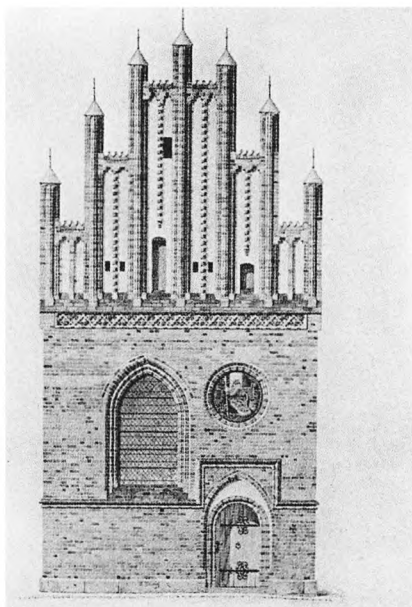
spidsbue, hvori henholdsvis spidsbuede vinduer og portal er anbragt. Over hovedportalen er anbragt en vinduesroset og over denne en lille trekoblet blanding. To murpiller med spir adskiller facadens tre dele. Endvidere er der små støttepiller mellem fagene. Et nærliggende middelalderligt forbillede for facadens midtparti er Oluf Mortensens våbenhus ved Roskilde domkirke, hvor netop de samme detaljer findes.

Som en konklusion på ovenstående gennemgang af nogle af de nygotiske bygninger i Århus tør man vel påstå, at nygotikken er bedre end sit rygte. Udtrykket stilforvirring holder i al fald ikke, for mange af nygotikkens arkitekter havde en sikker stilfornemmelse. Sammenligner

man nygotikken med det kedsommelige funktionalistisk prægede byggeri, som har domineret i Danmark i de seneste henvend 75 år, udmærker nygotikken sig ved at give os langt flere synsindtryk, ved at tale til vor fantasi på en ganske anden måde end nutidens byggeri. Om nygotikken irriterer eller begejstrer, ligegyldig er den aldrig.

NOTER:

- 1) Harald Langberg er inde på dette spørgsmål i Danmarks Bygningskultur II s. 168-70, og nævner bl.a. Kalundborg, Fjenneslev og Ribe Domkirke som eksempler på veludførte restaureringer i denne periode.
- 2) Der er flere eksempler på middelalderlige kirker med mønsterstribning, f.eks. våbenhuset ved Karise kirke, hvor teglsten veksler med bånd af kridtsten.
- 3) Apsis på Skt. Pauls kirke kan derimod ikke siges at have sideapsidene på Århus Domkirke som forbillede, idet disse heller ikke er »ægte«, men rekonstruerede i 1877.
- 4) Arnold Wolff: Der Kölner Dom, s. 23, Stuttgart 1974.

Oluf Mortensens våbenhus.

Et stykke »Privat Initiativ« i børnesagsarbejde

Af Chr. A. Nørholm

Omkring midten af forrige århundrede var der et stærkt røre i befolkningen for at gøre noget for forsømte børn, og det resulterede i, at der landet over blev oprettet foreninger til at tage sig af de mange opgaver ved f. eks. at anbringe børn i private plejehjem eller ved anbringelse i børnehjem. På det tidspunkt var der allerede oprettet mange små private børnehjem med fra ganske enkelte til op til 6-8 børn.

Den første forening må være »Foreningen af 1837 til forsømte børns Frelse«. I Østjylland omkring Horsens blev sagen fremmet især af førstelærer H. J. Jespersen, Nebsager (Hornsyld), sognepræst Ingerslev, Barrit, og forstander Grønvald Nielsen, Vestbirk, m.fl.

Møder er afholdt i sommeren 1891, og en forening blev oprettet, men det første bestyrelsesmøde, der er indført i den første protokol, er dateret 29. dec. 1891. På mødet blev bestyrelsen konstitueret med pastor Ingerslev som formand og bestod i øvrigt af H. J. Jespersen, Grønvald Nielsen, A. J. Dahl, N. Hjerrild, Marie Rasmussen og Helga Videbæk.

Arbejdet skulle omfatte Skanderborg og Århus amter samt Bjerre og Hatting herreder i Vejle amt, og derfor fik fore-

ningen navnet »Pleje- og Børnehjemsforeningen for Aarhus Stifts sydlige Del«. Det første barn blev anbragt i privat pleje i Sattrup ved Østbirk den 1. april 1892. Foreningen havde ved starten over 500 medlemmer.

Pastor Ingerslev døde i foråret 1892, og førstelærer Jespersen blev ny formand, og under hans energiske ledelse blev arbejdet aktiveret og sat i system.

Allerede i marts 1892 havde Hatting-Torsted sogneråd anmodet om hjælp til at få to børn anbragt i privat pleje, og dermed startede et nært og godt samarbejde gennem de næste 90 år med mange kommuner landet over.

Foreningen lod afholde store offentlige møder. Forstander Schrøder, Askov, var taler ved et møde i 1893, ligesom forstander L. Budde var taler ved flere møder. 1895 blev forstander Nørregaard, Testrup, medlem af bestyrelsen.

Omkring århundredskiftet blev der arbejdet energisk for oprettelse af børnehjem i foreningen, og der var forhandlinger i gang for at overtage igangværende børnehjem f. eks. i Ormslev, Silkeborg, Skanderborg, Odder m.fl.

1896 overtog foreningen et hjem i Odder, som var oprettet i 1886. 1905 ind-

trådte pastor H. P. Christensen, Harlev, i bestyrelsen og fortsatte til 1950. Han var en meget værdifuld arbejdskraft i ledelsen.

I 1907 indledtes forhandlinger med sognerådet for Bjerre-Nebsager kommune om overtagelse af kommunens fattiggård til indretning af et børnehjem. Handelen kom i orden, og hjemmet blev planlagt til at omfatte et børnehjem for 12-15 børn i alderen 5-15 år og et spædbørns-hjem for 8 børn. Den 2. jan. antog man leder for de to afdelinger. Undervisningen af skolepligtige børn skulle foregå på hjemmet.

1909 blev et bestående børnehjem i Nebsager overtaget, og det fungerede som pighjem til 1956. Allerede i foråret 1909 var der forstanderskifte i Bjerre, og daværende forstander for Mårslet børnehjem, Marinus Nielsen og hustru, blev antaget på entreprisedvilkår: 6000 kr. i alt pr. år, men allerede 1912 måtte forstanderparret rejse p. gr. af sygdom. Deres søn, seminarieforsøger Aage Nørfeldt, har i »Børnesagens Tidende« for 1958 fortalt om opholdet på hjemmet.

Sommeren 1909 afholdt foreningen en børnehjælpsdag i Horsens, og den gav et overskud på godt 12000 kr. Det var mange penge dengang, og det blev gentaget flere gange i de følgende år.

1917 indtrådte pastor P. Clausen, Vinding, senere provst i Katstrup, i bestyrelsen og fortsatte til 1955. Den 23. 4. 1918 nedlagde H. J. Jespersen sit mandat som medlem af bestyrelsen og som formand. Han døde i september 1918. Ny formand blev forstander Johannes Elbæk, Elbæk højskole, - indvalgt i 1913.

1919 købte foreningen en bygning i Elbæk med henblik på oprettelse af et spædbørnshjem, og afdelingen for spædbørn blev flyttet hertil. Hjemmet fungerede til 1937, da det blev nedlagt og flyttet til et samme år nyopført børnehjem i Hovedgaard. Dette hjem blev nedlagt som hjem for spædbørn i 1956 og derefter benyttet som hjem for evnesvage, indtil det på grund af bistandsloven blev nedlagt i 1975.

Forstander Johs. Elbæk fratrådte som formand i 1935, og provst Clausen blev ny formand. Lærer Hans Jørgensen, Brunde, blev 1918 valgt som foreningens forretningsfører og fortsatte hermed til 1947.

Efter at Bent Johannesen og frue havde overtaget ledelsen af Bjerre børnehjem 1. nov. 1946, blev det aktuelt, om de skolepligtige børn kunne overføres til den offentlige skole. Det viste sig at blive svært. F. eks. blev der holdt borgermøde i Bjerre med støtte af stedets præst og amtsskolekonsulenten for Vejle amt - for at undgå disse børnehjemsbørn. Foreningen søgte støtte i ministeriet, og det lykkedes at få ministeren til at gå ind for sagen, mod at børnene blev fordelt på tre af kommunens skoler, Bjerre, Nebsager og Lindved. Børnene blev i øvrigt godt modtaget, da det kom til stykket.

Bjerre børnehjem trængte til en gennemgribende reparation, men embedsmænd i socialministeriet ville have et nyt hjem, mens overinspektionen højest ville reparere for 200.000 kr. Ministeriet sejrede desværre, idet det ville have været bedst at blive på pladsen med den 6 tdr. land store byggrund.

Det viste sig at være svært at finde en grund i en kommune, der også var villig til at tage børnene i skolen. I en kommune nord for Horsens, hvor foreningen havde sikret sig en særdeles god grund på gode betingelser, mødtes tanken med protest fra skolens lærere og også her med støtte af amtsskolekonsulenten, og så droppede man tanken fra foreningens side. Så kom sognerådsformand Johan Pedersen, Juelsminde, med et tilbud om en særdeles velbeliggende grund og tilbud om at tage imod børnene i skolen. Hjemmet blev projekteret til 509.000 kr. og bygget i løbet af 1954-55 for 504.000 kr. - indviet 25.5.1955 under navnet Sandbjerg.

Samme dag nedlagde provst Clausen sit mandat i bestyrelsen og sin post som formand, hvorefter konsulent Chr. A. Nørholm, Gedved, blev ny formand. Han var i 1931 indtrådt i bestyrelsen som en slags »kommitteret« for at tage sig af revisionen af hjemmets regnskaber og for at have et overblik over foreningens økonomi. Ved vacance blev han kort efter indvalgt i bestyrelsen og var fra 1947 tillige foreningens forretningsfører.

Odder mødre- og spædbørnehjem blev i 1958 nedlagt og ejendommen solgt. Fru Maren Dolleriis, Odder, var 1916 indvalgt i tilsynsrådet for Odderhjemmet og blev 1922 indvalgt i foreningens bestyrelse. Hun var til 1944 formand for hjemmet i Odder.

I 1956 var det på tale, at hjemmet i Nebsager skulle drives som et søskendehjem. Sagen blev forhandlet med socialstyrelsen gennem flere år, men da hjemmet stod for en større reparation, blev

det nedlagt i 1961 og ejendommen solgt.

Hjemmet i Hovedgaard havde i årene op til 1956 kun ganske få børn, så efter en passende hovedreparation blev det fra 1.10.1957 drevet som hjem for evnesvage.

I 1955 blev der forhandlet med Bjerre-Nebsager kommune om køb af Bjerrebørnehjem (den tidligere fattiggård), og efter mange forhandlinger lykkedes det til sidst at sælge - men kun på den betingelse, at »foreningen aldrig nogensinde måtte drive børnehjem i kommunen«-, og det står sandelig i skødet.

I foråret 1974 havde foreningen derefter kun to hjem i drift, nemlig Hovedgaard og Sandbjerg i Juelsminde.

Bistandsloven blev vedtaget i juni 1974, og den pålagde amterne at drive alle børnehjem i fremtiden. Tiden gik dog til dec. 1975, før Vejle amtsråd indledte forhandling med foreningen om den fortsatte drift af hjemmene. Da amtet ikke ønskede at overtage de to hjem, blev det til, at foreningen, efter henstilling fra socialstyrelsen og amtsrådet, skulle fortsætte driften af de to hjem endnu et år.

Omkring dette tidspunkt havde foreningens bestyrelse vedtaget at støtte oprettelsen af et fritidshjem på »Mallinggaard« ved Skanderborg med 500.000 kr. af de midler, som ville komme ind ved salget af foreningens hjem. Takket være stigningen i ejendomspriserne indbragte salgene et betydeligt beløb.

Hjemmet i Hovedgaard blev først solgt til en sømandsskole, men den kom aldrig i gang, og ejendommen måtte tages tilbage ved en tvangsauktion, der gav et betydeligt tab. Den blev derefter solgt til

Spejderhus. Sandbjerg blev solgt til Julsminde kommune til indretning af et fritidshjem, men desværre på den betingelse, at provenuet ved salget skulle overføres til indretning af en børnehave i Glud. Det blev til 720.000 kr. Resten af foreningens formue ca. 1.200.000 kr. blev delt mellem settlementet »Askovgården« på Nørrebro i København og »Dansk Sundhedstjeneste« i Sydslesvig, fortrinsvis til Lyksborg Børnehjem, og så er foreningens saga ude.

Foreningen takker for den tillid, som kommuner landet over har vist den ved at overlade deres børn i foreningens varetægt. Alle bestyrelsesmedlemmer gennem de 90 år står bag denne tak, og den sidste bestyrelse slutter sig til. Det har for os, der var med ved afslutningen, været et herligt arbejde at være med i.

Den sidste bestyrelse bestod af følgende:

Forstander *Knud Povlsen*, Skåde
 Fru *Lis Rasmussen*, Skanderborg
 Fru *Majatta Thulesen*, Odder
 Fru *Rigmor Brummer*, Hjarnø
 Konsulent *Chr. A. Nørholm*, Gedved.

Foreningen har gennem årene fået legater på i alt 16.241 kr., og det er helt rørende, at det første legat var på 100 kr.

Foreningens formænd har været:

1891-1892 pastor *P. Ingerslev*, Barrit
 1892-1918 førstelærer *H. J. Jespersen*, Nebsager
 1918-1935 forstander *Johs. Elbæk*, Elbæk
 1935-1955 provst *P. Clausen*, Kattrup
 1955-1984 konsulent *Chr. A. Nørholm*, Gedved.

Bestyrelsen 1947. Fra v. Nørholm, pastor Beck, pastor Enevoldsen, først. Johannesen, pastor H. P. Christensen, provst Clausen.

Foreningens protokol kan nøje fastslå bestyrelsens virke gennem de mange år, navne på medlemmer og formænd og deres funktionstid. En anden og meget betydningfuld side af foreningens virksomhed er den lange række af trofaste medarbejdere, som ofte blev på hjemmene i mange år, og som jo i det daglige havde det direkte ansvar for, at hjemmene blev gode opholdssteder for børnene. Her kommer navne som Thyssen-Hansen, Ole Madsen og hustru, Berit og Anne Johannesen og flere.

I Odder må også nævnes Maren Jensen og Dalgaard Nielsen. Frk. Mejlbjerg var forstander i Elbæk og Hovedgaard igennem ca. 25 år. Anna og Bent Johannesen har holdt mange bryllupper, barnedåb og sølvbryllupper for personale og plejebørn.

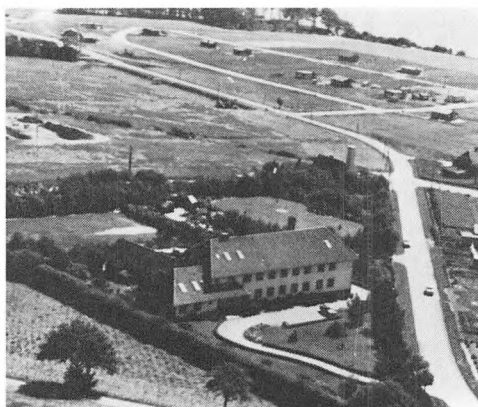
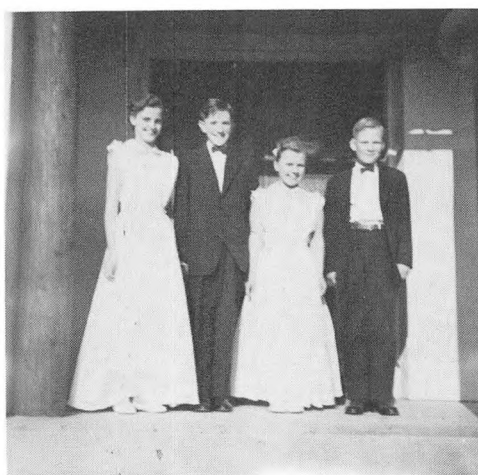
Flere medarbejdere oprettede små legater til fordel for foreningen - det første på 100 kr.! Det sidste legat blev oprettet af forstanderen i Odder, frk. Holbech.

Børnene kom fra kommunerne og selv sagt fra forhold, der gjorde det nødven-

dig, at kommune/børneværn tog sig af dem. Ofte var der tale om opløste hjem, om alkohol og andre ulykkelige omstændigheder. Børn fra de to spædbørnshjem - ofte forældreløse - blev som regel bortadopteret, og dermed ophørte foreningens forbindelse med dem. Større børn søgte man at skaffe gode lærepladser til.

Førstelærer Jespersen skriver i sin beretning 1910 bl.a.: » . . så takker vi de hundreder af plejeforældre, som i kærlighed har taget sig af dem (børnene) og lagt et arbejde i at føre dem frem til noget lysere og bedre, end de ellers ville være henvist til. Sandheden tro må heller ikke skjules, at der er folk, som har taget plejebørn, uden at de har været skikkede dertil, uden forståelse for den egentlige opgave, undertiden for penges skyld eller for at udnytte større børns arbejdsevne. Barnet vil let føle dette. Heldigvis hører det til de sjældne tilfælde, men skygge og

Konfirmander fra Sandbjerg.

Børnehjemmet Sandbjerg v. Juelsminde.

kritik er dermed undertiden kastet over foreningens virksomhed«.

Et andet afsnit:

»En lille fyr på 5 år vejede ved ankomsten 9 kg. Det er ikke meget, når man er 5 år. Han var svag og elendig, vant til, at kammeraterne løb fra ham. Så kom han på hjemmet, og det hjalp, men langsomt. En dag skulle de til stranden, og den tur kunne han ikke magte. Så kørtes hans lille vogn frem. To raske »heste« blev spændt for, og han holdt tømme, mens kammeraterne trak ham, og hans øjne lyste af glæde.«

Forstander Elbæk skriver i 1930: »Vor opgave er nu, som da vi begyndte: at hjælpe hjemløse børn ind under sådanne livsforhold, at det gode i deres sind kan få en smule vækstbetingelser - - det hjemløse barn har ingen naturlig beskytter og opdrager, derfor trænger det til en hjælpende hånd, selv om det er en fremmed, der rækker den - - vore hjem har nu i de mange år taget sig af ca. 1050 børn.«

»Horsens Folkeblad« skriver i 1955

Børn fra Bjerre børnehjem.

ved indvielsen af Sandbjerg børnehjem: »Her har 31 børn fået et hjem i sunde omgivelser og har et forstanderpar, hr. og fru Johannesen, der efter bedste evne værner om dem og giver dem en opdragelse, som var de far og mor til dem alle.«

Provst Clausen skriver: »I foreningens 50 årige virksomhed er der gået 2000 børn gennem vore hjem. Disse 2000 små mennesker blev som 14-15 årige sendt ud i verden, og mange vender glade tilbage til deres hjem i hver en lille ferie, de har.«

Der har været tider, hvor børnetallet var så stort og økonomien så anstrengt, at der næsten ikke engang kunne blive råd til at tage imod de store børn, når de på

frisøndage fra deres lærepladser søgte hjem til børnehjemmet, som jo var deres hjem. Så kunne det blive nødvendigt med utraditionelle midler, som da foreningens formand søgte foretræde i ministeriet hos den embedsmand, der havde den bevilgende myndighed - og blev siddende i halvanden time, til bevillingen omsider blev givet.

Der har været lyse tider og vanskelige tider, men vi tror, at foreningen gennem de 90 år har været med til at yde en samfundsgavnlig virksomhed, som vi ser tilbage på med glæde og taknemmelighed.

Foreningens arkiver er overgivet til Landsarkivet i Viborg.

Voldby fattiggård 1870-1940

Af Jens Bødker

Fattiggårdene blev oprettet for at afhjælpe nød og elendighed for de mennesker, der ikke kunne klare sig i samfundet.

Ved fattiggårdenes oprettelse var der ikke noget, der hed pension, fagforening eller bistandskontor, folk måtte klare sig selv. Med tiden kom noget, der hed Hjælpekasse, her kunne folk få nogle skillinger, hvis de var i meget stor nød. Var forsørgeren drikfædig, kunne de få en anvisning på varer hos en købmand. Der fandtes heller ikke noget alderdomshjem, derfor måtte folk, når de blev gamle og udslidte, ofte blive boende hos de unge, der rykkede ind. Ofte var en af de gamle blevet alene og fik så en stue i den ene ende af huset, hvis der da ikke var et aftægtshus ved ejendommen. Var det et af børnene, der havde overtaget ejendommen, fulgte der altid forpligtelser med. Disse bestod som regel af et par favne træ (en favn træ = 2 rummeter), nogle tusinde tørv, kartofler, mel, gryn og mælk dagligt. Der skulle også leveres slagtemad af de dyr, der blev slagtet på ejendommen. Til gengæld hjalp de gamle til på gården med de kræfter, de havde. Endvidere skulle der også stilles hestekøretøj til rådighed til kirkegang og lægesøg.

Også andre mennesker led ofte nød og elendighed, nemlig husfolkene eller arbejderfamilierne. Hvis en arbejdsmand blev arbejdsløs, var familien meget dårligt stillet, især om vinteren. Ikke så sjældent måtte familiemedlemmer ud med tiggerposen, og på gårdene fik de en smule mel, lidt gryn og måske et lille stykke saltmad. Det har min mor fortalt om fra sit fødehjem, hun var fra en gård i Hammel, og 1870'erne huskede hun jo tydeligt.

Desuden kunne der være familier med et åndssvagt barn eller voksen, som skulle anbringes et sted, når de pårørende ikke magtede det længere eller døde. Derfor opstod tanken i kommunerne om at oprette fattiggårde, hvor de mennesker, der ikke kunne klare sig selv, kunne få ophold. For at kunne få ophold på en fattiggård skulle man være født i kommunen eller have boet der så længe, at man tilhørte kommunen.

Der var også en anden gruppe mennesker i samfundet, der led nød, det var et helt andet folkefærd, nemlig landevejens farende svende. Altid havde de en sprit eller brændevinsflaske i lommen. Føden tiggede de i gårde og huse, om natten sov de i lader og stalde. Der var ingen risiko

ved at lade dem sove i udhusene, bare man tog flasken og tændstikkerne fra dem. I regelen var de fyldt med lus og fnat. Kroerne havde altid en biseseng stående i et værelse ved siden af hestestalden. Der var halm som underlag i sengen og ovenpå et par lasede dyner, disse senge var fyldt med lus og rotter, men det varmede jo alt sammen.

Da fattiggårdene blev oprettet, var det tanken, at disse farende svende også kunne komme og få et måltid mad og overnatte. Når en sådan person ankom til fattiggården, skulle der foretages en afhøring. Vedkommende skulle vise dåbsattest eller andre papirer. Der blev desuden spurgt om erhverv, hvorfra han kom, og hvorhen han agtede sig den næste dag. Sådant en afhøring skulle indføres i en protokol fra politikontoret, og afhøringsblanketten skulle være på politikontoret inden kl. 9 næste dag. Hvis man gik sådanne farende svende nærmere ind på livet, havde de jo alle en fortid: dårlig økonomi, arbejdsløshed, druk, skilsmisse, ulykkelig kærlighed og meget andet.

I slutningen af 1860'erne opstod tanken her i Hammel-Voldby-Søby kommune om at få oprettet en fattiggård. I 1870 blev det en realitet, og der blev købt en gård på 42 tdr. land øst for Voldby. Det var en gammel bindingværksbygget gård, og der skulle bygges et stort nyt stuehus på ca. 400 m². Dette hus stod klar til brug i 1871, og det gamle stuehus skulle så bruges til tørvehus, vaskehus, værksted, arrest, vognport og wc'er. Kostald og lade var også gamle huse, men de blev fornyet omkring århundredskiftet. Fra 1871 til 1913/14 var belysningen petrole-

umslamper og lygter. I 1913/14 blev der indlagt elektrisk lys i stuehuset, men ikke i staldene, det var ikke nødvendigt, mente det ærede sogneråd. Derimod blev der indlagt kraft i laden. Vandforsyningen var en brønd ude i gården indtil 1912, da fik Voldby et vandværk, og fattiggården blev tilsluttet. Opvarmningen i stuehuset var 11 kakkellovne i forskellige størrelser samt et stort komfur. I vaskehuset var der to store gruekedler. I de første mange år var der hvidkalkede vægge, og på gulvene blev der strøet hvidt sand. Der var mange vinduer i dette hus, 30 stk. i alt. Vinduesrammerne var af jern med 12 ruder i hver, kun de 3 øverste ruder kunne lukkes op, det var af sikkerheds hensyn. Over yderdøren hang en stor hvid tavle, hvorpå der stod:

*I dette hus for fattig mand og kvinde
lad trætte sjæl herinde hvile finde.*

Da stuehuset i 1871 stod klar til indflytning for et bestyrerpar og fattiglemmer, alumner, blev der af sognerådet udnævnt et fattiggårdsudvalg bestående af tre sognerådsmedlemmer. Dette udvalgs arbejde bestod i at holde opsyn med, om fattiggården blev forsvarligt passet, og om fattiglemmerne havde det rimeligt, samt at tilse gårdens regnskab.

I 1871 blev min bedstefar, Jens Sørensen Bødker, indvalgt i sognerådet og fik hvervet som formand for fattiggårdsudvalget. Jeg, der er født i 1899, har samme navn og blev den sidste bestyrer på Voldby fattiggård.

Fattiggården var fuldt belagt fra starten, 20-22 personer, mænd, kvinder, til tider også børn. De, der kunne bestille noget, skulle jo beskæftiges. Der var nok

at tage fat på, f.eks. skulle der bæres vand ind til rengøring og husholdning, fyldes vand i kedlerne i vaskehuset og pumpes vand til kreaturerne. En bar natpotter og spytbakker ud og gjorde dem rene ovre i vaskehuset. En anden muge-de ved svin og kreaturer; der skulle også hugges pinde og saves træ, fejes gårds-plads og meget, meget andet. Alt dette var mandfolkearbejde. Kvinderne skulle også beskæftiges, før århundredskiftet skulle der kartes, spindes og strikkes. Desuden vaskede de op efter fattiglemmerne, og det foregik ovre i vaskehuset.

De første bestyrere ved jeg ikke noget om, men i 1891 blev Chr. Christensen bestyrer, og han var bestyrer indtil 1894. Dernæst kom Kresten Hestbek, og han var bestyrer indtil 1904. Ham kan jeg huske fra mine drengeår i Svenstrup, hvor Hestbek havde købt en lille ejendom efter bestyrerpladsen. Efter ham blev Peter Nielsen bestyrer indtil 1926, da han fik en anden bestyrerplads, men i 1928 vendte Peter Nielsen tilbage til Voldby fattiggård.

I de første mange år efter oprettelsen af fattiggården blev der holdt mange udvalgs-møder på gården. Det var jo noget nyt med sådan en institution, ofte var der vrøvl med fattiglemmerne. Også kommunens håndværkere og handlende var der ofte klager fra, alle og enhver ville jo have arbejdet og handelen. Ja, selv arbejderne klagede, når der skulle laves tørv i mosen; i regelen blev det to mand fra Voldby, der fik arbejdet med at lave 4.000 tørv.

I 1932 skulle der ansættes et nyt bestyrerpar på fattiggården. Der blev annon-

ceret i aviserne, og samme dag, som annoncen var i, fik min kone og jeg et brev fra en mand, vi kendte særlig godt, han sad i sognerådet. - »Pladsen som bestyrer på fattiggården er ledig, søg den, det er mere sikkert end at købe noget selv i denne krisetid«. - Jeg havde været borte fra Hammel-egnen i 12 år og havde bl.a. bestyret en gård i Viby i 8 år. Min kone, Ingeborg, havde haft flere pladser både i by og på land, hun havde også været husbestyrerinde. Ingeborg og jeg sendte en ansøgning med vore anbefalinger samt bevis på, at vi havde været henholdsvis på højskole og landbrugsskole. Dagen efter vi havde sendt ansøgningen, rejste jeg til Hammel for at besøge alle sogneråds-medlemmerne privat. To dage senere kom der brev til os, om vi ville komme til Hammel den og den dag klokken det og det til samtale med sognerådet på Forsamlingsbygningen.

Der var mange ansøgere, og alle boede indenfor kommunen undtagen min kone og mig. Vi var to par indkaldt til samtale med sognerådet. Det andet par kom først ind, derefter var det vores tur. Kort efter blev det meddelt os, at vi havde fået pladsen bl.a. med den begrundelse, at vi var ældre og derfor havde større erfaring. Vi skulle møde på gården 8 dage senere.

Lønningen var 100 kr. om måneden, kost og fri bolig, en ret god løn efter tiden i trediverne. En arbejdsmand tjente højst 1.000 kr. årligt. Bestyreren havde fri handel med besætningen ved salg eller køb og med gårdens drift i det hele taget. Besætningen bestod af 21 malkekøer, 2 store tyre, 16 stk. ungvæg, 6 grisesøer, 1 orne, 20 stk. fedesvin og 3-4 heste. Besty-

rerer stod selv for ansættelser og afskedigelser af folkeholdet, i regelen var der 2 karle og 2 piger.

Jeg skulle føre et nøjagtigt kasseregnskab med bilag på alt, hvad der blev købt og solgt, samt føre et driftsregnskab, hvilket var noget nyt for fattiggården, men ikke for mig. Dernæst skulle regnskabskonsulent Bagge Nielsen komme og revidere regnskaberne til enhver tid uanmeldt. Jo, det var hårde betingelser at gå ind til. Den ene pige og de to karle blev på gården, det havde jeg aftalt med dem et par dage tidligere. Samme dag, vi ankom, kom fattiggårdsudvalget og bød os velkommen, de havde de ovennævnte regnskabsbøger med og et reglement for fattiglemmerne.

Det var en meget stor opgave at gå ind til, især for en husmor. Der var 11 gamle og lidt yngre mennesker, så der skulle dagligt laves mad til 17-18 personer, dertil kom rengøring i det store hus. Desuden var det et lige så stort arbejde med vask, der var ikke sjældent 25-30 lagener plus skjorter, strømper og undertøj. Det var jo ikke nok med, at tøjjet skulle tørres, det skulle også rulles og lægges sammen. Der skulle meget til føden til så mange mennesker, derfor blev der ofte slagtet en gris, en kalv og fjerkræ. Dengang var der ikke noget, der hed køleskab eller fryser, nej, man måtte salte ned, noget kunne dog opbevares usaltet i kælderens nogle dage.

Handelen med de forretningsdrivende kunne godt være et problem, handelen skulle jo fordeles mellem dem så nogenlunde ens. Handelen blev delt mellem Voldby og Hammel, bl.a. havde de to

Voldby fattiggård o. 1936-37.

købmænd i Voldby leveringen af kolonialvarer to måneder ad gangen. Dernæst var der brændselsforholdene, der blev købt 25 meter træ i skoven samt noget top, der blev lavet 4.000 tørv i mosen og købt 50-60 hl koks.

Når der kom et nyt bestyrerpar på fattiggården, skulle det altid ses efter i alle ender og kanter af befolkningen. Det blev Ingeborg og jeg også; et par dage efter, vi var ankommet til Voldby, kom der en mand, vi altid havde kendt, og bød os velkommen til Voldby. Det var nu ikke det eneste, han kom efter, op af lommen trak han et medlemskort til Vinstres vælgerforening, se det koster ikke noget for resten af året. Dertil svarede jeg, at det ikke havde nogen interesse, men det kunne han da ikke forstå. Jeg havde i forvejen sagt til min kone, at så længe vi er her på fattiggården, skal der ikke føres politik. Også en anden mand kom og bejlede, det var Retsforbundet, det var den helt rigtige politik, men han fik samme svar som den første. Der kom endnu en, det var en fra Socialdemokratiet, - »nu kan det være nok med det bej-

leri, jeg skal nok selv bestemme hvilken politik, der har min interesse« - svarede jeg.

Økonomien på fattiggården var i 1930-erne ikke bedre end for det øvrige landbrug. Derfor kunne fattiggården ikke føde, klæde og lønne en bestyrer uden et tilskud fra kommunen. Jeg kan af regnskabsprotokollen se, at der af 7 års fulde regnskab er hævet 29.000 kr. på kommunekontoret. I virkeligheden var det ikke så forfærdelig mange penge, når man ser på, hvor mange beboere der var på gården. Der var ingen renteudgifter på gården, da den var gældfri, kun ejendoms-skatteerne. Kommunen fik også en hel del refunderet fra staten.

Ved at læse i politiprotokollen for rejsende, der besøgte fattiggården, kan man få et indtryk af, hvor mange der benyttede sig af tilbudet om overnatning i årene 1929-1938.

1929	var	der	60	overnatninger
1930	-	-	106	-
1931	-	-	156	-
1932	-	-	189	-
1933	-	-	141	-
1934	-	-	86	-
1935	-	-	55	-
1936	-	-	23	-
1937	-	-	13	-
1938	-	-	5	-

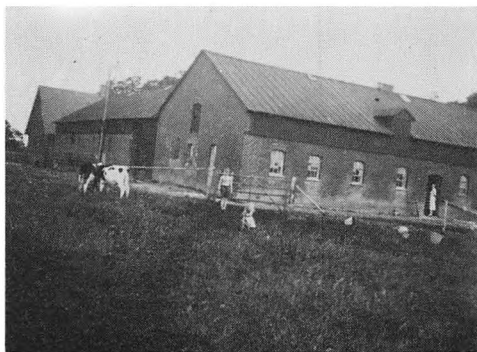
I trediverne var det mange slags mennesker, der var på valsen. Afhøringerne viser, at det bl.a. var håndværkere og arbejdsmænd. Det var ikke altid lige behageligt at have rejsende, de var mere eller mindre befængt med utøj. Jeg spurgte

altid, om de havde små dyr med, man kunne gerne se det ved at bøje frakkekra-ven til side, disse smådyr yndede at sidde i halslinningen. Det kunne være ret så ubehageligt at se sådan en fyr i bad, ofte havde han store revner og huller på kroppen fyldt med luseæg. Vi måtte udlevere en ren undertrøje til en sådan fyr, og hans gamle undertrøje blev brændt under kedelen. Helt afluse ham kunne vi ikke, for æggene var ikke til at vaske af. Når jeg badede en rejsende, havde jeg altid lange støvler og kittel på. Jeg har kun en eneste gang haft en lus på mig i alle de år, vi var på fattiggården. Det var en juleaften lige før spisetid, der kom en rejsende, og han skulle jo i bad. Uvist af hvilken grund havde jeg ikke fået støvlerne på, og hen på aftenen mærkede jeg noget, der bevægede sig i min ene strømpe, jo ganske rigtigt, det var en stor fed en.

I midten af 1930'erne begyndte sognerådet at snakke om at bygge et alderdomshjem i Hammel, fattiggården skulle så sælges. I 1939 var beslutningen truffet, der blev taget jordprøver og tilbud blev indhentet fra kreditforeningen. Lånet lød på 28.000 kr., og jeg fik tilbud om at købe gården for 58.000 kr. med 30.000 kr. i udbetaling. Det kunne jeg ikke, men tilbød at forpagte den i en årrække, det kunne der slet ikke være tale om, gården skulle sælges. I juni 1940 blev gården annonceret til salg, og der blev skrevet slutseddel med Dagmar og Niels Nielsen, Skjød. Overtagelsen skulle finde sted den 1. august kl. 12.

Det blev nogle travle dage, for gårdens stuehus skulle være fuldstændig ryddet ved overtagelsen. Det var næsten uover-

kommeligt, for i løbet af fattiggårdens 70 års levetid havde der hobet sig en masse ragelse op på loftet. De fleste af fattiglemmerne havde jo haft en eller anden ting med, da de kom på fattiggården. De gamle fattiglemmer, der enten skulle på Gjern Hvilehjem eller i privat pleje, skulle have rent tøj med. De kom alle afsted et par dage før den 1. august. Til sidst skulle der gøres rent i stuehuset, og dermed var Voldby fattiggårds historie forbi.

Voldby fattiggård o. 1936-37.

En dags arbejdsgang på Voldby fattiggård

Arbejdsgangen på en fattiggård er forskellig fra dag til dag, hvor der opholder sig så mange mennesker (18-19 daglige mennesker), man ved aldrig, hvornår der ankommer et par rejsende svende for at overnatte.

Bestyrerparret samt piger og karle står op kl. 4.15 hver morgen, der skal laves morgenmad til alle. I stalden skal køerne (22-23 stykker) malkes med hånden inden kl. 5.45, da holder der en bil i gården efter 80 kg morgenmælk til sygehuset i Hammel. En times tid efter kommer den lokale mælkekusk efter aftenmælken til mejeriet Videmark. Det er bestyreren samt en pige eller en karl, der foretager malkningen. I hestestalden er det forkarlen, der fodrer, strigler og muger, så karlene er færdige til at rykke ud kl. 7.20. Kl. 7 står morgenmaden på bordet til bestyreren, karle og piger, bestående af øllebrød og bagefter smørrebrød og kaffe. I mellemtiden er fattiglemmerne ved at stå op og kommer ind i deres spisestue for at få morgenmad.

Karlene har fået besked på, hvad de

skal foretage sig. Bestyreren tænder en cigar, for han skal ind på den store sovestue for at foretage en udskylning på en mand, der ikke kan komme af med vandet, denne udskylning lugter rædsomt. Udskylningen skal foretages hver dag, inden denne mand står op.

Når fattiglemmerne er stået op, er det pigerne, der skal i arbejde med at rede senge, der er jo mange, derefter vaske gulve over hele huset. Hveranden uge skiftes pigerne til at være i køkkenet. Når disse piger havde været under min kones opsyn et eller to år, var der stor rift om dem på de store gårde og herskabshuse. De var nemlig blevet opdraget til, at alt arbejde såvel i køkken som stuer skulle være helt i orden.

Nu er fattiglemmerne stået op og har fået morgenmad, så er det deres tur til at komme i arbejde; en fejer den 30 meter lange gang, en bærer spytbakker og natpotter ud og gør dem rene, hver mand havde jo sin potte. En skal ud at muge ved grisene, en anden går ærinder til Hammel, alle havde et lille gøremål. Karen, en åndssvag pige, bar service fra

lemmernes bord over i vaskehuset og hjalp pigerne med at vaske op. Her i vaskehuset var der fyret op under to store gruekedler hver dag fra morgen til aften. Da der ikke var nogen sanitære forhold inde i stuehuset, gik fattiglemmerne herover hver dag og vaskede sig. Herovre blev fattiglemmerne badet i et meget stort trækar, det var ikke let at få et menneske op af et sådant kar, hvis han ikke kunne eller ville, så var det bare at slå hænder og arme om ham. Også herovre klippede og barberede bestyreren dem.

Tiden løber, telefonen ringer, er bestyreren tilstede, kreaturerne skal fodres, der skal ses efter karlene ved deres arbejde. For pokker, nu kommer der en mand med en so, der skal til ornen. Mælkeku-sken kommer tilbage fra mejeriet. Spandene skal tømmes, kalvene skal have mælk, spandene skal gøres rene, det er bestyrerens arbejde. Der skal også males korn til grise og køer. Nå da, hvad er nu det for en larm og råben, nå, det er bare Den lille Sognefoged og Greven, der skændes og fægter med deres stokke, som var det sabler, de brugte. Det er min kones domæne, hun linder døren, kan vi så få ro, herefter var der våbenhvile for en tid.

Tiden løber lige så hurtigt inde i stuer og køkken, middagsmaden er ved at være tilberedt, i dag står den på risengrød, kartofler og stegt flæsk. I går fik vi gule ærter og pandekager, i morgen skal vi vist have sødsuppe, kartofler og frikadeller, det varierede fra dag til dag. Kl. 13 blev der serveret kaffe, i dag skal der skiftes lagener på alle senge, og de gamle skal skifte

undertøj. Det hele bliver lagt i blød til næste dag.

På vaskedagen havde vi en kone fra Voldby til hjælp for 2 kr. Det var ikke nok med at vaske tøjet, det skulle hænges til tørre, tages ned, lægges sammen og rulles, og der skulle lappes og stoppes, med dette arbejde kunne der gå en dags tid sammen med det øvrige arbejde. En anden dag skal der bages, der skulle jo meget brød til til så mange mennesker. Ingeborg siger til den pige, som er i køkkenet i denne uge, i dag skal du selv ælte dejen og bage pandekager. Ingeborg sagde altid, hvis I ikke selv får lov til det, får I det ikke lært ordentligt.

Uha, kl. er 15,30, det er foder- og mal-ketid, der råbes ud til mig, at der er kommet en rejsende, og ham skal der tages af-høring af, og der skal lægges lagener på i rejseværelset. Inde er det også snart ved tiden med forberedelserne til aftens-maden, det er et stort nummer. Aftens-maden består af smørrebrød, og her kommer det besværlige til fattiglemmernes bord. En vil have tykke mellem-mader, en anden tynde, en vil have et stort stykke ost at bide af til mellem-maden, en anden tynde skiver og selv lægge dem på brødet, andre fik det lagt på brødet, hvad enten det var pålæg eller ost, og dertil fik de en stor kande øl eller te.

En slagtedag gav også meget arbejde, vi slagtede mange grise i løbet af året og ind imellem en stor fedekalv. Når jeg skulle slagte sådan et dyr, kom Karen, en åndssvag pige, og så til; når jeg skulle give den hammeren, sagde hun altid, han slår ikke mere end en gang, og så slår han faneme død.

Nu er det kontortid for bestyrelsen, alt, hvad der var foregået om dagen pengeomæssigt, skal jo føres ind i kladden og derfra over i hovedbogen. Man vidste aldrig, hvornår revisoren ankom uanmeldt, ligeledes var det med amtets tilsynsførende eller kredslægen, derfor skulle alt være i pinlig orden inde som ude.

Dagen er gået, det er aften, inde i opholdsstuen hos de gamle læses der aviser og blade af dem, der kan læse, der spilles kort og dam. Kl. 22 er det sengetid, medens de gamle går i seng, er bestyrelsen ovre i staldene for at se til kreaturerne. Porten ind til gården bliver lukket og hoveddøren låset, endelig er der ro.

En sømand drev i land

På grundlag af en dagbog skrevet af købmand Aage Petersen, Endelave, fortæller skoleinspektør Knud Nymand, Århus, her i artiklen om S/S AGDA's forlis ud for Endelave d. 15. januar 1944, - en skibskatastrofe, der pludselig bragte krigens barske virkelighed tæt på Østjylland.

Mandag d. 12. juni 1944 gik købmand Aage Petersen sin sædvanlige tur ud på havnen på Endelave. Han nød nu ikke sin tur som før i tiden, og han forsøgte at lade være med at se ret langt ud over havet. For hver gang han så en flok måger, der slog ned et eller andet sted, kunne han ikke lade være med at tænke: Mon det er Harald, der ligger dér?

Harald var hans 50-årige bror, som var omkommet, da AGDA blev minesprængt d. 15. januar samme år, og af de 14 omkomne var de 12 blevet fundet, men ikke Harald.

Ude på havnen faldt Aage Petersen i snak med skipper Karl Nielsen, Kalundborg, som lå dér med sin båd. Han havde da forresten en avis, som Aage Petersen lige skulle se. Det var Kalundborg Folkeblad, der bragte en kort artikel om, at der onsdag d. 7. juni var drevet et lig i land på Samsø. Det var en mandsperson iklædt det og det tøj, og endvidere fandtes der

på liget, som ikke kunne identificeres, et gammelt sølvur, der var gået i stå kl. 6.45.

Det var især klokkeslættet, som vakte Aage Petersens interesse, for det var netop det tidspunkt, hvor AGDA var løbet på en mine hin lørdag aften d. 15/1.

På vejen hjem gik Aage Petersen ind til Haralds enke, Amalie Petersen, der foruden sin mand også havde mistet sin 21-årige søn (Svend Evald) og svigerdatteren, den 20-årige Karen Margrethe Røgler fra Faster i Vestjylland. Amalie var altså meget hårdt ramt, og der var af forståelige grunde hverken glæde eller lettelse at spore hos hende, da svogeren kom og viste hende artiklen.

Umiddelbart efter ringede Aage Petersen til kriminalpolitiet i Horsens, hvor man lovede at gå videre med sagen. Senere på eftermiddagen blev han også ringet op af politiet på Samsø, som kunne meddele, at liget af vedkommende mandsperson var blevet begravet på Tranebjerg kirkegård lørdag d. 10. juni. Under denne samtale blev påklædning m.v. klarlagt, og overbetjenten i Tranebjerg udtalte: »Nu tror jeg også, at det er Deres bror. Vi skal sørge for, at uret samt prøver af de forskellige klædningsstykker - og gummi-

Lig ilanddrevet paa Samsø.

Onsdag Eftermiddag ved 16 $\frac{1}{2}$ -Tiden blev der af Strandfogeden, Skovfoged Niels Ørnslund, paa Stranden Syd for Ballen fundet Liget af en Mandsperson.

Politiet blev underrettet, og Liget blev lagt i Kiste og ført til Kapellet.

Det var iført mørk, graastribet Jakke, gammeldags 2-radet Uldvest og almindelig Vest, blaa Cheviotsbenklæder med Seler (det skulde altsaa ikke være en Sømand) samt sorte Gummistøvler.

Paa Liget, der ikke kunde identificeres, fandtes et gammelt Sølvur, der var gaaet i Staa Kl. 6 $\frac{3}{4}$. Intet tyder paa, at Liget stammer fra „Agda“, hvorfra der endnu savnes to Forulykkede.

Fra Kalundborg Folkeblad torsdag d. 8. juni 1944.

støvlerne bliver sendt familien til eftersyn.«

Allerede tirsdag aften kom Endelaves sognefoged med de lovede genstande, og det var ikke svært at fastslå, at det hele havde tilhørt afdøde Harald Petersen. Ydermere havde urmager Bundgaard, Horsens, på foranledning af politiet set på uret samme dags eftermiddag, og også han havde med sikkerhed fastslået, at det tilhørte afdøde.

-Men netop som familien på den lille ø

troede, at de nu kunne få deres Harald hjem, begyndte først alle besværlighederne. For et menneske, som er blevet begravet, kan ikke uden videre graves op og flyttes til en anden kirkegård. Aage Petersen skulle i de næste mange dage få at føle, hvordan bureaukratiets mange regler, papirer, kontorer og telefoner fungerede.

Dagbogen fortæller om utallige opringer og om de mange myndigheder, der pludselig blev impliceret.

Politiet kunne ikke under nogen omstændigheder give tilladelsen, og man nægtede også at hjælpe med at indhente den på rette sted. Onsdag aften forfattede Aage Petersen en lang skrivelse til Kirkeministeriet og afsendte brevet *expres*.

Politiet i Horsens lover om fredagen at fremsende papirer ang. ligets identitet - til politiet i Kalundborg. Fire opringer til politiet på Samsø giver ét af følgende resultater: svarer ikke, træffes ikke lige nu, ring igen efter middag, prøv igen i aften!

Lørdag ringes der til Kirkeministeriet: Sagen er oversendt til Sundhedsstyrelsen.

Lidt senere om lørdagen: Sundhedsstyrelsen oplyser, at man endnu ikke har modtaget sagen fra Kirkeministeriet.

Sagen vandrer videre til Justitsministeriet, hvor den foreløbig stranded, fordi papirerne vedr. ligets identitet ikke er nået frem. I løbet af den følgende uge vandrer sagen så langsomt tilbage gennem alle kontorerne.

Side op og side ned fortæller dagbogen om dette tragi-komiske hændelsesforløb. Men endelig onsdag d. 28. juni meddeler

politiet på Samsø, at tilladelsen foreligger. Der stilles dog krav om en ekstra kiste (med 8 stropper).

Og tirsdag d. 4. juli overførtes kisten med S/S HORSENS fra Koldby via Horsens til Endelave. Begravelsen fandt sted lige efter damperens ankomst til øen kl. 19. - Harald var kommet hjem.

Katastrofen d. 15. januar 1944

Lørdag aften d. 15.1.44 sad familien Aage Petersen og spiste. De havde hørt, at AGDA ville være ca. to timer forsinket på grund af en kedel-reparation i Horsens, men ellers beskæftigede de sig ikke meget med det, for de ventede jo ikke nogen med båden.

Men i Harald Petersens hus ved siden af var der travlhed. For om bord på AGDA var foruden Harald også husets unge søn, Svend Evald, og dennes forlovede, Karen Margrethe.

I sit julebrev havde Svend Evald skrevet, at han ville komme hjem umiddelbart efter nytår - *hvis alt går vel!* Og hvis Karen M. fik lov af sine forældre, ville hun også komme. - Endelig var de på vej til Endelave alle sammen.

Lidt over halv syv gik den 11-årige lillesøster Inger på havnen for at tage imod familien. Damperen kunne ventes i land kl. ca. 19. - Kl. 18.45 lød en uhyggelig eksplosion. Ruderne klirrede inde hos Aage Petersens, men der var jo krig, og der skete så meget. Lidt efter spiste man videre, og måske kunne besætningen på AGDA fortælle noget om eksplosionen, når båden om lidt ville være i land. En af de næste replikker kom fra Ragna Petersen: »Ja, ved du hvad, hvis du havde væ-

ret med damperen, tror jeg nok, at jeg ville have været nervøs.«

Uden kommentarer sprang Aage Petersen op fra sin stol og løb ned til »trekanten« - et lille anlæg for enden af broen ud til havnen. Her var der allerede nogle mennesker forsamlet, og emnet var naturligtvis: AGDA.

Ude på havnen havde Inger og de andre ventende set AGDA's røde lanterne kl. 18.40. Båden var jo kun ca. 20 minutters sejldes fra øen. Så havde man hørt eksplosionen, og siden da havde man ikke kunnet se lanterne.

Aage Petersen blev grebet af angst og løb ind på telefoncentralen, hvorfra han ringede til lodsens på Hjarnø, og da denne hørte om det passerede, meddelte han kort: Vi sejler med det samme!

Kort tid efter afgik den første fiskerbåd fra Endelave, og lidt senere fulgte yderligere fire både fra øen.

-Inde i huset hos Aage Petersens samledes efterhånden en del af den nære familie: Amalie og Inger Petersen (som havde deres tre kære ude på AGDA) samt den 92-årige bedstefar (Haralds far) og Elna (en søster til Harald). Det er umuligt i dag at beskrive stemningen i de små stuer hin aften, men der gik mange timer, før det sidste håb bristede. Aage Petersen løb ud og ind af huset, men ikke en eneste gang kom han tilbage og kunne fortælle noget, der kunne styrke det spinkle håb.

Ude på havnen vidste man nemlig allerede efter få timer, at det var AGDA, der var blevet ramt af en katastrofe. Besætningen på den første båd, der returnerede til Endelave, kunne nemlig fortælle, at en

af fiskerbådene var løbet på vraget af damperen, og at man indtil nu kun havde fundet drivende vraggods, - ingen overlevende.

Indtil midnat fortsatte eftersøgningen på ulykkesstedet. Lodsåden fra Hjarnø havde en anvendelig projektør, og da S/S HORSENS også nåede frem, kunne man virkelig gennemsøge farvandet med skarpe projektører. Til det sidste håbede man på redningsflåderne, som man ikke havde set noget til. Der kunne være overlevende om bord på disse. Der blev fra eftersøgningsfartøjerne råbt ud i natten, men der kom ingen svar.

Noget efter midnat vendte bådene hjem. Eftersøgningen ville blive fortsat næste dag, men man skulle ikke forvente, at nogen havde overlevet katastrofen.

Klokken halv to forlod de sidste Aage Petersens hus.

AGDA's sidste rejse

Der gik lang tid, inden man dengang i 1944 blev klar over, hvad der egentlig var sket med AGDA. De dykkere, som efter ulykken gik ned til vraget næsten hver dag i de følgende uger, var ikke i tvivl: Damperen var minesprængt.

Men tyskerne tillod ikke, at aviserne

S/S Agda klar til afgang fra Endelave. Foto: Købmand Aage Petersen, Endelave. Billedet er måske fra 1918, - det år, hvor Horsens Dampskibsselskab overtog færgen.

MATROS LÜNDGREN.

KAPTAIN MORTENSEN.

FRU A. RASMUSSEN.

MISSIONÆR FRK A. SØNBERG.

GAARDEJER E. HOE.

KARL JOHAN HOE.

POUL HANSEN ZEDER

strogen d. 15.1.44.

MÅSKINM. LEO JENSEN.

FISKER HARALD PETERSEN.

FRK. K. RØGLER.

FRK. EDITH PEDERSEN.

MEJERIST E. PEDERSEN.

FRIKANT DARLING NIELSEN.

SKIBSFØRER V. SØRENSEN.

bragte den slags informationer. Og folks uvidenhed var årsag til rygtedannelse - både om det ene og andet. Midt i panikken, som opstod på øen efter ulykken, var disse rygte ikke med til at gøre situationen lettere for de efterladte.

I lang tid forlød det, at det var den nylig reparerede kedel, som var sprængt - måske p.g.a. for højt kedeltryk. I så fald var der i hvert fald et ansvar, som kunne placeres.

Men værre var det, at vraget af AGDA blev funder ca. 100 m uden for den normale (minestrøgne) sejlroute. Den 36-årige skibsfører, Carl Edvard Mortensen, havde altså drejet af mod Endelave ca. 3 minutter, før han skulle. Hvordan kunne det forklares?

Og så svirrede rygterne på den lille ø. Var han p.g.a. en kedelsprængning nødt til hurtigt at søge mod havn? - Eller havde han bare villet spare tid? Dampere var i forvejen to timer forsinket, og hjemme på Endelave sad hans kone og tre småpiger og ventede på deres far. - Disse panik-rygte skånedes skam heller ikke fru Mortensen, der i forvejen var mere end hårdt ramt.

Nu var Carl Edvard Mortensen kendt for at være en ualmindelig dygtig, rolig og samvittighedsfuld skibsfører, der aldrig forkortede ruten, når der skulle drejes af ved kosten.

»Horsens Avis« forsøgte dengang at give en rimelig forklaring på, hvorfor det var sket netop den aften: Der var - på grund af krigen - ingen afmærkning med lys, og kaptajnen sejlede derfor »på uret«. Af den grund kunne kursen meget let komme til at variere både to og tre

hundrede meter sydligere eller nordligere. Og tre minutter betød kun en difference på knap 100 m. Ikke engang begrebet »menneskelig fejl« kunne anstændigvis bruges i den forbindelse. Bladet sluttede sin artikel:

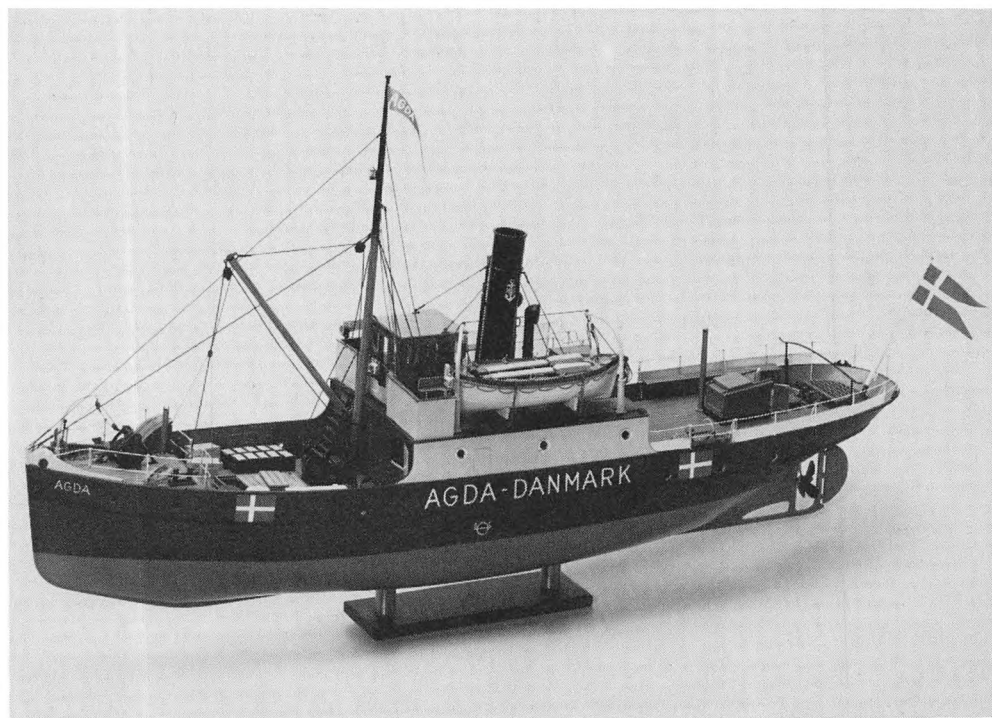
»Der kan ikke lægges skygge af ansvar på kaptajn eller maskinmester. Ulykken må alene betegnes som hændelig. Men derfor er det alligevel grufuldt at tænke på de fjorten, der fandt deres død i bølgerne.«

-Et andet rygte, der skabte frygt på øen, var, at en flyvemaskine, som kaster miner, altid har to miner - én under hver vinge. Og når der kastes én mine, må maskinen nødvendigvis også kaste den anden. Der kunne altså være endnu én mine i farvandet ud for Endelave. Flere mennesker turde simpelthen ikke sejle hverken til eller fra øen i lang tid efter. - Men der er aldrig senere fundet flere miner i nærheden af Endelavebådens sejlroute.

-Kendsgerningerne omkring AGDA's sidste rejse er, at skibet ca. 20 minutters sejlads fra Endelave havn, var løbet på en magnetmine. Eksplosionen var sket med en frygtelig kraft. Hele overbygningen var revet af, styrehuset var knust og dækket revet op. Alle ombordværende var sikkert blevet dræbt på stedet.

De omkomne

Om aftenen d. 15. januar 1944 vidste ingen med sikkerhed, hvor mange der havde været om bord på AGDA. De familier på øen, der ventede, vidste nok, hvem af deres kære, som var med. Men der kunne jo være andre.

Model af SIS AGDA udført af Albert og Orla Fischer Larsen, Horsens. Modellen, der blev færdiggjort i 1983, var i januar 1984 udstillet i Egnssparekassen i Rødersgade i Horsens, som også venligst har stillet dette foto til rådighed. Modellen er i juni 1984 opstillet i det nye Endelave Museum, som er indrettet i den gamle præstegård.

Da damperen sejlede fra Horsens lørdag kl. 16, var der sikkert 20 passagerer foruden de 4 besætningsmedlemmer. Men AGDA gik jo undervejs til Endelave ind til både Alrø, Hjarnø og Snaptun. Her må i hvert fald 10 passagerer have forladt båden. Tilbage var altså 14 mennesker, som alle omkom.

Besætningen bestod af følgende fire:

Kaptajn *Carl Edvard Mortensen*,
Endelave

Maskinmester *Leo Jensen*, Horsens
Matros *Ove Kai Lundgreen*, Horsens
Fisker *Harald Petersen*, Endelave

Passagerlisten så således ud:

Mejerist *Sven Evald Petersen*, Endelave (søn af fisker Harald Petersen)
Karen Margrethe Røgler, Faster i Vestjylland (forlovet med Sven Evald Petersen)

Gårdejer *Ejnar Hoé*, Endelave
Skoleelev *Carl Johan Hoé*, Endelave (søn af Ejnar Hoé)

Skoleelev *Poul Erik Zederkoff Hansen*, Endelave

Agnes Rasmussen Krogh, Endelave
Skibsfører *Valdemar Sørensen*, Endelave

Missionær *Anna Søndberg*, Hellerup
Fabrikant *L. Darling Nielsen*, Horsens

Husbestyrerinde *E. Petersen*, Endelave.

Bag hver af disse navne ligger en stor tragedie, men i flere tilfælde også underlig vilkårlige omstændigheder:

De to skoleelever havde været i Horsens for at købe konfirmationstøj. Poul Eriks mor fulgte sin dreng ned til båden i Horsens havn, så han kunne følges med kammeraten og dennes far hjem til Endelave. Selv rejste hun videre til Løsning for at besøge familien dér.

-Skibsfører Valdemar Sørensen havde sejlet forskellige steder i verden i stadig livsfare under hele krigen. Da nu familien vidste, at han var på vej hjem, havde de været lykkelige over, at han var sluppet levende fra sit farefulde job som sømand.

-Svend Evald havde i julebrevet skrevet: »Hvis alt går vel - kommer jeg hjem efter nytår!«

Men ingenting gik *vel* for disse ulykkelige mennesker, som tilfældigvis var med på AGDA's sidste rejse d. 15. januar 1944.

-Men hjem kom de alle fjorten - hver til sit sted i landet. Otte af de omkomne ligger begravet på Endelave kirkegård. Allerede d. 18. januar havde dykkeren fundet fire af ofrene og den næste dag yderligere én. Men efter tre ugers arbejde havde man kun fundet syv af de fjorten.

Nogle drev i land langt fra ulykkesstedet (på Falster, Samsø og i Sverige), og der skulle gå måneder, inden de sidste blev begravet.

-Ved »trekanten« på Endelave blev der rejst en mindesten - omtrent dér, hvor den ængstelige flok havde stået og stirret ud over havet på ulykkesaftenen.

De fleste, der kommer til øen første gang, standser op og læser navnene på stenen. Nogle af turisterne husker pludselig, at der under krigen skete en ulykke ved Endelave. Andre går videre, efter at have læst inskriptionen. De ville måske gerne vide noget mere, men hvem kan huske så langt tilbage i dag?

De ved ikke, at den ældre dame, der netop passerede dem på cykel, var hende, der i 1944 mistede sin mand og 14-årige dreng, da de to havde været »rejst« for at købe konfirmationstøj.

KILDEmateriale:

Dagbog skrevet af købmand Aage Petersen, Endelave (1886-1962), som var K. Nymands svigerfar. - Mundtlig beretning af Aage Petersens datter (Grethe Nymand). - Enkelte numre af »Horsens Avis«, »Horsens Folkeblad« og »Horsens Socialdemokrat« fra januar og juni 1944.

»S/S AGDA« 15.1.1944 - et hæfte udgivet i januar 1984 af Egnssparekassen i Horsens.

De, der gik ned ...

Sorg paa Endelave — i Horsens —
og ud over Danmark

*Den glemmes sent, den Lørdagskvæld,
da »Agda« sank i Havet,
og ingen her fik sagt Farvel
til den, der blev begravet.*

*Den glemmes sent, den Angst, den Gru,
der fyldte Timer længe,
mens der dog var et Haab endnu
for Hjerterne saa bange.*

*Den glemmes sent, den Sorgens Brand —
den stille, stumme Smerte,
da ikke een kom frelst i Land —
da vaanded sig hvert Hjerter.*

*Den glemmes aldrig her paa Jord —
den Stund — for dem, der misted
en Mor — en Far — en Søn — en Bror —
en Datter. — — — Haabet bristed.*

*Den glemmes sent, den tause Trop
til Kirke Søndag Morgen,
da »Dannebrog« paa halv gled op
og bragte Bud om Sorgen.*

*Den glemmes sent, den tunge Dag,
de fundne blev begravet,
mens endnu fler' ved »Agda«s Vrag
er gemt saa dybt i Havet.*

*Den glemmes sent, den Taarestrøm,
der flød fra deres kære; —
den Sorgens Mindetale om,
der tolked' alt det svære.*

*Endnu der søges for at faa
end flere kæres Grave.
O, om vi dog de sidste maa
faa hjem til Endelave!*

*Saa megen Sorg, saa tunge Savn
den lille Ø maa bære. — —
Saa tit kom »Agda« frelst i Havn. — — —
Nu kom det grufuldts svære.*

*Og Sorgen ramte Horsens med,
hvor Børn og Mødre græder,
og Sdr. Vissing er et Sted,
som Sorg og Savn betræder.*

*Til Faster kom saa tungt et Bud. —
Et Ænebarn er savnet. — —
Til Hellerup naar Sorgen ud
ved Missionærer-Narvet.*

*Og hendes Gerning her paa Jord
hør strakt sig til det fjerne, —
til Hødingland med Livets Ord. — —
Nu sluktes hendes Stjerne.*

*En Tjener fo'r med Troens Mod
paa Herrens Bud paa Dybet. — —
Guds Time slaar. — — For Tronens Fod
hun findes frem blandt Krybet.*

*Paa Endelave — lille Ø —
de fleste havde hjemme.
De o l t e, som nu maatte dø,
vil Øen aldrig glemme.*

*Vi mindes vil med Sorg i Sind
vort Skibs Kaptajn og Mester. —
Saa tit de førte »Agda« ind
med kendte Folk og Gæster.*

*Gud give »Agda«s dyre Last
Opstandelsen og Livet! —
Hvert Hjerter, som i Døden brast,
Guds Kærlighed faa givet!*

*Engang — bag hver en Sorg, hvert Savn —
vort Livsskib blive sporet
tyst ind i Evighedens Havn
med Jesus Krist ved Roret!*

*Hansine Hansen,
Endelave.*

Fra Horsens Folkeblad januar 1944. Hansine Hansen var på det tidspunkt husbestyrerinde på Endelave.

I og omkring en smedie

Uddrag af større redegørelse

Af Gunner Dalsgaard

Indtil året 1932 henlå den del af hovedvej 15, som hørte ind under Skanderborg Amt - nemlig strækningen fra amtsskellet mellem Galten og Laasby og vestpå - som en grusvej. Øst for amtsskellet, hvor Aarhus Amt havde ansvaret, var vejen blevet tjærebelagt allerede nogle år i forvejen. Men da Skanderborg Amts Vejvæsen omsider vedtog at forbedre sin del, besluttede man at tage skridtet fuldt ud og lade vejen asfaltere, en løsning, der var forholdsvis ny, men nok også noget dyrere. Til den ende entrerede man med det københavnske ingeniørfirma Rasmussen og Schiøtz. At asfaltere en vej var på det tidspunkt ikke så helt lige en sag. Asfalten skulle opvarmes og smeltes i en stor rotérovn, hvorfra den, efter at være tilsat fyldmateriale, hurtigst mulig skulle køres ud til udlægning i tohjulede kærre med en enspænderhest foran.

Og her begynder selve beretningen »I og omkring en smedie«.

I det skæve kryds, hvor vejen til Laasby Station og vejen til Ersholt går fra hovedvejen, lå og ligger stadig smedien, som fra 1924 og til 1978 tilhørte min far, smedemester Otto Dalsgaard. På den modsatte side af vejen til Laasby Station

blev det omtalte asfaltkøgeri opstillet. Jorden dertil, som var lejet, tilhørte dengang husmand Enok Mikkelsen. Årene omkring 1930 var, såvel for håndværkerne som for landmændene, en sløj tid. Pengene var små, og mange var de, der »gik fra ejendommene«.

Opstillingen af asfaltkøgeriet betød for min far en væsentlig forøgelse af omsætningen. Går man regnskabet fra dengang igennem, ses det ganske vist, at han i de to år, det stod på, kun har leveret for ca. 900 kroner, men tager man i betragtning, at en håndværkertime dengang kun blev betalt med 1,25 kroner, er det let at se, at 900 kroner spillede en rolle.

Et udsnit af regnskabet for en enkelt måned ser således ud:

Juli 1932

5	8 Stk Opriverstaal til Damptromle spidset	12,00
	1 Navring omlagt	65
	1 ny 3"x5/16" Bolt	06
6	Beslag paa Vognkinding	2,25
	Blæselampe rep.	1,50
7	1 Bolt i en Vandspreder	15
8	11 Stk Opriverstaal spidset	16,5
9	Blæselampe loddet	65
10	1 Mundstykke, 1 Flammering til Blæselampe	1,50
13	1 Greb skaffet, nyt Skaft og Dølle	1,75

Smedemester Otto Dalsgaard (her ca. 55 år).

Men den kærkomne forøgelse af indtægten var heller ikke uden omkostninger, omend disse ikke var af økonomisk art. For min mor var asfaltkogeriets tilstedeværelse noget af en belastning. Mine forældre var så (u)heldige at have en telefon, en indretning, der endnu ikke var almindelig. Det betød, at alt, hvad asfaltfirmaet i tjenstlig henseende havde af telefonsamtaler, foregik hos os i stuen. Bevares - de betalte, hvad samtalen kostede, men det var ikke det hele. Hvad formænd, ingeniører og andre slæbte ind i stuen af skidt, inclusive asfaltflager, var ikke småting. Det var mange gange om

dagen, min mor måtte ind at vaske gulv og skrabe asfalt af. En af gæsterne tillod sig endda at sætte sin støvle op i sofaen, så han kunne støtte albuen mod knæet, når han telefonerede. Nogen brugte vores lokum, som min mor altid holdt i fin, skuret stand, og af uforklarlige grunde var der nogen, der havde svært ved at ramme det ellers nogenlunde veldimensionerede hul i brættet. Købmanden, som boede en kilometer derfra, udlage i en periode et øldepot, hvor arbejderne dagen igennem kunne forsyne sig, med det resultat, at min mor også måtte sælge øl, og det passede ofte sådan, at det skulle ske, når hun stod med hænderne i franskbrødsdej eller en spand skrællekartofler. Hun var ellers en tålmodig sjæl, min mor, men hun var tit så rasende, så hun fnøs. Hun måtte dog holde sig i skindet, for min far ville ikke have, at hun sagde noget. Dertil var de økonomiske interesser for store.

Det var et hårdt job at være bondekone. Men det var ikke mindre hårdt at være smedekone. For ud over de fortrædeligheder, jeg her har nævnt, så var der jo også alle de andre besøgende, som min mor iøvrigt altid tog pænt imod, både når de kom som kunder, og når de kom for at låne telefonen. Uofficielt havde vi også indleveringssted for pakker, der kom med rutebilen, mange gange med efterkrav på, så hun måtte lægge pengene ud, til pakkerne blev afhentet af de af naboerne, som skulle have dem. Desuden var der alt regnskabet, som for størstedelen blev klaret af min mor.

Det var en simpel form for regnskab, der blev ført, og ikke noget med dobbelt

Fru Laura Dalsgaard, ca. 73 år.

italiensk bogholderi. Min far og svenden skrev en kladde i værkstedet over de ting, der var blevet lavet i dagens løb. Det var en vigtig ting, for som håndværkerne sagde: Det er bedre, at du ingenting laver, end at du glemmer at skrive det ned, du har lavet, for det kan man overse, hvad koster! Derefter førte min mor kladden ind i en hovedbog, hvor kunderne havde hver deres sider. Når så min far havde fået sat priserne på, (og det krævede til tider nogen overvindelse), så skrev min mor regningerne ud efter hovedbogen. Talkolonnerne blev talt sammen, både i hovedbogen og på regningerne. Hvis de to tal så ikke stemte, blev hun ved, til de var ens, om hun så skulle sidde den halve nat.

Tilbage til asfaltkogeriet

Som nævnt havde firmaet lejet et stykke jord af Enok Mikkelsen. Det var han ikke utilfreds med, da han næppe kunne

få så meget ud af den øvrige jord, målt i kroner pr. kvadratalen. Dertil kom, at han i lighed med andre husmænd på ejendommen fik tilbudt kørsel med asfaltkærerne med en enspænderhest, som han selv skulle lægge til.

Det blev et travlt år, både i smedien og for Enok Mikkelsen, der nu i en lang periode kom til at køre asfalt ud, samtidig med at han, med konens og børnenes hjælp, passede sit landbrug. Det var til gengæld ikke så stort, vel kun på en 8-10 tønder land. Både Enok og min far havde brug for pengene. Min far var vel ikke på fallitens rand, men der var hårdt brug for hver en øre, der kunne slæbes hjem. Den faste kundekreds skulle passes, og det blev den også, så alt, hvad der kom fra arbejdet på vejen, kom oveni. Det blev til meget lange arbejdsdage, men min far var jo ung dengang, og hvad der var af stor betydning: firmaet Rasmussen og Schiøtz var en solid betaler. Der kunne opstå diskussioner om priserne på enkelte poster, men pengene faldt til tiden.

Arbejdet med asfalteringen af vejen skred frem. Der blev etableret omkørsel både her og der. Der var ikke noget, der hed »Den halve vejbane spærret«. Arbejdet blev udført i vejens fulde bredde på een gang. Og en efterårsdag i 1933 var det færdigt. Asfaltkogeriet blev flyttet til et sted syd for Skanderborg. Inden afrejsen tilbød firmaet min far fast job som reparatør og tilsynsførende ved maskinerne, og til en højere løn, end den han kunne håbe på at opnå ved at arbejde hjemme i smedien. Han modstod fristelsen og blev, hvor han var, vel nok mest fordi det andet var et rakkerliv.

Teglværket - egnens industri

Fabriksfløjten, som sandsynligvis er opfundet af fanden selv, hørte egentlig hjemme i de større byers fabrikskvartaler, men den kunne undtagelsesvis også høres på det åbne land. Dampfløjten på Galtens Teglværk lød viden om, når den forkyndte arbejdstidens begyndelse og afslutning. Om morgenen og efter middagspausen, når teglværksejeren eller formanden trak i snoren til fløjten, spredtes småklyngerne af arbejdere, der havde stået og sludret, og så var det om at få banket piben ud og komme i gang.

Som kunde i smedien på Laasby mark var teglværket den største. Reparation og vedligeholdelse af maskiner og materiel var en omfattende sag, og det var tungt arbejde. Knivene på æltemaskinerne, de store valser i valseværket, tipvogne, svære aksler og lejer, alt var tungt grej, der krævede gode kræfter, foruden at meget af det måtte håndteres med taljer, når det skulle skilles ad og samles.

Antallet af arbejdere på det tidspunkt, hvor jeg begynder at huske noget - omkring 1930-32 - kender jeg ikke præcist, men der har nok været det meste af en snes stykker.

Processen med fremstilling af mursten og drænrør startede i lergraven, hvor man som årene gik, åd sig længere og længere mod syd, for til sidst, en gang i halvtredserne, at ende en halv kilometer borte fra teglværket. Her stod et sjak dagen lang og brød det tunge ler løs og læssede det på tipvogne med håndkraft, dels med svære mergelgrebe, dels med skovle. Tomme vogne stod altid parat til at afløse

de fyldte, der blev trukket hjem til værket af en hest.

Det var en evindelig trillen sten fra det ene sted til det andet, og et enormt slid, som kun de færreste kunne holde til. Arbejderne var ikke engang særlig gode ved hinanden, og sikkerhedsforanstaltninger var for tøsedrenge. Arbejdshandsker var der ikke noget, der hed. De eneste, der brugte noget, der lignede personlig beskyttelse, var dem, der læssede de færdige sten af på oplagspladsen. De havde trukket stumper af en cykelslange på fingrene, holdt fast af et stykke sejlgarn. Kom der en ny mand, gjorde man i begyndelsen, hvad man kunne, for at køre ham træt. Især hvis det var en, der satte en ære i at kunne følge med. Teglværksejeren, Søren Møller Johansen, der ellers var en hård negl, greb ofte ind og opfordrede de nye til at holde tempoet lidt nede i starten, vel vidende, at det måtte tage sin tid at træne sig op.

Da man nåede hen i midten af trediverve, begyndte arbejderne at røre på sig og forlangte lønforhøjelse. Fagforeningen kom ind i billedet og krævede at få overenskomst med teglværket. Hvad der har været af tovtrækkeri, inden man nåede så langt, kan jeg ikke gøre rede for, men det er min fornemmelse, at parterne stod ret stejlt over for hinanden, og Søren Møller har vel ment, at tiden ikke var til prisforhøjelser. Imidlertid endte det med, at han en dag kom ned i teglværket, hvor min far stod og arbejdede på et eller andet sammen med Søren Møllers søn Vilhelm. Søren Møller henvendte sig til Vilhelm og sagde: - Nå, nu har jeg skrevet under på overenskomsten, og så har

jeg meldt mig ind i arbejdsgiverforeningen. Fra den og den dato skal arbejderne have så og så meget mere i løn. Hvad siger du til det? Hvortil Vilhelm svarede: - Jamen, det må de da også godt få, men de kommer selv til at betale det. Nu må vi lægge på remskiverne, (så maskinerne kommer til at køre stærkere), og så må de have pishen over nakken. Det lød hårdt, men der var så meget, der var hårdt dengang. Bag truslen lå vel ikke tanken om hævn, men ønsket om, at teglværket skulle overleve også den krise.

Der var noget storslået, noget eventyrligt over et teglværk, set med et par drengeøjne. De skrå køreramper, de lange, lange rækker af hylder med blågrå, u-brændte sten, ovnen med dens mystiske buede indgange til de mørke kamre, når der ikke var sten i. Hejseværket ude i gården, hvor de friske sten fra ovnen blev sænket ned i et vandbassin og hejst op igen med trillebør og det hele. Gik man op på ovnen, så man de lange rækker af runde dæksler, hvor teglbrænderen gik og løftede hvert dæksel op med en krog og hældte en skovfuld kulsnus ned i det flammende inferno i ovnens indre. Her gik brænderen døgnet rundt - det var treholdsskift - sin runde en gang hvert tyvende minut. Et usundt klima med høj temperatur, tør luft og kulstøv. Dertil kom, at der i den utætte bræddebygning var en modbydelig træk.

Men i kolde forårs- og efterårsnætter kunne det være rart at komme derop. (Teglværket var lukket om vinteren). Ovnen var et yndet tilflugtssted for vagabonder, der fik lov til at overnatte og sove en eventuel rus ud, og de kunne til tider

være ganske hyggeligt selskab for en ensom teglbrænder, der natten igennem gik sin runde og fyrede. For hver runde var der en pause, så der kunne blive tid til en sludder, en bajer og udveksling af ikke særlig stuerene historier.

Teglværket klarede trediverne, og så kom krigen. Nu var det sket med at få kul til at fyre med under dampkedlen. Maskinerne blev endnu på det tidspunkt drevet af en dampmaskine. Hvordan man klarede sig, når det gjaldt brændingen, er jeg ikke klar over, men der var nogen tildelinger af kul, og i slutningen af fyrerne, ved jeg, brugte man brunkulsnus. Under dampkedlen kunne man bruge tørv, og Vilhelm Johansen, der havde overtaget teglværket efter faderens død, lejede et stort stykke mose ved åen, der løb mellem Laasby Station og Galten. Her satte han en tørveproduktion i gang, og således klarede man sig igennem de fem krigsår.

Som afslutning på dette afsnit, et lille kuriosum: Teglværket har ikke altid heddet Galten Teglværk. Damgården ved Nørre Vissing-vejen hedder egentlig heller ikke Damgården, men Overskovslund. Det var ejeren af denne gård, der i sin tid grundlagde teglværket, som derfor i begyndelsen hed Overskovslund Teglværk. Det navn bar det også i den allerførste telefonbog, min mor og far havde i 1924-25. Men derefter kom det altså til at hedde Galten Teglværk.

Hændelser i hverdagen

Min far gjorde ingen forskel på sine kunder. En dårligt stillet boelsmand fik sine ting gjort til den lovede tid såvel som en mere velbjerget gårdmand. Kom der en

kunde, der ville have sin plov her og nu, fik han uden persons anseelse at vide, at han måtte vente, til det blev hans tur. Truede kunden så med at gå andre steder hen, kunne min far kun svare, at det jo da kun ville betyde en lettelse for ham, da han havde rigeligt at gøre. Det blev ofte til en del mundhuggeri, der i regelen endte med, at kunden indvilgede i at vente, til han kunne få sit redskab gjort i stand.

De letteste penge at tjene var selvfølgelig dem, der kom ind ved salg af nye maskiner. En slåmaskine, en selvbinder, et nyt tærskværk eller en kværn gav en pæn og reel fortjeneste, og han tog hver sommer til ungskue, hvadenten det fandt sted i Skanderborg, Haderslev eller Herning. Herfra kom han som regel hjem med et par ordrer, men da han derudover ikke brugte at gå og agitere for at få solgt en hel masse, blev det trods alt kun et supplement til indtægten.

Hestebeslaget udgjorde en stor del af det daglige arbejde. Så vidt jeg ved, var det samlede antal heste på egnen ca. 300, hvad der i smedekredse blev betragtet som et stort tal. Desuden kom der flere avlshingste udefra, når de skulle til kåring, da min far kunne få en hest til at stå rigtigt på benene. Som årene gik, begyndte han dog at sige nej til disse »strefkunder«, og efterhånden som bønderne i tresserne gik over til traktorer, ebbede det hårde arbejde med hestene ud.

Under krigen kunne man langt fra få de fabriksko, man skulle bruge. Så måtte man smede dem selv, hvad der betød ekstra arbejde. Og efterhånden kunne man heller ikke få de rigtige dimensioner i hesteskojern. Hver dag stod vi så og

smedede sko af andre materialer, blandt andet også af rundjern. Man lærte at klare sig med det, man kunne få.

De kolde vintre under krigen var drøje at komme igennem. Mangelen på jern og materialer i gængse størrelser, bolte, skruer og søm var en plage, som alle andre også måtte døje med, men een ting tror jeg, min far var nogenlunde alene om, og det var kulden i værkstedet. Kom man ind til en snedker, en sadelmager eller snart sagt en hvilken som helst anden håndværker, var der altid lidt smålunt i værkstedet. I smedien var alting frosset, om det så var smøreløen, som vi brugte, når vi skar gevind. Hvad der skul-

Smedemester Otto Dalsgaard, ca. 40 år, reparation af hestetrukket græsslåmaskine. I beslaghus i baggrunden blev der skoet heste.

le hentes ind af materialer eller redskaber, der var til reparation, skulle først graves ud af sneen.

I vinteren 1941-42 var landevejen i en periode helt spærret for trafik, i hvert fald den motoriserede. En dag kom der en kane med en tysk officer og hans kusk. Lige udenfor smedien kørte de fast i en stor snedrive. Hesten kunne ikke få fodfæste og trådte over hammelrebene og blev temmelig ustyrlig. Officeren råbte og skældte ud og kusken kendte åbenbart ikke andet middel end piskan. Min far så det og blev gal i skralden og gik derud.

- Hvordan fanden er det, I behandler den krikke, og samtidig med en betydende armbevægelse, sagde han til officeren:

- Se at komme ud af den kane, i stedet for at sidde der og trone!

Sproget forstod tyskeren ikke, men meningen var han ikke i tvivl om, og min-sandten om han ikke parerede ordre med det samme. Min far spændte hesten fra og fik bragt orden i seletøjet, og da det var klaret, tog han hesten ved hovedet og sagde til tyskerne, at de skulle skubbe på kanen.

Det var to benovede tyskere, der bukkede høfligt til tak, da de drog af. Tyskerne havde altid respekt for folk, der optrådte med en passende autoritet.

Engang sidst i tyverne - det var før den store istandsættelse af landevejen, som er omtalt først i bogen - var der iværksat noget reparationsarbejde på vejen ud for smedien. En aften havde vejrvesenet fået lov til at parkere en damptromle natten over, så den stod med front mod stuehuset.

Sent på aftenen vågnede mine forældre

ved at det gungrede så sært lige udenfor sovekammervinduet. Min far fik travlt med at få et par bukser på og komme ud. Tromlen, der stod med tryk på dampkedlen, var blevet sat i gang af en eller anden, der ikke havde kunnet stoppe den igen, og nu stod den og huggede med den forreste tromle i brøstningen under vinduet. Til alt held var trykket faldet så meget på kedlen, at den ikke kunne gå rigtig i gang, men den havde dog rokket sig helt op i blomsterbedet og truede med at vælte muren.

Min far fik bakket apparatet tilbage og lukket for dampen, og der skete ikke nogen synderlig skade, men sagen blev dog meldt til politiet dagen efter. Synderen fandt man ikke, men nogle år efter kom der en mand ind i værkstedet og spurgte min far, om han kunne kende ham. Det viste sig, at manden havde tjent i nærheden, dengang hændelsen med damptromlen fandt sted. Han tilstod nu, at det var ham, der havde sat maskinen i gang, og da han ikke kunne stoppe den, var han i panik løbet over på den anden side af vejen og havde gemt sig i en kornmark.

- Du kan tro, jeg blev glad, da jeg så, du kom ud, smed!

Min far morede sig over historien, og der blev ikke pillet mere ved den affære.

Da forretningen på Låsby mark blev solgt i 1978, var værkstedet ikke undergået synderlige forandringer. Der var blevet indlagt 3-faset strøm i begyndelsen af halvtredserne, der var anskaffet elektrisk svejseværk og der var sat motor på de gamle hånddrevne boremaskine. En hjemmelavet motorhammer og en sme-

gelsten var også kommet til, men ellers så værksteder ud næsten, som den slags havde set ud i århundreder. Det meste af værktøjet havnede da også på et museum, som firmaet Silkeborg Jern- og Staalforretning - min fars leverandør gennem alle årene - var ved at indrette i forbindelse med dets udstillingslokaler. En del gammelt værktøj var nogle år i forvejen blevet foræret til »Historisk Arkæologisk Museum« ved Roskilde, hvor der er indrettet en smedie, som er en rekonstruktion af et smedeværksted fra 1800-tallet.

Min far gjorde i årenes løb flere »opfindelser«, som han måske i sit stille sind håbede på at få lidt ud af. En roebør med tippelad, et fodertrug til høns, et lukketøj til svinehuse, m.m. Han søgte aldrig patent på noget af det, da det var temmelig dyrt at få et sådant.

I alle årene, frem til midten af halvtredserne, havde min far det meste af tiden en mand i værkstedet, enten en lærling eller en svend.

Det var ikke nogen høj løn, en svend kunne oppebære. Husker jeg ret, var det 20 kroner om ugen, plus kost og logi.

Alligevel påstod min far, at en svend kun med nød og næppe kunne brødføde sig selv. I de perioder, hvor han var alene, slog pengene langt bedre til.

Mælkekuskene som vækkeur

Min mor og far stod op, når den første mælkekusk kom forbi. Det var Elkjær Pedersen, som med sine to »isbukke« passerede, når klokken var fem minutter i halvsv. Han var præcis som et urværk, og mine forældre har af den grund aldrig ejet et vækkeur. De to små hestes karakteristiske gangart, et sted mellem skridt-

gang og trav, tog man aldrig fejl af. Han må have herset meget med dem for at få dem til at gå på den måde, og det var tydeligt, når de var på almindeligt markarbejde, at normal skridtgang var helt fremmed for dem.

Mælkekuskene var et fast indslag i den daglige trummerum. Først kom Elkjær, så Anders Andersen og lidt efter Marinus Nielsen. Elkjær, eller »Kjær«, som han kaldtes til daglig, havde ruten vestpå mod Laasby Korsvej, Anders Andersen begyndte ved amtsskellet og sluttede, hvor Elkjær begyndte, medens Marinus havde ejendommene langs med Ersholt-vejen.

Mælketuren, der begyndte ved Ejnar Baastrup, Østerskovgaard, og fortsatte op ad stationsvejen, blev i mange år kørt af Peter Topholm, men denne rute skiftede iøvrigt indehaver med mellemrum. Hvis man var optaget af et eller andet og ikke fik mælkevojnene at se, når de kørte forbi, kendte man dem alligevel på lyden. Hvert spand havde sit karakteristiske trav, og man kendte klokkeslettene, der ikke svingede mange minutter. Når man havde det for øre og så rutebilerne, behøvede man ikke at gå med ur.

Mælketurene blev udbudt i licitation, således at den, der ved skriftligt tilbud ville køre for den billigste pris, fik ruten for et år ad gangen. Nogle ture var der konkurrence om, andre ikke, og det var de sidstnævnte, der blev ved at have samme indehaver år efter år. At have en mælketur var ensbetydende med, at der kom kontanter til huse. Man må huske på, at alt, hvad den almindelige landmand fik ind af rede penge, var indtægterne ved

levering af mælk til mejeriet og en gris til slagteriet i ny og næ. Det sidste var selvfølgelig bestemt af svineholdets størrelse. Det var i almindelighed ejerne af de små brug, der havde mælketurene. De kunne afse tiden og trængte til pengene.

Hvis jeg har bedømt situationen rigtigt, kunne der også være noget »skidt vigtigt« ved at lade være med at køre mælk. Jeg har da hørt landmænd sige, at »det står da heldigvis ikke så sløjt til, at jeg er nødt til at køre mælk«! Vores faste leverandør af mælk derhjemme var Marinus Nielsen. Hver morgen satte min mor en lille mælkespand over på den anden side af landevejen, hvor Marinus samlede den op og satte den igen på tilbagevejen. Der var lagt en femøre i, når hun skulle have »futmælk«, en tiøre til kærnemælk og 25 øre, når det var sødmælk, det gjalt. Udmålingen af mælken på mejeriet foregik på slump, og der var altid rigeligt mål. En gang imellem fik han så en cigar eller en tår formiddagskaffe for ulejligheden.

I de senere år, da man gik over til at hente mælken på gårdene i tankvogne, måtte hun købe mælken hos en »rigtig« mælkeemand, der kørte rundt i et folkevognsrugbrød. Nu var der ikke noget, der hed »på slump«. En liter var en liter og dermed færdig.

I 1936 købte min far en kvashugger fra Bogense Maskinfabrik, som han lejede ud. Grenkvas fra træfældning var den tids sommerbrændsel til komfuret. Det kunne hurtigt bringe en gryde i kog og blev anvendt til madlavning, når man ikke skulle have ild på hele dagen for varmens skyld. Der blev sat løbende annoncer i de lokale ugeaviser, og efterspørgslen efter kvas-

huggeren var god. Prisen for lejen var en krone pr. vognlæs, og lejerne skulle selv sørge for transport af maskinen fra sted til sted. Den var forsynet med fire små kørehjul og en stang, så de kunne forspændes et par heste, eller trækkes bag efter en vogn. Det første par år gik det udmærket, men efterhånden blev den noget mishandlet af brugerne. Det var også besværligt at få pengene ind, da maskinen kom temmelig langt omkring, og der var nok også en del, der havde svært ved at tælle, hvor mange læs, de havde hugget. Smøring af lejer og hjul kneb det også med, så der måtte gøres noget. Løsnin-gen blev, at prisen blev sat op til det dobbelte, og så fulgte der en mand med, som så fik den ene krone af lejen. Han skulle sørge for opstilling af maskinen, koordinere transporten, så tiden blev udnyttet bedre, sørge for smøring o.s.v. Endvidere var han til rådighed som arbejdskraft for lånerne.

Det blev en langt bedre forretning end før. Manden indkasserede pengene for det rigtige antal læs, og maskinen blev passet, som den skulle. Aage Nielsen, vores nabo, der i mange år stod i lergraven på teglværket om sommeren, var med et par år, og Peter Topholm havde jobbet en årrække.

Nogle år efter krigen blev maskinen solgt. Det siger lidt om prisudviklingen, at min far fik 150 kroner mere for den, end den havde kostet fra ny.

Jeg rejste hjemmefra omkring 1942. De erfaringer, jeg har fra andre egne af landet, har givet mig det indtryk, at man på Laasby Mark var senere på vej med moderniseringer, end man var så mange

andre steder, f.eks. med hensyn til automatiske vandværker, vand indlagt i køkkener og stalde, o. s. v. Der er ingen grund til at tro, at bønderne på Laasby Mark skulle være økonomisk dårligere stillede end andre.

Sent eller ej - en dag kom der gang i udviklingen. Brøndene rundt om på ejendommene blev uddybet, og min far solgte og opstillede ikke så få automatiske vandværker, da halvtredserne kom. Han havde megen flair for arbejdet med pumperne og det dermed forbundne brøndarbejde. Han var hurtig og effektiv og var, trods primitivt værktøj, absolut konkurrencedygtig.

Derimod kneb det lidt, da der kom gang i installationerne af toiletter og badeværelser. Forcromede dippedutter, spejle og porcelænskummer var ikke hans stil. Lysten til den slags arbejde manglede han vel også, men først og sidst gælder det nok, at det kan være svært at omstille sig til en helt ny branche, når man er et godt stykke oppe i halvtredserne. Installation af centralvarme kastede han sig aldrig ud i, så det blev andre, mere moderne virksomheder, der overtog det marked. Men det kan siges til hans ros, at han kendte sin begrænsning. Han blev - som skomageren ved sin læst - ved de ting, han mestrede.

I 1954 tog han sig sammen og fik et kørekort og en bil at køre i. Det var ikke den vilde luksus, men en stor lettelse i det daglige. Indtil da havde han, i alle årene, kørt rundt på en cykel, der til tider var hårdt belæsset med flere længder rør, en sæk med værktøj og hvad der ellers skulle bruges på udearbejde. Der var næsten

ikke den ting, han ikke kunne cykle med, når bare hjulene kunne bære.

Da faget forsvandt

Fra jernalderen og til midten af det tyvende århundrede, havde smeden benyttet sig af det samme grundværktøj: hammeren, ambolten og essen. Hvad der kom derudover af hjælpegrej, såsom boremaskine, fil, sav og meget andet, var en forøgelse af smedens virkemidler, og med industrialiseringen kom drejebænken og mange andre maskiner til. Men selve kunsten at smede, at forme det glødende jern til alle mulige og næsten umulige faconer, foregik stort set på samme måde gennem flere tusind år. Hvorefter faget forsvandt fuldstændigt i løbet af 10-15 år!

Hvordan gik det i grunden til -?

Denne omvæltning skyldtes fremkomsten af et eneste apparat, nemlig det elektriske svejseværk. Nu kunne man, ved blot at skære og klippe jernet i passende stykker og svejse dem sammen med el-svejseværket, få præcis den form og den facon, man ønskede. Den nye teknik var lettere, langt hurtigere og billigere.

Set ud fra et samfundsmæssigt synspunkt skal jeg være den sidste til at beklage denne udvikling, men derfor kan det godt stikke en lidt i hjertet at se et ædelt, gammelt håndværk forsvinde næsten helt i løbet af så kort tid. Således forgår al verdens herlighed.

Det skete også i smedien på Laasby Mark.

Omkring 1950 anskaffede min far et elektrisk svejseværk. Samtidig tog han et kursus i brugen af det, et kursus, som var arrangeret i Galten af Jydsk Teknologisk

Smedemester Otto Dalsgaard, ca. 57 år, søndag fmd. på trappen.

Institut. Her tilegnede han sig en passende sum af viden og øvelse og blev faktisk en ganske habil svejser.

Fra at have haft en fremtrædende plads i smedien, blev ambolten nu skubbet over i den ene side, hvor den ikke stod så meget i vejen. Til gengæld blev el-svejsværket placeret, så det altid var nemt at gå til.

Når man kom forbi smedien på Laasby Mark, var det, i modsætning til landbrugsejendommene, let at se, at her var der nogen hjemme. Det var nok grunden til, at trafikanterne foretrak at søge her-

ind, når de manglede en håndsrækning. Ved håndsrækning forstås alt det, som man i dag vil kalde for »gratisydelse«. Folk kom ind for at bede om et glas vand, spørge om vej, låne en skruetrækker eller en cykelpumpe, for at spørge, hvor langt der var til den og den by, hvornår rutebilen gik, o.s.v., o.s.v. Og det var midt på dagen, når vi spiste, sov til middag, ja til tider midt om natten.

Min far var såmænd ikke nogen særlig venlig sjæl af naturen, og det var nok et held for ham, når man har set, hvordan tilfældigt forbipasserende forsøgte at udnytte ham og min mor - ikke af ondsindethed, men med utrolig tankeløshed. Han ville gerne vise vej, når folk spurgte, men var det så underligt, at han lod, som om han ikke hørte det, når folk stod og råbte nede på vejen eller truttede i hornet? Ville man ham noget, kunne man komme op til ham. Men det var åbenbart ventet, at han kom springende, når der blev kaldt.

Min far var, skønt han først i en sen alder fik tid til at dyrke fritidsinteresser, noget af en naturelsker, en egenskab, han i høj grad havde tilfælles med min mor. Han spurgte ikke, som »mi nåbo Pe' smed«, hvad nytte, det var til, men gik iøvrigt stille med dørene om sine små tilbøjeligheder i den retning. Han brugte sine øjne og ører, både ude og hjemme. Ørerne kneb det med i mange år. Han var ikke egentlig tunghør, men havde, på grund af de mange års tærsklen i ambolten, fået ødelagt visse områder af lyd-spektret. Han kunne således ikke høre lærken, hvad der var ham en kilde til nogen ærgrelse. Min mor havde altid haft

megen fornøjelse af at fodre spurvene, der kom, når hun kaldte, og hun kom ofte og fortalte, at hun havde set den og den fugl, når der i træktiden dukkede sjældne arter op.

Hverken min mor eller min far markerede sig nogensinde i det offentlige liv. Trods en levende interesse for politik, undgik min far med vilje alt hvad der hed tillidshverv. Ved en enkelt lejlighed ville den kommunale liste for partiet Venstre have ham opstillet, men han slap for videre tiltale, da han nægtede at lade sig opstille med den begrundelse, at han ikke var venstremænd. Hvad han heller ikke var.

En tilværelse, fri for forpligtelser udover dem, forretningen medførte, var den, der passede min mor og far bedst. Deres sølvbryllup og guld-ditto rejste de fra, såvel som runde fødselsdage. Ved min fars 25-års mesterjubilæum kom der gratulanter flere steder fra, og også smedemesterforeningens formand dukkede op, men da 50-års jubilæet stod for døren, rejste de bort igen. Det havde de nu ikke behovet, for der var ikke så meget som et kort eller en buket, da de kom hjem, og det passede dem udmærket.

Når min far i de sidste år kom i det filosofiske hjørne, kunne han se sig om i værkstedet og sige, at skønt det var primitivt og forældet, og altid havde været det, så havde det trods alt været grundlag nok til at føde en familie på i over 50 år.

I 1965 blev forretningen i princippet lukket, da min far ikke ville momsregistreres. For at undgå det, måtte man ikke have en omsætning over 5000 kroner årligt. Nu er omsætning ikke det samme

som indtægt, og i praksis fortsatte han med at lave småreparationer for naboerne og, som tidligere nævnt, teglværket. Folkepensionen kunne de ikke leve af, og de 5000 kroner er nok det mindste, der har været derudover.

Min mor og far fik en række gode år efter folkepensionsalderen.

Ud af fem søskende er vi fire, der bor i Roskildeområdet, og derfor gik det sådan, at smedien i 1978 blev solgt, og der blev købt en pæn ejerlejlighed i Roskilde. Trods alle forsøg på at gøre tilværelsen nem for de to gamle, måtte de dog på plejehjem efter et årstids forløb, og her døde min far i 1980 af en hjerneblødning, 82 år gammel.

I 1984, hvor dette skrives, lever min mor endnu og bor stadig på plejehjemmet.

Smedemester Otto Dalsgaard, ca. 73 år, interiør fra smedien.

Mindedigt af forfatterens søster

Hvor landevejen trækker
sit lange spor mod vest,
der står en gammel smedie,
forbidt af sol og blæst;
og lyden af en hammer,
som imod jernet klang,
var livets første tone,
som i mit øre sang.

Her stod han ved sin ambolt
fra tidlig gry til kvæld.
Han sled af egen vilje,
min far var ingen træl.
Når han med stærke hænder
betvang det varme jern,
var essens hede flammer
hans hjælper og hans værn.

Her gik min mor så flittig
og passede sin dont.
Skønt benene blev trætte
og foden gjorde ondt,
så fik hun altid stunder
til kærtegn og til trøst.
Jeg husker hendes sange
og hendes kønne røst.

Og symaskinens snurren
var accompagnement
til tusind melodier,
hun lærte mig engang.
Nu er hun blevet gammel,
min tapre lille mor;
men sangen har jeg arvet
i tanke og i ord.

Slukket er nu essens lue,
tiden er en flygtig gæst,
og om føje år er smedien
kun en gammel byggerest.

Men i aftenvinden toner
ekko fra en ambolt hen:
mindet om den snilde hammer
og den hånd, som førte den.

Anne Marie.

Fra Østjyllands kulturfront 1984

Litteratur om Østjylland

Kjeld Elkjær

Blandt årets bøger om Østjylland optræder noget så usædvanligt som en fører for græsrodde med den skæmtsomme titel *Kend din by, din rod* (Århus 1983). Den indeholder en grundig beskrivelse af Århus set fra neden, af byens gamle arbejderkvarterer som Frederiksbjerg og Trøjborg og af moderne beton-slum som Gellerupparken. Der er skildringer af arbejdet på havnen, af erhvervslivet, de politiske grupperinger, særlig dem til venstre for midten, og af hele det ikke etablerede kulturliv. Der er også kapitler om børnenes kår, om indvandrerne og om sporten. Bogen er blevet til på et »historisk værksted«, bestående af 12 arbejdsløse historikere, og hele vejen igennem er der gjort rede for den historiske baggrund. Den er gennemillustreret og slutter med en informationsnøgle (adresser og telefonnumre). I første række henvender den sig til unge, der ønsker at gå ind i en eller anden græsrodsbevægelse, men den kan læses af alle historisk interesserede. I en tid, hvor de folkelige bevægelser studeres mere ivrigt end nogensinde, er det værdifuldt, at der også kommer grundige beskrivelser af nutidens rørelser.

Et stateligt bogværk, der udfylder et længe næret savn, er *Poul Harris: Århus i friluftskunst og mindesmærker* (Århus 1983). Det er den tidligere direktør og konsul, nu lokalhistoriker, der har sat sig for at give en fuldstændig oversigt over byens monumenter og skulpturer i lighed med, hvad der findes i København og flere andre danske byer. Der ligger et imponerende opmålingsarbejde bagved, når man betænker, at alt er taget med lige fra dyssekamrene ved Årslev og Ormslev til de nyeste skulpturer af Jens-Flemming Sørensen og Jørgen Haugen Sørensen. Også mindsten og indskriftstavler uden kunstnerisk udsmykning er repræsenteret. Et særligt kapitel omhandler Marsebørgområdet med slot og Mindepark, et andet indeholder mindesmærker fra krigen og besættelserne. Alt er nøje beskrevet med data og andre facts, men uden forsøg på kunstnerisk vurdering. Bogen er illustreret med over 250 fotografier, næsten alle nyoptagelser, og forsynet med registre over kunstnere og emner. Emnets mangfoldighed gør, at der ikke kan etableres nogen helt sikker ordning af stoffet. Det kan være nødvendigt

at søge lidt frem og tilbage for at finde et bestemt kunstværk, men til gengæld er det en ublandet fornøjelse at blade i den smukke bog.

Århus Byhistoriske Udvalg har som julepublikation udgivet bogen *Byens Børn - Århusbørn i lys og skygge* (Århus 1983). Den er skrevet af en række historikere, der behandler børnenes kår gennem tiderne med hovedvægt på de sidste 100 år. Det socialhistoriske er stærkt fremtrædende, og der lægges ikke skjul på de mørke sider: fattigdom, forsømmelse og kriminalitet, men man læser dog også om det store arbejde, der er udført i dag- og døgninstitutionerne. Et særligt afsnit omhandler børnehjælpsdagen, dette farverige indslag i byens liv, der med visse mellemrum blev afholdt i årene 1904-54. Der er også gjort rede for de ledende ideer i børneopdragelsen, og man hører om børnesagens lokale forkæmper som den store Peter Sabroe. Uddannelsen af pædagoger, der er højt udviklet i Århus og varetages af Jydsk Børnehave-Seminarium, Jydsk Fritidspædagog-Seminarium, Århus Børnehave-Seminarium og Århus Socialpædagogiske Seminarium, har fået sin særlige behandling i et afsluttende kapitel. Fremstillingen er dokumenteret med kildehenvisninger og gennemillustreret. Bogen er spændende læsning, men kunne nok være beriget med noget erindringsstof. Her kan henvises til Byhistorisk Udvalgs tidligere publikationer *Barn i Århus* 1-2, der udkom i årene 1956-57.

Socialdemokratiet i Århus har fejret

100 års jubilæum og udsendt bogen *Parti og by. Socialdemokratiet i Århus 1883-1983* (Århus 1983). Man har været så fornuftig at overdrage arbejdet til en gruppe af lokale historikere. Derved har bogen undgået at blive et ukritisk festskrift, men er blevet en nøgtern beretning om byens største parti i en begivenhedsrig tid. Hovedvægten er lagt på arbejdet i byrådet, hvor socialdemokraterne i lange perioder havde absolut flertal og gennemførte mange af de ting, der har gjort Århus til en moderne storby. At det ikke gik for sig uden indre rivninger, lægger bogen ikke skjul på, og den fortæller muntert om de skandaler, som arbejderpartiet i sin uvante magtposition gav anledning til. Og så giver den udmærkede portrætter af de ledende personligheder: den fremfusende Peter Sabroe, den mere besindige Harald Jensen, den bidske Jakob Jensen, grovsmeden H. P. Christensen, idealisten Svend Unmack Larsen og historikeren Bernhardt Jensen.

Blandt årets mange Århus-bøger er der endelig grund til at nævne billedværket *Arbejdets mænd og kvinder* (Århus 1983). Grundlaget er en serie fotos i Demokraten fra 1934, optaget af pressefotografen, den senere kendte maler Aage Fredslund Andersen. Bogen er blevet til i forbindelse med en indsamling af arbejdererindringer, foranstaltet i samarbejde med fagforeningerne og AOF. Herfra er hentet nogle af billedteksterne, mens andre er resultat af efterforskning. Fra et lokalhistorisk synspunkt kunne man have ønsket, at alle arbejdspladser var identificeret, men bogens hovedsigte er alment

kulturhistorisk. Der er ypperlige nærbilleder af arbejdspladser inden for en lang række fag. Man ser landarbejderen bag ploven, på selvbinderen og ved roeoptagning, man følger jord- og betonarbejdernes hårde slid, havnearbejderen i færd med losning og lastning, mureren og tømreren på byggepladsen. Der er interiører fra slagterier, smedjer, støberier og maskinfabrikker. Et afsnit viser kvinden som fabriksarbejder i tekstil-, tobak- eller chokoladebranchen, et andet præsenterer datidens butik- og kontordamer. Ikke mindst interessante er nogle glimt af husassistenternes strenge arbejde og dårlige boligforhold i usle tagkamre. Alt i alt en kulturhistorisk billedbog af høj kvalitet.

Skanderborg kunne i 1983 fejre 400-året for sine købstadrettigheder og markere jubilæet med udsendelsen af en ny byhistorie, der afløser de ældre fremstillinger ved L. Thane (1908) og Chr. Holten (1933). Bogen er udgivet af Skanderborg Kommune med forord af borgmester Ejnar Jacobsen og bærer kort og godt titlen *Skanderborg* (Skanderborg 1983). Arbejdet er delt mellem tre forfattere: Museumsinspektør Herbert Madsen har skrevet om landsbyen Skanderup, slottet og den fremvoksende købstad indtil 1767 og har fremdraget og udnyttet adskillige hidtil upåagtede kilder. Tiden 1767-1900 er behandlet af overlærer Niels Gjesing, der har kunnet bygge sin fremstilling både på trykt materiale og på ældre borgeres erindringsstof. Endelig har kommunaldirektør Franz Stellfeld skildret tiden 1900-1983 under titlen »Fra småkøbstad til storkommune«. Forfatteren har selv

kunnet følge udviklingen på nærmeste hold gennem mange år og giver bl.a. pålidelige beretninger om besættelsestiden, om den fejlslagne udflytning af Vejdirektoratet fra København, om kommunesammenlægningen og byens fremtidsplaner. Hele bogen er velskrevet og let læselig, men mangler registre.

I samme anledning har Midtjydsk Forlag udgivet *Kaj Klostergaard: Skanderborg Jernbanestation og købstaden nedenunder 1868-1918* (Silkeborg 1983). Forfatteren er en lokal- og jernbanehistorisk interesseret grosserer, der i en årrække har samlet materiale om emnet. Bogen supplerer på udmærket måde den ovenfor nævnte, hvor jernbanestoffet spiller en meget beskedent rolle. Den fortæller vidt og bredt om de østjyske baners planlægning og udvikling og om jernbanens betydning for Skanderborg, både trafikalt og erhvervmæssigt. Fremstillingen er krydret med en masse personalhistorie og har et rigt billedstof, for største delen helt andre illustrationer end i den officielle byhistorie. Og så er den forsynet med et personregister, hvor dog alle navne er sat med små bogstaver (!)

Om Horsens findes der adskillige byhistorier, både populære og videnskabelige. Hovedværket har hidtil været *O. Fabricius: Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie* (1879). Den må dog betragtes som forældet, og nu foreligger som delvis afløser *Sv. Aage Bay: Horsens historie indtil 1837* (Horsens 1982). Forfatteren, der både er cand. mag. og cand. theol. og forhenværende lektor, har tidligere skre-

vet vægtige bidrag til kirke- og kulturhistorien samt flere bøger om Horsens. I det foreliggende værk har han ført sin fremstilling op til året 1837, da loven om kommunalt selvstyre skabte helt nye betingelser for byernes udvikling. Han mener ikke, tiden er inde til en fortsættelse, før kilderne til det 19. og 20. århundrede er grundigere udforsket. Sv. Aage Bays byhistorie er et fortrinligt arbejde, videnskabeligt udarbejdet med benyttelse af kildemateriale fra arkiverne og alligevel læseligt for alle interesserede. Der er taget ligeligt hensyn til byens styre, til økonomiske, sociale og kulturelle forhold. Der er mange detaljer med, og forfatteren har i vid udstrækning ladet borgerne selv komme til orde, idet han dog har tillempt sproget efter nutidens. Udgivelsen er bekostet af Horsens Byråd, og bogen fremtræder som en fornem tryksag, smukt illustreret og ledsaget af utømmende person-, sted- og sagregistre.

I de senere år er herregårdenes historie blevet ivrigt dyrket på landsplan. Nationalmuseet har fra 1980 til 1982 udsendt det monumentale værk *Herregårdsliv. Beretninger fra århundredskiftet*. Som et lokalt supplement hertil kan man betragte *Ellen Andersen: En jysk herregård* (1983). Forfatteren er forhenværende museumsinspektør ved Nationalmuseet med klædedragtens historie som speciale. Hun er født 1898 som datter af P. Jordt Brodersen, der ejede Serridslevgård 1902-1919. Det er denne smukke, lille herregård, hun på sine gamle dage har villet give en indgående skildring af, som den så ud i hendes barndom. Man kommer

rundt i alle husets fløje og kroge, i avlsgården og haven, og man oplever familiens og husstandens glæder og besværligheder, set med barnets øjne, fastholdt med en eminent hukommelse og beskrevet med kulturhistorisk indsigt.

Fra områdets vestlige udkant kan endelig nævnes *Ejnar Sørensen: Nørre Snede sogns skolehistorie gennem 300 år* (Nørre Snede 1983). Forfatteren har været lærer ved den lille Frisbæk Skole, til den blev nedlagt, og derefter overlærer i Nørre Snede. Han giver en kort, men præcis beretning om skolevæsenet i det udstrakte sogn fra 1600-tallet til vore dage. Udviklingen har været den typiske, at man fra midt i forrige århundrede havde en hovedskole og fire distriktskoler, der så i efterkrigstiden er blevet nedlagt og erstattet af en centralskole. Den lille bog er bl.a. illustreret med en tavle fra serien *Danske kirker og skoler* (1921), der bringer billeder af kirken, præsterne, skolen og lærerne.

Lokalhistoriske arkiver

Gedved kommunes sognearkiver

Niels Jørgen Andreasen

Det er først nu, arkivet i Gedved føler sig som et arkiv. I oktober 1983 åbnedes arkivet for offentligheden ved en beskeden reception i arkivlokalerne på plejehjemmet »Nørrelide« i Gedved. Siden åbningen har arkivet haft åbent hver mandag eftermiddag mellem kl. 15.00-17.30, og mange mennesker har benyttet sig af den-

ne mulighed. I gennemsnit har der været fire besøgende hver mandag.

Efter at indsamlingskampagnen af foreningsarkiver er afsluttet, har vi holdt kontakten med de eksisterende foreninger ved lige. Flere af foreningerne deponerer således til stadighed deres forhandlingsprotokoller o.a. materiale på arkivet. Endvidere er der i det forløbne år indsamlet en del nye foreningsarkiver, som ikke nåede at komme med i registranten. Flere af disse foreninger er endda meget spændende, f.eks. »Leverandørforeningen Hovedgård Mejeri« og »Sønderjysk forening for Hovedgård og omegn«.

Arkivet har også haft kommunens historielærere på besøg. Efter en kort rundvisning og præsentation af kildematerialet, diskuterede vi de muligheder, der ligger i at inddrage lokalhistorien i folkeskolens historieundervisning. Mødet resulterede i, at vi på et senere tidspunkt vil forsøge at udarbejde et kildemateriale om bl.a. områdets socialhistorie.

Arkivet har i det forløbne år været indblandet i forskellige arrangementer. Bl.a. har vi forevist en lysbilledserie seks steder i kommunen, og arkivet var repræsenteret på Hovedgård-messen med en lokalhistorisk stand. Til denne udstilling fik vi udarbejdet nogle plancher, som vi kan bruge flere gange. Vi behøver blot at skifte fotografierne ud.

Arkivet i Gedved drives af Egnshistorisk forening for Gedved kommune. Foreningen har i indeværende år haft flere forskellige arrangementer, der alle har været godt besøgt. Foreningens medlems-tal er nu oppe over 100. Bestyrelsen er

blevet udvidet med arkivleder Heunicke fra Søvind, således at der kan komme et samarbejde igang med Søvind arkiv.

Foreningen har endvidere skrevet rundt til forskellige virksomheder og foreninger i kommunen om tilskud til arkivets drift. Henvendelserne gav et positivt resultat. I alt fik arkivet gaver på 16.500 kr.

I slutningen af indeværende år udgiver arkivet en bog med gamle fotografier fra kommunen. Udgifterne til bogen, der beløber sig til ca. 25.000 kr., har vi fået dækket gennem støtte fra kommunens erhvervsdrivende. Bogen er planlagt solgt hos de handlende i kommunen, og alle indtægter fra salget går ubeskåret til arkivets forlag til senere udgivelser.

Afslutningsvis skal jeg på arkivets vegne takke nu afdøde gårdejer Ole Møller, Tolstrup Annexgård, for det store arbejde, han gjorde for arkivet.

Lokalhistorisk arkiv, Gjern

Else Marie Lindblom

Det forløbne år har på flere punkter været et udadventt år for Lokalhistorisk Arkiv i Gjern kommune. I efteråret blev der taget initiativ til et orienterende møde med kommunens lærere angående arkivets samlinger. Mødet har været medvirkende til, at fælleslærerrådet har ansøgt om fritimer til 5 af kommunens lærere, fritimer der skal benyttes til udarbejdelse af undervisningsmateriale med lokalhistorisk indhold.

Da Gjern Idrætsforening havde 75 års jubilæum, var arkivet også med i billedet, idet udstillingen ved jubilæet blev lavet i samarbejde med arkivet.

Ved årsskiftet fik arkivet en folder, der informerer om arkivets samlinger, åbningstider, indsamlingsønsker m.v. I februar holdt arkivet Åbent Hus med overvældende søgning. Henry Holmgård Poulsen fortalte erindringer fra Fårvang By og omegn, og der blev vist en film fra Fårvang i 1960'erne optaget af lærer Harlev (bl.a. om skypumpeulykken i 1963 og Fårvang Centralskoles indvielse). Desuden var der billedudstilling. Ved et lignende arrangement på Fårvang Hvilehjem firk arkivet optaget Henry Holmgårds foredrag på bånd, arkivet har iøvrigt i det forløbne år optaget flere gode bånd.

Børnehavepædagog Annelis T. Hansen, Sorring, på jobtilbud ved arkivet, optog bl.a. bånd med lærer Ejnar Dige, Sorring, om hans lærergerning og med Niels Kristoffersen, Gjern, om landbrug i gamle dage.

Af afleveringer i det forløbne år skal nævnes, at arkivet efter lokalhistorikeren lærer Aksel Leths død har modtaget bl.a. hans forarbejder til en Gjern sogns historie.

Arkivets billedsamling er blevet forøget med flere gode billeder fra så godt som alle dele af kommunen. Især har en samling billeder fra Horn og Fårvang fra begyndelsen af århundredet været glædeligt nyt, idet arkivet ikke i forvejen havde ret mange originale billeder herfra.

Endelig skal nævnes, at arkivet vil anskaffe skiftekopier fra egnen. I første omgang dog mest skifter fra før år 1800.

Hadsten Kommunes Lokalhistoriske Arkiv og Samlinger

Nydam Jensen

Det har atter været et godt år med over 400 besøgende. Tit kommer en skoleklasse, og jeg fortæller og viser lysbilleder. Vore gamle film lånes ud til skolerne, som vi har et godt samarbejde med.

Vi har haft en langtidsledig, Lis Møller, til at registrere vore ting, hvad hun var meget dygtig til. Folketællingen 1901 har vi fået på film, og siden har vi fået den skrevet af, så den er lettere at gå til. Børge Jensen og Niels Enevoldsen arbejder med lokalhistorie - Børge Jensen om Lerbjerg og Vissing og Niels Enevoldsen om Hadbjerg. En aften i Hadbjerg skole viste jeg lysbilleder, og Niels Enevoldsen fortalte meget levende om sin fødeby Hadbjerg.

Vi var med bestyrelse og repræsentantskab på Rougsø lokalhistoriske arkiv og var imponeret over, hvad de har præsteret i den korte tid, arkivet har eksisteret.

Et kartoteksskab til matrikelkort har vi fået. Det bruger Børge Jensen, når han forsker i sognehistorie.

Årets begivenhed var nok vor juleudstilling i Obs-varehus i Randers. Deres reklamechef ville gerne låne gamle ting til en juleudstilling. De kom med en lastbil, som næsten blev fyldt med ting, der kunne fortælle om livet i gamle dage. Jeg var derude en dag kl. 11-16, spillede plader på vor gamle grammofon med tragt og viste lysbilleder fra arkivet.

Årets fund er en gammel kaffemølle fra cigarhandler Braad i Hadsten. Den vakte megen opmærksomhed på udstillingen.

gen. Den er fra 1920 og skal have tilhørt en mand, de kaldte »Kaffe-Mortensen«.

I foråret havde vi en udstilling på det nye amts-gymnasium. Vi fik et rum, hvor jeg i den ene side fik stillet et køkken op, som det så ud omkring 1900 med komfur m.v. Overskrift: »Da farfar var ung«. På den anden side viste Børge Jensen, hvordan man forsker i sin slægt med kirkebøger, folketællinger m.v.

Vi har fået 500 glasnegativer, fundet på loftet i Østergade, hvor fotograf Peter Olesen boede. Han fulgte i sin tid med Evald Tang Christensen gennem Jylland, hvor E.T.C. interviewede de gamle, og Peter fotograferede. Det blev til bogen »Kildevæld«, som er kommet i ny udgave.

Ligeledes har vi fået et klædeskab fra Vissing, hvor næsten hele byen brændte i 1775, og skabet er lavet lige efter. Det har tilhørt Jesper Sørensen Lerbjerg af den kendte købmandsfamilie.

Hinnerup Egnarkiv

N. P. Boye-Nielsen

Hinnerup Egnarkiv har igen i det forløbne år haft god tilgang af billeder og andet arkivalia.

Bibliotekets åbningstid er nu også egnarkivets åbningstid, idet publikum i denne tid ved henvendelse til personalet kan få adgang og hjælp til at søge i arkivet.

Derudover er der i vinterhalvåret hver torsdag fra kl. 16.00 til 20.00 et medlem fra egnarkivets støtteforening tilstede for evt. at hjælpe yderligere. Dette har dog hidtil været en begrænset succes, man fortsætter forsøgsvis et år frem.

Støtteforeningen har stor succes i kraft af de månedlige foredragsaftener og eks-kursioner. Til disse arrangementer er fremmødet 30-40 personer, hvilket er 1/3 af vore medlemmer.

Stramningerne i budgetterne har også ramt Hinnerup Egnarkiv. Var vi blot kommet i gang i de pengerigelige 60'ere. Sådan kunne man sige nu. - Nej - godt vi kom i gang og fik sat fart i sagerne, for det er jo først nu, at man agter på disse kulturværdier, der ikke kan gøres op i penge eller købes for penge.

En diasserie er blevet fremstillet til brug for foreninger og ikke mindst for skolerne til brug for historieundervisningen. Det er virkelig en god ide og kan anbefales. I børnene finder vi nutidens og fremtidens brugere af biblioteker, og de er jo borgere også i næste generations Hinnerup.

Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv

Carl A. Laursen

Der er siden sidst kommet adskillige gode arkivalier fra vort område. Det gælder skøder, kontrakter og skudsmålsbøger. Det er nu sjældent, at skudsmålsbøger indeholder ret mange særlige oplysninger.

Vi fik en fyldig samling fra en af vort oplands brugsforeninger. Det gjaldt alle bøgerne helt fra foreningens oprettelse i 1919. Vi har modtaget bøger fra et nu nedlagt andelsfryseri og et kommunalt regnskab fra 1903-28. Ligeledes gamle skøder fra havbønder, der sejlede fragt til og fra Århus, før dampskibe og motor-

Fra landsbyen Tved på Mols. Forsamlingshuet i baggrunden til venstre er opført 1899, og de gamle bygninger foran blev fjernet kort efter, så billedet må være omkring 80 år gl.

både satte ind. Desuden regnskab fra et bundgarnsfiskeri i Kaløbugtens inderste skød fra 1900 og fremad. Her fulgte et billede af Fisker-familien i to generationer.

En af vore faste medarbejdere oversætter den gamle gotiske håndskrift til maskinskrevet moderne dansk fra et område på syv kirkesogne. Det vil gøre det væsentlig lettere for de slægtshistorisk interesserede, som jo er dem, vi oftest har besøg af på arkivet.

Der kommer stadig gamle billeder - f.eks. et skolebillede fra 1890 med personregister.

Mårslet Egnsarkiv

Per Enevoldsen

Mårslet Egnsarkiv har i det forløbne år fået mange afleveringer, dette ikke mindst fordi vi har haft beskæftiget en langtidsledig på arkivet. Margit Lund, som har hjulpet os igennem 5 mdr., har fået indsamlet et meget stort materiale omkring

Testrup teglværk, Testrup højskole og faktisk samtlige husstande i Testrup. Testrup var med undtagelse af højskolen en bar plet i vores samling. Alt ialt har vi fået affotograferet ca. 150 billeder med hjælp fra Tor Tollerud, som er en professionel fotograf, der er medlem af vores nystiftede støtteforening, Mårslet sogns lokalhistoriske forening, der blev stiftet i februar 1984 og p. t. har 100 medlemmer. Mårslet egnsarkiv har også været i luften med Tor Tollerud og fået fotograferet Mårslet og omkringliggende byer fra alle vinkler. Blandt andre store afleveringer har vi fået en del kontrabøger, prislister, regninger, facadeskilte m.v. fra Mårslets sidste købmand Vilhelm Siigs bo. Vilhelm Siig købte i 1928 købmandsforretningen for kr. 21.000,- excl. varelager, og på dette tidspunkt var veje et ukendt begreb i Mårslet. Det var for det meste et stort ælte at gå rundt i. Siig ombyggede forretningen i 1949, men ikke til et supermarked, for Siig stod fast på kredittanken med kontrabøger til det sidste, hvilket vil sige i 1977, hvor han drejede nøglen for sidste gang. Efter Vilhelm Siigs død i efteråret 1983 var forretningen igennem

Købmand Siigs forretning i Mårslet o. 1930.

længere tid averteret til salg, og arkivet var længe inde i billedet med hensyn til et køb af forretningen, men vi måtte til sidst give op, da det ville blive for stor en økonomisk belastning for arkivet på længere sigt.

Vi har tidligere skrevet om polakhusene ved Vilhelmsborg, som vi var med til at sikre for eftertiden. Det er nu blevet en fornøjelse igen at køre forbi disse huse, idet de er blevet istandsat på bedste vis og solgt.

Sluttelig kan vi nævne, at vi har haft et fint samarbejde med Mårslets nystiftede aftenskole, som oprettede et hold i lokalhistorie, og hvorfra vi har fået hele holdets arbejds materiale, og fra hvilket hold vi også har rekrutteret folk til bestyrelsen for den nystiftede lokalhistoriske forening.

Nørre Djurs Egsarkiv

Tom Mortensen

I løbet af vinteren blev det klart, at arkivet måtte finde et nyt lokale til erstatning for lokalet på vandrerhjemmet i Gjerrild, hvor arkivet har haft til huse siden 1972. Arkivet er nu overflyttet til adresse Stokkebro 85, Gjerrild, 8500 Grenaa. Her har kommunen stillet et stort lokale til arkivets rådighed, og både med hensyn til belysning ude og inde, toiletforhold og bedre læseplads er forholdene for arkivet stærkt forbedrede.

Også på anden vis har det været travle måneder, siden sidste beretning blev skrevet i maj 1983. Vi opfordrede allerede i 82 til en indsamling af arkivalier fra områdets andelsfryserier, men systematisere

rede indsamlingen gennem spørgelister og besøg hos tidligere andelshavere. Indsamlingen er nu afsluttet, og det lykkedes os at få arkivalier fra 12 af de i alt 19 fryserier, hvoraf 2 endnu er i drift.

En beskrivelse af fryserierne og indsamlingsarbejdet er trykt i arkivets årsskrift, som udkom i november 1983. Ud over forskellige artikler indeholder årsskriftet et udvalg af billeder, som arkivet har modtaget i løbet af året.

Arkivbestyrelsen har desuden besøgt ældreklubber og plejehjem, hvor vi medbragte materiale og fortalte om arkivarbejdet. Gennem Folkeuniversitetet kunne vi tilbyde et særdeles inspirerende foredrag om besættelsestiden. Og endelig deltog vi på Nørre Djurs Messen i oktober 1983 med en stand, der viste arkivalier omkring råstofudnyttelsen (tørv, grus, ler og træ).

Vi har altså brugt mange kræfter på udadvendte aktiviteter, men også tilgangen af arkivalier har været stor efter vore forhold. Der er tilgået arkivet godt 100 større og mindre afleveringer, heriblandt noget, som vi ikke ser hver dag, nemlig ca. 200 glaspladenegativer fra en amatør fotograf i Stenvad. Fra det nyordnede Grenaa Egsarkiv er der overført en del ældre arkivalier fra vores område.

I april blev de to sidste andelsmejerier i Nørre Djurs Kommune nedlagt. Vi har fået dem gennemfotograferet, mens de endnu var i arbejde, og har løfte om at overtage deres arkiver.

Arkivalierne i egsarkivet er sammensat af den gamle Gjerrild sognesamling, grundlagt 1939, og de nyere samlinger, der er opbygget siden 1972. Og med den

kraftige vækst i tilgangen af arkivalier bliver det mere og mere vanskeligt for den besøgende at orientere sig. Arkivet trænger til en omregistrering, og vi forsøger at skaffe penge til dette arbejde.

Som en håndsregning til de besøgende har vi derfor fremlagt topografisk ordnede lister over nyindkomne arkivalier siden 1982. Desuden har vi anlagt et søgekartotek, hvori samtlige arkivalier og fotos siden 1982 optages. Gennem kartoteket kan man hurtigt kontrollere, om arkivet rummer materiale af den art, som man er interesseret i. Det er ordnet efter person, sag, matrikel og gadenummer. Det er naturligvis meningen, at de ældre samlinger skal optages i kartoteket, men arbejdet er meget tidkrævende, og arkivbestyrelsen kan ikke overkomme det foreløbig, når vi samtidig skal fastholde det høje aktivitetsniveau på de andre områder.

Lokalhistorisk forening for Purhus kommune

Metha Laursen

Den 29. august 1983 var 5 årsdagen for foreningen og arkivets start, og som en stilfærdig markering af dagen arrangeredes en udstilling af materialer fra besættelsestiden 1940-45 i Rådhusets kontorslandskab; udstillingen har senere været udlånt til Asferg Plejehjem og Bjerregrav Skole.

I den forløbne tid er der indkommet et meget stort antal indleveringer, deraf var på 5 årsdagen - 417 indleveringer registreret, og selv om vi har flere frivillige og hjælpsomme hænder i sving, er der stadig

pres på ventehylderne; det viser, at der er en stor goodwill overfor arkivet - fra kommunen og dens befolkning.

I arkivet er der i årets løb vist forskellige udstillinger omhandlende bl. a.: Brugsforeninger, - Tørvefremstilling, - Spejderbevægelsen, - Slægtsforskning, - og »En by i Provinsen« - i dette tilfælde Svinding.

En af årets positive begivenheder var udgivelsen af Fl. W. Larsens 30 sideres hefte »Fortidsminder i Purhus kommune«, den kan rekvireres gennem arkivet (06-45 21 11 lokal 271) - for en pris af 15 kr. + porto. Heftet, der er tænkt som en naturvejviser, - er en beskrivelse af samtlige gravhøje og andre fortidsminder - med nydelige tegninger af Morten Munk. Både Purhus kommune og Lokalhistorisk arkiv er økonomisk involveret i udgivelsen, som allerede har vist positive resultater, idet ejere af jordparceller med synlige fortidsminder kan berette om stigen- de besøgstal ved disse.

Fra vor velvillige kommune er vi tildelt hjælp af en langtidsledig, der har udarbejdet et navneregister i de gamle brandtaxationsprotokoller - samt foretaget oversættelse af gotiske skrifter til nudansk. Endvidere har vi andre, der registrerer og udarbejder matrikelfortegnelse af 1901 folketællingen, - altsammen tidkrævende arbejder - som vi er taknemmelige over at få gjort.

Arkivet er en broget mangfoldighed af forenings- og institutionsarkivalier, slægts- og egnhistorisk materiale - og ikke mindst de mange spændende fotos, der dukker op! Det er en fryd at stå med et 120 årigt foto, der viser studeforspand

for ploven ved »brækning« af lyng i Læsten Bakker, billedet er desuden forsynet med plovmændenes navne og data.

I det daglige forsøger vi på at gøre arkivet til et rart forsker-miljø, hvor enhver kan befinde sig vel - og få det mest mulige med sig hjem. Det personlige fremmøde er stadig det mest givtige, idet vi kun i meget begrænset omfang har ressourcer til at løse forsker-opgaver pr. brev, og det er vort mål, at den enkelte egns- eller slægtsforsker *selv* oplever glæden i arkivet ved at finde netop de data og enkeltheder, der betyder mest for ham/hende!

Gæstebogen viser, at arkivet bruges. Fra store dele af landet har vi besøg, og til afsked hører vi ofte denne og lignende sætninger: »Her kunne jeg tilbringe flere uger« - altså kan det indsamlede anvendes igen og igen!

Arkivets åbningstid er torsdag 15.00-17.30 samt sidste onsdag hver måned 18.30-20.30.

Rosenholm Egnsarkiv

Søren Sloth Carlsen

Gennem det forløbne år har arkivet modtaget en række arkivalier, som kan have interesse for en bredere kreds.

A. J. Enevoldsen, tidl. gdr. i Halling, har med fødderne plantet i både Hadsten og Rosenholm arkiv bearbejdet materialer, der er resulteret i en gedigen sognebeskrivelse om Halling by.

Tidligere sognerådsformand, A. Munk Hansen, Hornslet, har indleveret sit omhyggeligt opbyggede arkiv fra sognerådsperioden 1962-1974. Arkivet, der fylder

16 arkivkassetter, ialt 1,5 hylde-meter, omfatter byplaner, mødereferater etc., alle de processer, han som medlem af sognerådet har været i kontakt med i denne periode, ikke mindst det omfattende materiale, der samler sig omkring kommunalreformen, hvori han spillede en aktiv rolle på det lokale plan.

Hornslet Møbelfabrik A/S har gennemgået lederskifte og en strukturændring. Dette har medført, at Rosenholm Egnsarkiv er blevet overdraget møbelfabrikens arkiv 1938 - o. 1975 med regnskaber, forhandlingsprotokoller, aktiedokumenter foruden et righoldigt billedmateriale fra fabrikkens virksomhed gennem disse år.

Det hører til mange arkivers primære aktiver at fungere som magasin for den lokale presse gennem årene. Også Rosenholm Egnsarkiv formår herefter at leve op til denne status, idet samtlige årgange af Lokalavisen, Kalø Vig Landbo-blad, fra starten 1918 er overdraget til arkivet. Disse ca. 70 årgange rummer en verden af lokalhistorie gennem en fantastisk udviklingsperiode.

Kirkebøgerne er suppleret op til det maksimale, år 1884. Hertil kommer, at de to gamle nabosogne, Skødstrup og Hornslet på det lokalhistoriske område griber ind i hinanden som foldede hænder. Det kan være svært at markere de lokale grænseskel. Derfor har arkivet anskaffet samtlige årgange af kirkebøger fra Skødstrup sogn fra 1620, amtets ældste.

En gruppe pigespejdere, der var piger i 1930-erne, har indleveret en samling rigt illustrerede og fint udførte mapper fra glade spejderdage gennem ca. 50 år.

Vilh. Gregersens arkiv, der er genstand for årligt tilbagevendende interesse, har været i brug bl.a. ved en radioudsendelse om digterpræsten.

Fra Krajbjerg by er dukket en skoleprotokol op fra et tilfældigt loft i nabolaget. Den har samme alder som skolen og omfatter tiden fra 1888-1947.

Til almindeligt P.R.formål er udarbejdet et par lysbilledcauserier, som bliver forevist, når lejligheden er. Det ene omhandler et afsnit af byhistorien gennem de sidste 100 år og har titlen »Fra fattigård til rådhus i Hornslet«. Det andet, »Rosenholm kommune«, byder på en rundrejse til storkommunens forskellige lokaliteter.

Egnsarkivet for Ry kommune

Poul Nørgård

Egnsarkivet havde i oktober/november en omfattende fotoudstilling med gamle fotografier fra Ry Kommune i bibliotekets udstillingslokale. Det blev en enorm succes, aldrig før havde så mange besøgt en udstilling. Efter en måneds forløb blev udstillingen flyttet til Søkilde Plejehjem, hvor den ligeledes gjorde stor lykke. I kølvandet på denne begivenhed har en af arkivets medarbejdere været rundt på flere af vore institutioner og vist lysbilleder, og netop derved fandt vi ud af, at vi i vores fotosamling havde mange flere dejlige gamle fotos og specielt gamle postkort, som ville være velegnede til lysbilledforedrag.

Vi besluttede således at anskaffe nyt forstørrelsesapparat med 24x36 reprojektor og belysningsanlæg, og herefter gik

**Billeder fortæller
historie**

RY KOMMUNE Gennem 100 ÅR

**EGNSARKIVETS FOTOUdstILLING
PÅ RY BIBLIOTEK
24. OKTOBER - 25. NOVEMBER**

vi i gang med at fremstille lysbilleder ved affotografering, hvilket har resulteret i ca. 400 stk. Men vi slap ikke lysbillederne her. Vi besluttede, at vi manglede en komplet lysbilledserie af Ry kommune idag, derfor har vi gennemført hele kommunen og fotograferet alle byer og landsbyers seværdigheder, og det har resulteret i en serie på 200 stk. som vi har kaldt »Ry Kommune 1984«, og serien bliver stillet til rådighed for lokale foreninger m.fl.

Endvidere har vi anskaffet folketællingslister på microfilm, 1787-1901, og arkivet modtog i den anledning et microfilmapparat fra Ry Håndværker & Borgerforening som gave. Vi har nu samtlige byer/ejerlaug registreret således, at man hurtigt kan finde frem til de enkelte optegnelser i et givet årstal. Sidste skud på stammen er ca. 30 sider med erindringer

fra en nu nedlagt smedie ved Låsby, skrevet til os af Gunner Dalsgård, Roskilde, hvis far drev smedien i mange år. Dalsgaard skriver specielt om livet i og om-

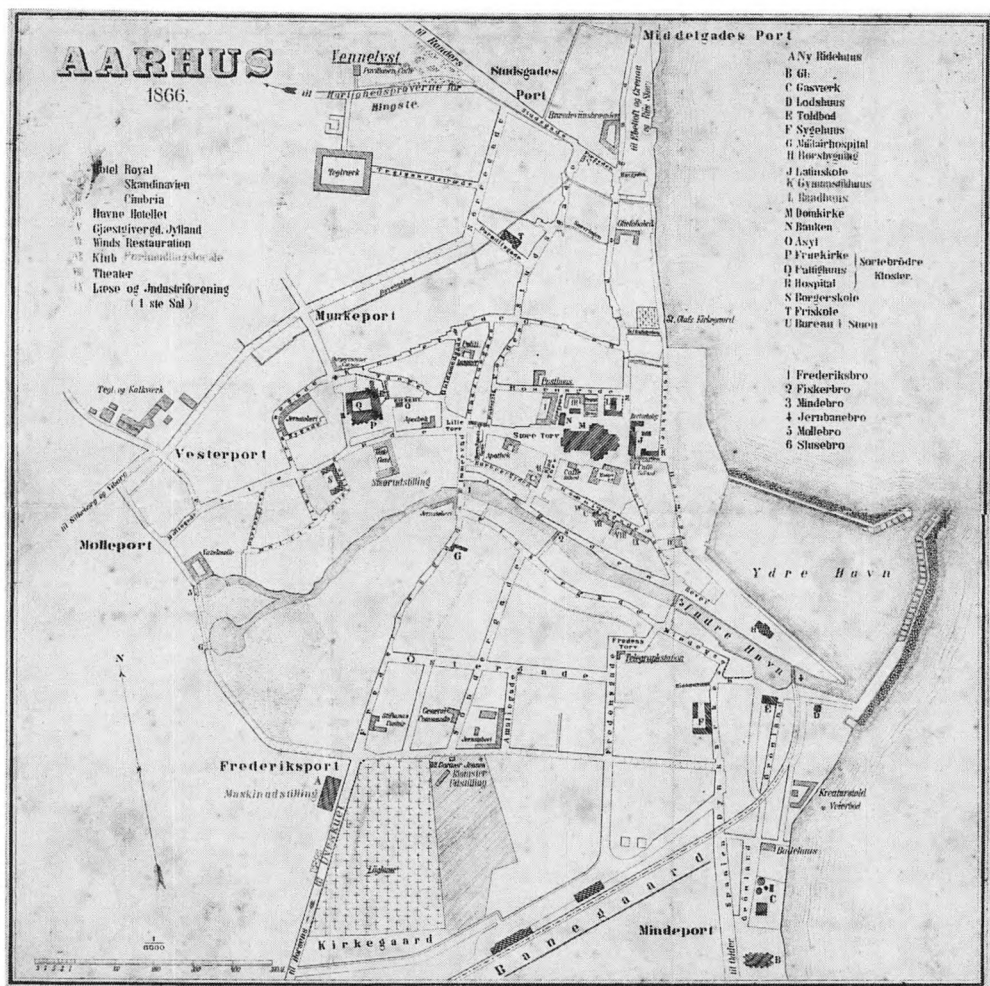
kring smedien i 30'erne, og vi har lavet en grafisk for- og bagside på grundlag af et luftfoto af smedien, og det hele bliver nu trykt og solgt fra biblioteket i Låsby.

Skejby-Lisbjerg-Ølsted sognearkiv

P. Holm Jensen

Dyrskuekort 1866

Der var stort dyrskue i Århus 1866 og der blev trykt kort for at vise vej til pladserne med dyrene ved Magdalene Møllen. Maskinerne var udstillet ved det dengang nyopførte ridehus ved Frederiksalle, træerne overfor var kirkegården, hvor senere Rådhuset blev opført. Hingstenes hurtighedsprøver (køreprøver) var på galgebakken (nu Universitetet). Dyrskuets kontorer var på Kannikegade. Som det ses, var aktiviteterne spredt, derfor var det nødvendigt med et oversigtskort. Dette kort er gemt og afleveret fra Lisbjerggården.

Solbjerg og omegns lokalhistoriske arkiv

Johanne Methling

Arkivet har på grund af bibliotekets ændrede åbningstider måttet ændre sine åbningstider. Tirsdag åben fra kl. 13.00 til kl. 16.00. Første torsdag i hver måned fra kl. 13.00 til kl. 17.00.

Arkivet får stadig mange værdifulde gaver i form af gamle skøder, protokoller fra nedlagte virksomheder og private forænderinger, en samling smukke plancher fra nedlagt landsbyskole. Der kommer også stadig gamle smukke album, af dem med fløjlsomslag og metalspænde-lukning, billederne er meget velbevarede, men det er så svært, ja næsten umuligt at finde frem til, hvem der er på fotografiet. Hvis man ligger inde med den slags album, er det ret vigtigt at få ældre familiemedlemmer til at hjælpe med at få navn og dato på hvert enkelt billede. Der findes jo i dag mange slægtsforskere, som kan bruge billederne. Arkivet er inde i en strukturændring som alle andre arkiver. Det giver et øget arbejdspress, når man samtidig gerne vil stå til rådighed for besøgende i arkivets åbningstid.

Sønderhald Egsarkiv

Vibeke Nielsen

Om aktiv arkivindsamling er der stadig ikke tale i Sønderhald Egsarkiv, som stadig er meget lille, hvad de ydre rammer angår. Men der er alligevel som de foregående år indgået en del arkivalier af meget forskellig karakter og omfang. De

mere sammenhængende stammer fra henholdsvis et forsamlingshus og et andelsmejeri, det første endnu i fuld funktion, det sidste nu nedlagt.

Og så billeder. Især en stor gruppe fotografier fra Fausing. Årsagen til denne koncentration var et af Lokalhistorisk Forening for Sønderhald Kommune's arrangementer. En »Fausingaften« kaldtes det, og det bestod i, at lokalkendte fortalte om Fausing inden for hver sit område og viste billeder. Et ganske tilsvarende arrangement om Årslev havde foreningen et årstid tidligere. Måske kan det lade sig gøre at komme kommunen rundt på denne måde og således få fremdraget, hvad der er specielt for hvert sogn. Det kunne så blive en anden side af den samme ide, som årsskriftet bygger på.

Foreningen har iøvrigt haft en række møder med foredrag og et par ture efter det sædvanlige mønster.

Arkivet har været jævnt godt besøgt, tallet stiger stadig lidt.

Museer

Clausholm

Henrik Berner

Som omtalt på tilsvarende plads sidste år har vi i de senere år koncentreret vore restaureringsbestræbelser om omsætning af de to ydre stentrapper i slotsgården.

Den østre del klarede i 1982, og den anden - mod vest - som omtaltes sidste år, blev planmæssigt færdig i løbet af efteråret 1983.

For indeværende år er planlagt en vide-

reførelse af den tidl. sektionvis udførelse af restaureringer af slottets facader. Slottet stod ved sin opførelse i 1690'erne i røde mursten, men pudsedes hvidt af Kong Frederik IV, som ønskede, at slottet skulle ligne de italienske villaer, han på sine rejser var kommet til at beundre. Denne puds har formentlig ikke været udsat for hovedreparationer siden da! Pudsen fremtræder derfor trist og grå, og for en del år siden påbegyndtes på foranledning og for det meste bekostning af Selskabet »Clausholms Venner« en restaurering. Af økonomiske grunde er man gået sektionvis frem, og vi er da efterhånden også takket være velvilje fra flere andre sider kommet et godt stykke vej. For indeværende år er planlagt en restaurering af den store østfløjs gårdfacade og - hvis pengene rækker til - tilsvarende for lille østfløjs facade ind mod havetrappen. Foruden fra Selskabet »Clausholms Venner« får vi økonomisk bistand fra Fredningsstyrelsen.

I vinterens løb har vi restaureret 2 mindre rum på den lille vestfløjs 1.sal - rum, der ikke indgår i den normale »turistrunde«, men som man ser ud i ved passage gennem det i 1978 restaurerede bibliotek. Det drejer sig om »Guldammeret« (hvor dronning Anna Sophie i sin tid opbevarede sine pretiosa) samt »Det japanske værelse« med rigt dekorerede paneler i japansk stil udført i dronningens tid. Her hang, indtil for nylig, nogle gyldenlæderstapeter, som imidlertid er ret havarede - de er nu nedtagne for at blive restaurerede og genophængt i et mindre rum, hvor de dele af tapetet, der endnu er intakt, kan gøre god fyldest.

I parken var den del af »Dronningens Allé«, der udgjordes af gl. bøgetræer, efterhånden meget miserabel - stormen havde væltet en del af træerne, og de tilbageværende udgjorde en stor risiko! I efteråret og vinterens løb har vi ryddet denne allé og foretaget en genplantning - nu med lind, der føles som det naturlige allétræ i hvert fald her på stedet.

Omtrent samme skæbne har ramt »Ridebanen« nede i »Lunden« - et ovalt anlæg med en mindestøtte i centrum. Træerne her var efterhånden blandet af både kastanie og lind, og godt og vel halvdelen manglede! Anlægget er ryddet og under planering med henblik på genplantning i lind.

I lighed med tidligere år er der planlagt 4 gudstjenester i slotskapellet. Traditionelt afholdes også en række koncerter - i år tre, begyndende med kammerkoncert ved Randers Byorkesters Kammerensemble, et begyndende led i en tradition, som startede sidste år. Randers Byorkester afholder Slotskoncert i august, og i forbindelse med Randersugen skal vi selv have en pianokoncert i Havesalen.

Grundlovsdag afholdes den 6. pensionistfest i parken - også en god tradition, hvor vi håber mange vil deltage.

Også i år har vi ved velvilje fra Den kgl. Porcelænsfabrik fået lov at beholde udstillingerne af både »Flora Danica«-stellet og »Det muselmaled med helblonde« - som hidtil kan begge beses samtidig med rundgang i slottet.

Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup

Svend Nielsen

For Landbrugsmuseet blev året 1983 et meget aktivt år, der især blev præget af en lang række mindre og enkelte større byggearbejder. Det lykkedes således omsider at få udskiftet taget på den gamle smedje, således at bygningen nu er tæt, men det var også på høje tid, for der var sket betydelig større skade på træværket, end det umiddelbart så ud til. Desuden er der nu blevet lavet toiletter og garderobe m.m. i forbindelse med cafeteriet. Kontorsektionen er blevet udvidet, således at vi ikke længere behøver at sidde sammenklumpet i eet rum, og endelig er der i udstillingshallen blevet lavet et diminutivt særudstillingsrum.

I dette rum var der i foråret en lille særudstilling om biavl, og resten af året har der her været en udstilling om Maal og Vægt, og der blev i denne forbindelse udarbejdet et lille hæfte om emnet, som er solgt i et stort antal.

Også i år har der været en række »uldage«, hvor der blev demonstreret kartning, spinding, vævning og knipling m.m., og en weekend i juli arrangeredes der demonstrationskørsel med en nyrestaureret Mogul traktor fra 1919.

Museets venneforening har fået fremstillet en længe savnet serie af postkort og har formidlet solget af en del relevante bøger m.m. på kommissionsbasis. Desuden har foreningen også solgt et mindre parti honning fra de foreløbig to bistader, der er blevet opstillet ved Museet.

Besøgstallet nåede op på 27.595, og

der er givet ialt 196 omvisninger, hvoraf de 143 har været for skoleklasser.

Der er i årets løb indgået ca. 75 genstande, hvoraf særlig kan nævnes en komplet kontrolcentrifuge med tilbehør fra 1969 og et eksemplar af den sjældne danskfremstillede »Danhorse« traktor. Endvidere er de sidste ca. 400 genstande fra Lyngby omsider blevet overflyttet.

Dermed er selve Museet og de sjællandske fjernmagasiner blevet overflyttet, men der resterer stadig det store fjernmagasin på Fyn. Det håber vi dog at kunne flytte i løbet af 1984, men da vi også regner med at kunne komme et stykke videre med istandsættelsen af det omfattende bygningskompleks på Gl. Estrup, bliver der mere end nok at se til i det kommende år.

Forhistorisk Museum, Moesgård

H. J. Madsen

Da professor Glob i 1949 kom til Århus, skabtes Forhistorisk Museum som et arkæologisk specialmuseum, hvis medarbejdere i vid udstrækning drog ud til udgravninger overalt i Jylland, når der indgik anmeldelser om nye arkæologiske fund.

Gennem de sidste årtier er der imidlertid sket en væsentlig udbygning af mange jyske museer gennem ansættelser af faguddannede arkæologer, ja denne udvikling blev efterhånden landsdækkende, og i 1984 tog man så konsekvensen heraf og fik gennemført en opdeling af landet i såkaldte »arkæologiske ansvarsområder«. Der blev formuleret et krav om, at kun arkæologisk bemandede museer måt-

te forestå arkæologiske udgravninger, og på dette grundlag blev det overladt til de enkelte amter at fastlægge, hvorledes man ville klare opgaverne.

Århus amt blev således opdelt i fem arkæologiske arbejdsområder, der hver for sig dækkes af museerne i henholdsvis Århus, Silkeborg, Randers, Grenå og Samsø. Hvert område består af een eller flere kommuner, og Forhistorisk Museum fik pålagt de arkæologiske opgaver i Århus, Hinnerup, Hammel, Galten, Hørning, Skanderborg og Odder kommuner.

En del af museernes arbejde består bl.a. i, at de gennemfører en arkæologisk vurdering af kommunernes lokalplansforslag, så fortidsminderne ikke lider unødvendig skade, og der foretages ofte fagmæssige udgravninger, inden anlægs- eller byggeriarbejder påbegyndes; det er klart, at privatpersoner ikke behøver at gå og huske på, hvilket museum man bør henvende sig til, når man træffer på oldtidsfund eller lignende. Man skal bare henvende sig til det museum, man føler sig mest knyttet til, så vil man dér tage sig af sagen; men på grund af arbejdsfordelingen kan det dog hælde, at det bliver et andet museum, der gennemfører den nødvendige arkæologiske undersøgelse og behandling af fundet. En århusianer kan f.eks. rimeligt nok gå til Moesgård med de arkæologiske fund fra sit sommerhus på Mols, men almindeligvis vil det være Kulturhistorisk Museum i Randers, der foretager de videre undersøgelse og registrering af iagttagelserne, eftersom det er dette museum, der har Mols som arkæologisk ansvarsområde. Sommerhusejeren kan naturligvis også hen-

vende sig på Ebeltoft Museum, hvor man på samme måde vil bede Randersmuseet om at tage sig af sagen. For publikum skulle der således ikke være ulemper ved den nye ordning, og for museerne er det en stor fordel, at der er skabt klare aftaler om arbejdsfordelingen.

På Moesgård kunne vi iøvrigt i 1984 glæde os over færdiggørelsen af en ny permanent stenalderudstilling, hvor man har ofret megen omhu på den tekniske og grafiske udførelse, så de mange nye fund er blevet placeret i en mere publikumsvenlig og smuk ramme.

Mest afgørende for vort fremtidige publikumsarbejde er dog indvielsen af det nye bygningskompleks, der har været under udarbejdelse og opførelse på Moesgård gennem flere år. Byggeriet, der er bekostet af Aarhus Universitet, rummer først og fremmest undervisnings- og kontorlokaler for universitetets etnografiske institut; men der er også indrettet en stor ny udstillingshal, der i foråret blev åbnet med en udstilling om »Det gamle Japan«.

Den nypåførte fløj på Moesgård. Bygningen rummer undervisnings- og udstillingslokaler, og i kælderens er der bl.a. indrettet nye magasiner. Foto: Jesper Trier.

Hallen vil fremover give lejlighed til at optræne de studerende i publikumsrettet formidlingsarbejde, og den vil også give væsentlig bedre muligheder for at hidkalde større internationale udstillinger til glæde for Moesgårds publikum.

Gammel Estrup Jyllands Herregårdsmuseum

Vibeke Nielsen

I sommeren 1983 blev der gennemført omfattende murrestaeringsarbejder dels på bygningens nordside, dels på de sider af det ene trappetårn, som ikke kom med året før. Hele tagrygningen blev gået efter og repareret i nødvendigt omfang. Endelig blev der malet en række vinduer.

Efter endt konservering kom Wuchters portræt af Christen Skeel den Rige og Birgitte Rosenkrantz tilbage sidst på sommeren og hænger igen på sin vante plads. »Kinesertapet 1« måtte derfor vige pladsen og er indtil videre på den øverste etage. Der har det siden fået selskab af felterne 2 og 3, mens alle de øvrige nu er på Nationalmuseets farvekonservering. Der er således ved langsomt at blive »sparet sammen til«, at der skal blive adgang til lidt af denne etage, omend det kommer til at vare endnu nogen tid, måske flere år, for der skal jo også gøres noget ved værelset, de skal hænge i.

M.h.t. nyrehvervelser har det været et ret aktivt år. Det første, der indgik, var et stort chatol fra midten af 1700-tallet, skænket af en privat familie; det er en udpræget herregårdsting, selv om det ikke er fra Gammel Estrup. Det er til gengæld

to rokokkoarmstole og tre kinesiske tallerkener, som netop i maj 1984 er købt på Bruun Rasmussens auktion. Det lykkedes at erhverve disse ting uden at ruinere museet, fordi Ny Carlsbergfondet gav det beløb, som stolene kostede.

Der blev som sædvanlig holdt koncert med Randers Byorkester i juni. Hertil kom i 1983 en koncert for børn med byorkestrets kammerensemble. Endnu et musikalsk arrangement fandt sted denne sommer, nemlig en jazzkoncert med tyve unge amerikanere, som var et udsnit af et 100 mand stort orkester, der optrådte på egnen. Det foregik i borggården, hvad det heldigvis var vejr til, for selv om de unge mennesker spillede vældig godt, havde de og deres musik næppe passet ind i rammerne i riddersalen.

Herregårdsmuseets besøgstal blev i 1983 godt 32.000, altså det samme niveau som de foregående år, men lidt anderledes fordelt på året.

Silkeborg Museum

Besøgstallet for Silkeborg Museum var i 1983 på 36.630, hvilket er en lille tilbagegang i forhold til året før. Derimod er antallet af medlemmer i museumsforeningen steget fra 382 til 418.

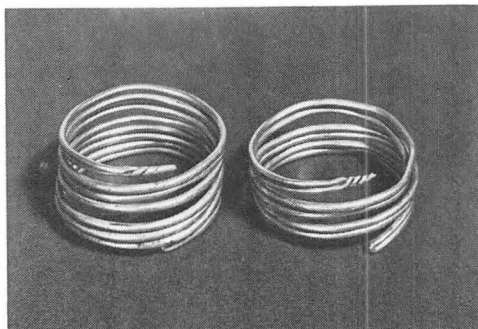
Museumsforeningen har sædvanen tro afholdt en række velbesøgte foredrag - til trods for, at faciliteterne hertil ikke har været for gode, idet foredragslokalet har været optaget til særudstillinger, så foredragene måtte afholdes i forhallen. Af foredrag kan bl.a. nævnes museumsinspek-

tør C. L. Vebæk om de senere års mest berømte fund af danefæ, museumsinspektør Hans Stiesdal om mekanik i middelalderen, og museumsinspektør Henrik Nyrop-Christensen berettede om skuespillere og teatre i provinsen.

Museets to årlige udflugter havde også stor tilslutning. Forårsudflugten gik til Hærvejsområdet omkring Varde, og om efteråret gik turen til den nye, spændende udgravning af vandmøllen ved Toustrup.

På det udstillingsmæssige område fortsatte indtil 1. maj en særudstilling om pressen i Silkeborg. Senere lånte museet en meget smuk og enkel udstilling om udviklingen af industriel design, der var produceret af arkitekterne Ditte og Adrian Heath, Århus Arkitektskole. I efteråret åbnede på baggrund af 100 års-jubilæet på vort lokale bryghus »Neptun« og med hjælp herfra en særudstilling om brygning gennem tiderne, som vakte stor lokal interesse. I efterårs- og vinterferien har der været forevisning af film samt arbejdende pottemager, der også har fungeret i skolernes sommerferie.

Lige omkring årsskiftet blev der til Silkeborg Museum indleveret et meget spændende depotfund fra bronzealderen. En mand havde på må og få forsøgt sig med metaldetektor i de store skove syd for Silkeborg og var på ufattelig vis stødt på dette fund. Skeldalfundet, som det benævnes, består af to store guldørenringe, som lå i en lille bronzebæltedåse, bronzeøkser, sølvarmringe m.m. - alt sammen meget velbevaret. Fundet, der er danefæ og afleveret til Nationalmuseet, er senere for en periode udponeret til Silkeborg Museum.

Bronzealderfundet fra Skeldal.

Den tidligere nævnte vandmølle ved Toustrup ligger i bredden af Lyngbygårds Å, hvor der var fundet rester af stolper og møllesten, som var blevet afdækket efter forårets store nedbørsmængde. Silkeborg Museum foretog en udgravning af de mest truede områder - omkring 60 kvadratmeter - hvorved man fandt fundamentet til møllehuset, der var lagt af store kampesten med kraftige stolper imellem, og en af disse stolper er dendrokronologisk dateret til 1512, d.v.s. den sene middelalder. Ved udgravningen fandt man velbevarede rester af flere typer vandhjul, lige fra en enkel hjulring med tværstillede padleblade til en mere udviklet type, hvor padlebladene var forsynet med sidestøtter - en type, som stadigvæk eksisterer i Holland. Herudover fandtes lejesten både til lodrette og vandrette aksler, hvilket tyder på, at de har været anvendt til mere avancerede mølletyper end den simple skvatmølle, som man tolker de rester af tidlige vandmøller, man hidtil har fundet i Danmark, til at stamme fra. Af andre genstande kan nævnes blyklædeplomber fra Flandern, benfløjter, et spænde til en

bog, en helgenmedaljon, keramikrester og meget andet. Fundet er meget spændende, ikke blot hvad genstande angår, men også hvad angår videnskabeligt materiale. Silkeborg Museum agter at fortsætte udgravningen i 1984 og eventuelt i 1985, indtil hele mølleanlægget er afdækket. Derimod blev der i Vinding kun foretaget mindre udgravninger, men flere grave hørende til det tidligere udgravede gravkompleks blev påvist, og udgravning heraf vil blive fortsat i de kommende år. I Addit og Tvilum blev der ligeledes foretaget mindre udgravninger, og ved Rodelund blev en middelaldervej afdækket.

Udgravning, registrering, hjælp til opstilling af udstillinger og lignende er fore-

taget med hjælp fra langtidsledige, der ligeledes tog del i flytningen af museets magasin til lokaler under Silkeborg Kunstmuseum. Men fristen for at beholde dette magasin er kort - allerede med udgangen af 1985 regner kunstmuseet med selv at få brug for lokalerne, så museet må igen se sig om efter andre magasinmuligheder.

Museets medarbejdere har i lighed med tidligere år skrevet en række artikler til tidsskrifter af videnskabelig og mere populær art. Flere udenlandske radiostationer har besøgt os, og det samme har tre TV-stationer fra Tyskland, England og USA - og emnet var naturligvis Tollunden.

Østjysk Hjemstavnsforening

**Virksomheden fra 1. oktober 1983
til 30. september 1984.**

Den årlige generalforsamling blev holdt 26. november på hotel Ansgar i Århus. Efter beretning og regnskab var der valg til bestyrelsen. Alle valg var genvalg. Bestyrelsen har senere konstitueret sig (se side 4). Efter generalforsamlingen holdt sognepræst Ejnar Stobbe, Kraglund, foredrag om »Livet omkring Hærvejen«.

Den 22. februar var der møde på Ansgar, hvor cand. mag. Merethe Birklund fortalte om »Hekse og Hekseprocesser«. Den 21. marts atter møde på Ansgar med foredrag af højskoleforstander Niels Højlund, Ry, over emnet »Hjemstavnen«. Begge møder var velbesøgt.

Årets store begivenhed var så afgjort 450 års mindefesten for kongevalget i Sct. Søren's kirke i Ry. Festen blev overværet af dronning Margrethe. I kirken prædikede biskop Herluf Eriksen, og ved et se-

nere samvær på sportspladsen holdt professor P. G. Lindhardt et historisk foredrag. Vejret var meget smukt. Det var en stor oplevelse for alle deltagere. Østjysk Hjemstavnsforening stod som medarrangør.

Lørdag d. 15. september havde vi en vellykket tur til Mols, hvor vort bestyrelsesmedlem Carl Laursen, Tved, viste rundt og fortalte om Mols og Helgenæs. Alle møder og udflugter har været tilrettelagt af Søren Bach.

Bestyrelsen vil gerne takke de mange, der støtter foreningen økonomisk. Uden denne støtte ville det være umuligt at udgive denne årbog. En varm tak til redaktionsudvalget, der har stået for udgivelsen.

Erik Kjær

Personregister

- Aaes, Ejnar, skoleinspektør, 7, 43, 55, 57.
Ahnfeldt, forvalter, 49, 50.
Andersen, Aage Fredslund, fotograf, 108.
Andersen, Anders, mælkekusk, 101.
Andersen, Ellen, museumsinspektør, 110.
Andersen, Mogens, 11.
Andersen, Peder (Edslev), 47.
Andreasen, Niels Jørgen, arkivleder, 110.
Anna Sophie, dansk dronning, 122.
Arntzen, Johan, godsejer, Lyngbygård, 46.
- Baastrup, Ejnar, gårdejer, 101.
Bach, Søren, smedemester, 128.
Bache, Otto, maler, 59.
Bay, Sv. Åge, lektor, 109, 110.
Bech, Gotfred, handelsmand, 36.
Beck, præst, 73.
Bernier, Henrik, 114.
Bindesbøll, G., arkitekt, 60.
Birklund, Merethe, 128.
Blichfeldt, J., sognepræst, 43, 50.
Blichfeldt, Jost Henriksen, ridefoged, 9.
Borbjerg, Svend, gårdejer, Slet, 30.
Borbjerg, F. J., undervisningsminister, 55.
Boye-Nielsen, N. P., assurandør, 113.
Braad, cigarhandler, 112.
Brodersen, P. Jordt, godsejer, 110.
Brummer, Rigmor, 73.
Budde, L., forstander, 70.
Bødker, Ingeborg, 78, 82.
Bødker, Jens, 7, 76.
Bødker, Jens Sørensen, 77.
Bønding, Bjarne, lærer, 57.
- Carlsen, Søren Sloth, arkivleder, 117.
Charisius, C. A., godsejer, 47.
Charisius, de Fædder, greve, 48, 49, 50.
Christensdatter, Anne, 44.
Christensdatter, Mette, Slet, 41.
Christensen, C., lærer, 55.
Christensen, Chr., bestyrer, 78.
Christensen, Evald Tang, folkemindesamler, 113.
Christensen, H. P., borgmester, 108.
Christensen, H. P., sognepræst, 71, 73.
Christensen, Peder, gårdfæster, Slet, 39.
Christensen, Søren, gårdfæster, Slet, 35.
Christensen, Søren, husmand, Slet, 40.
Clausen, P., sognepræst, 71, 72, 73, 75.
- Dahl, A. J., 70.
Dahl, Torkild Christian, godsejer, 27.
Dalgaard Nielsen, 73.
Dalsgaard, Anne Marie, 106.
Dalsgaard, Gunner, 7, 94, 119.
Dalsgaard, Laura, 96.
Dalsgaard, Otto, smedemester, 94, 95, 99, 104, 105.
Danielsdatter, Anne, 35.
Dige, Ejnar, lærer, 112.
Dolleris, Maren, 72.
- Ehlers, arkitekt, 56.
Elbæk, Johannes, forstander, 71, 73, 74.
Elkjær, Kjeld, bibliotekar, 107.
Enevoldsen, præst, 73.
Enevoldsen, A. J., fhv. gårdejer, 117.
Enevoldsen, Niels, gårdejer, 112.
Enevoldsen, Per, arkivleder, 114.
Eriksen, Herluf, biskop, 128.
Eskildsdatter, Margrethe, gårdfæster, Slet, 35.
- Fabricius, O., 109.
Fangel, Rasmus Jensen, gårdejer, Slet, 40.
Fischer Larsen, Albert, 91.
Fischer Larsen, Orla, 91.
Fleischer, arkitekt, 67.
Frandsen, Søren, skoleholder, 43.
Frederik II, dansk konge, 12.
Frederik III, dansk konge, 9.
Frederik IV, dansk konge, 44, 46, 122.
Friederichsen, lærer, 50.
Frøerlund, Gurli, lærer, 57.
- Gjesing, Niels, overlærer, 109.
Gleerup, lærer, 50.
Glob, professor, 123.
Geregensen, Vilhelm, præst, 118.
Grundtvig, N. F. S., salmedigter, 59.
Gyldenkrone, Frederik J. Chr., godsejer, 26.
Gyldenkrone, stiftamtmand, 47.
- Hammerich, P. M., 46.
Hansen, A. Munk, fhv. sognerådsmd., 117.
Hansen, Annelis T., børnehavepædagog, 112.
Hansen, Astrid, lærer, 58.
Hansen, Chresten (Smed), husfæster, Slet, 40.
Hansen, Christian, smed i Slet, 40.
Hansen, Hans Damgård, gårdejer, 36.
Hansen, Hansine, husbestyrerinde, 93.
Hansen, Jens, 34.
Hansen, Jens, 34.
Hansen, Karl Damgård, gårdejer, 36.
Hansen, Peder, gårdejer, skolepatron, 49.
Hansen, Peder, gårdejer, 29, 30.
Hansen, Poul Erik Zederkoff, skoleelev, 88, 91, 92.
Hansen, Rasmus, gårdfæster, Slet, 33.
Hansen, Rasmus, gårdejer, Slet, 37.
Hansen, Steen Ivan, 7, 59.
Hansen, Svend Nørregaard, 7, 12.
Hansen, Søren, gårdejer, Slet, 29, 30.

Hansen, Søren, gårdfæster/gårdejer, Slet, 34, 35.
Hansen, Søren, gårdejer, Slet, 36.
Harris, Poul, konsul, 107.
Heath, Adrian, arkitekt, 126.
Heath, Ditte, arkitekt, 126.
Helleris, Niels, lærer, 57.
Herholt, J. D., arkitekt, 60.
Herluff, Hans Martin, gårdejer, Slet, 39.
Hestbech, frk., forstander, 73.
Hetsch, G. Fr., arkitekt, 60.
Heunicke, arkivleder, 111.
Hjerrild, N., 70.
Hoe, Ejnar, gårdejer, 88, 91.
Hoe, Karl Johan, skoleelev, 88, 91.
Holbech, frk., forstander, 73.
Holck, E., 47.
Holtet, Chr., 109.
Hygum, Peder, biskop, 13, 47.
Høyer Andersen & Black Pedersen, arkitekter, 56.
Højlund, Niels, højskoleforstander, 128.

Ingemann, B. S., digter, 59.
Ingerslev, P., sognepræst, 70, 73.

Jacobsen, Ejnar, borgmester, 109.
Jacobsen, Jens, gårdfæster, Slet, 31.
Jensdatter, Anne, Hasselager, 23.
Jensdatter, Anne, gårdfæster, Slet, 28.
Jensdatter, Anne, 34.
Jensdatter, Maren, gårdfæster, Hasselager, 22.
Jensdatter, Maren, gårdfæster, Slet, 34.
Jensdatter, Zidsel, gårdfæster, Hasselager, 13, 23.
Jensen, Andreas, lærer, 57.
Jensen, Bernhard, borgmester, 108.
Jensen, Børge, fhv. gårdejer, 112, 113.
Jensen, Edith, Slet, 39.
Jensen, Hans, gårdfæster, Slet, 34.
Jensen, Harald, politiker, 108.
Jensen, Holger, gårdejer, Slet, 39.
Jensen, Jacob, borgmester, 108.
Jensen, Jacob, gårdejer, skoleforstander, 48.
Jensen, Jens, gårdfæster, Hasselager, 12, 22.
Jensen, Jens, gårdejer og smed, Slet, 38.
Jensen, Jens, Bering, 47.
Jensen, Jens, skoleforstander, 48.
Jensen, Jens K. H., lærer, 53, 56, 58.
Jensen, Kirsten Marie, gårdejer, Slet, 33.
Jensen, Laurs, gårdfæster, Slet, 31.
Jensen, Leo, maskinmester, 89, 91.
Jensen, Mads, gårdejer, skoleforstander, 48.
Jensen, Markus, gårdejer, Slet, 33.
Jensen, Maren, 73.
Jensen, Martin, sognerådsfmd., 56.
Jensen, Niels, jordbruger, Slet, 41.
Jensen, Niels Mikael, gårdejer, Slet, 39.
Jensen, Nydam, arkivleder, 112.
Jensen, P. Holm, gårdejer, arkivleder, 119.
Jensen, Peder (Biatrup), gårdfæster, Hasselager, 23.
Jensen, Peder, gårdfæster, Slet, 28, 30.
Jensen, Peder, gårdfæster/gårdejer, Slet, 30, 31.

Jensen, Peder, husejer, Slet, 40, 42.
Jensen, Peder, 28, 41.
Jensen, Rasmus, gårdfæster, Slet, 28.
Jensen, S. A. M., førstelærer, 52.
Jensen, Søren, gårdfæster, Hasselager, 23.
Jensen, Søren, gårdfæster, Slet, 37.
Jensen, Søren, gårdfæster, Slet, 37, 38.
Jensen, Søren Karl, gårdejer, Slet, 39.
Jespersen, H. J., førstelærer, 70, 71, 73, 74.
Jespersen, Poul, husfæster, Slet, 42.
Johannesen, Anne, 73, 75.
Johannesen, Bent, forstander, 71, 73, 75.
Johansen, Albert, redaktør, 58.
Johansen, Søren Møller, teglværksejer, 97.
Johansen, Vilhelm, 97, 98.
Jonassen, Jonas, kaptajn, 9, 10.
Jørgensen, Gregers, 11.
Jørgensen, Hans, lærer, 71.
Jørgensen, Jørgen, undervisningsminister, 55.
Jørgensen, Knud, 10, 11.
Jørgensen, Peder, 11.

Kjær, Erik, godsejer, 128.
Kjær, H., arkitekt, 67.
Klostergaard, Kaj, grosserer, 109.
Knudsdatter, Kirsten, Slet, 36.
Knudsen, Jørgen, møller, 10.
Kristoffersen, Niels, 112.
Krogh, Agnes Rasmussen, 89, 91.

Langberg, Harald, 69.
Lange, C., arkitekt, 63.
Larsen, Fl. W., 116.
Larsen, Sv. Unmack, borgmester, 108.
Laursen, Carl A., brandinspektør, 113.
Laursen, Metha, arkivleder, 116.
Laursen, Peder, fæstehusmand, Hasselager, 16.
Laursen, Poul, gårdejer, Slet, 31.
Laursen, Søren, husejer, Slet, 42.
Lerbjerg, Jesper Sørensen, 113.
Leth, Aksel, overlærer, 112.
Leth, Peder N., handelsmand, 36.
Lindblom, Else Marie, arkivleder, 111.
Lindhardt, P. G., professor, 128.
Lund, H., lærer, 52.
Lund, Margit, 114.
Lundgreen, Ove Kaj, matros, 88, 91.

Madsen, Anders, gårdfæster, Hasselager, 13, 22.
Madsen, H. J., museumsinspektør, 123.
Madsen, Herbert, museumsinspektør, 109.
Madsen, Ole, 73.
Martens, Gustav Ludolf, arkitekt, 60, 61.
Mejlbjerg, frk., forstander, 73.
Methling, Johanne, arkivleder, 121.
Mikkelsdatter, Anne, Slet, 32.
Mikkelsdatter, Anne, Slet, 33.
Mikkelsdatter, Johanne, Slet, 41.
Mikkelsen, Ellen, Slet, 37.
Mikkelsen, Enok, husmand, 94, 96.

Mikkelsen, Hans, gårdejer, Slet, 36.
 Mikkelsen, Niels, gårdejer, Slet, 29.
 Mikkelsen, Niels, gårdfæster/gårdejer, Slet, 36, 37.
 Mikkelsen, Poul, husejer, Slet, 44.
 Mikkelsen, Rasmus, gårdejer, Slet, 32, 33.
 Mogensdatter, Maren, gårdfæster, Slet, 37.
 Mogensen, Jens, gårdfæster, Hasselager, 12, 23.
 Mogensen, Peder, gårdfæster/gårdejer, Hasselager, 12, 19, 23.
 Mogensen, Poul, gårdfæster, Hasselager, 12, 23.
 Mohr, Ove, skoleforstander, 48, 49, 50.
 Mortensen, Carl Edvard, skibsfører, 88, 90, 91.
 Mortensen, Oluf, bygmester, 69.
 Mortensen, Tom, arkivleder, 115.
 Mullertz, A. J., arkitekt, 65.
 Munk, Morten, tegner, 116.
 Müller, sognepræst, 47.
 Møller, A. M. Sørensen, gårdejer, Slet, 39.
 Møller, Kristian, gårdejer, Slet, 31.
 Møller, Lis, 112.
 Møller, Ole, gårdejer, 111.
 Møller, Peder Jacob, godsejer, 27.
 Møller, Søren Sørensen, gårdejer, Slet, 31.
 Mönnichsen, G., embedsmand, 46.

 Nielsdatter, Birthe Marie, Slet, 39.
 Nielsdatter, Bodil, Slet, 29, 30.
 Nielsdatter, Ellen, Slet, 38.
 Nielsdatter, Mette, aftægtskone, Slet, 32.
 Nielsen, Aage, teglværksarbejder, 102.
 Nielsen, Anders, gårdfæster, Slet, 39.
 Nielsen, Bagge, regnskabskonsulent, 79.
 Nielsen, Christen, gårdejer, sognefoged, 17, 49.
 Nielsen, Dagmar, 80.
 Nielsen, Esikld, gårdfæster, Hasselager, 16, 19, 22.
 Nielsen, Grønvald, forstander, 70.
 Nielsen, Hans, gårdejer, Slet, 29.
 Nielsen, Jens, gårdfæster, Slet, 28.
 Nielsen, Johan, lærer, 43, 50.
 Nielsen, Jørgen, 11.
 Nielsen, Karl, skipper, 84.
 Nielsen, L. Darling, fabrikant, 89, 92.
 Nielsen, Marinus, forstander, 71.
 Nielsen, Marinus, mælkekusk, 101, 102.
 Nielsen, Mikkel, gårdfæster, Slet,
 Nielsen, Mogens, gårdfæster, Hasselager, 12, 23.
 Nielsen, Niels, gårdejer, 80.
 Nielsen, Niels, gårdejer, 52.
 Nielsen, Peder, husejer, Slet, 41.
 Nielsen, Peder, bestyrer, 78.
 Nielsen, Svend, museumsinspektør, 123.
 Nielsen, Vibeke, museumsinspektør, 121, 125.
 Nissen, Knud Leth, skoleinspektør, 58.
 Nissen, Terkel, sognepræst, 46.
 Nygaard, Jens, gårdejer, skoleforstander, 48.
 Nymand, Grethe, 92.
 Nymand, Knud, skoleinspektør, 7, 84, 92.
 Nyrup-Christensen, museumsinspektør, 126.
 Nørsgaard, Poul, arkivleder, 118.
 Nørholm, Chr. A., konsulent, 7, 70, 72, 73.
 Nørregaard, Jens, højskoleforstander, 70.

 Ocksen, I., biskop, 44, 47.
 Olesen, Peder, fotograf, 113.
 Olsen, Agnethe, lærer, 57.
 Ottosen, Otto Heide, skoleinspektør, 58.
 Overgaard, S., lærer, 55.
 Ovesen, Niels, gårdfæster, Slet, 28.

 Pedersdatter, Anne, Slet, 36.
 Pedersdatter, Anne, Slet, 37.
 Pedersdatter, Anne Margrethe, Slet, 31.
 Pedersdatter, Barbara, gårdfæster, Hasselager, 19.
 Pedersdatter, Karen, Slet, 30.
 Pedersdatter, Mette, smedekone, Slet, 40.
 Pedersen, Aage, købmand, 84, 85, 87, 92.
 Pedersen, Amalie, 84.
 Pedersen, Barbara, 34.
 Pedersen, Elkjær, mælkekusk, 101.
 Pedersen, Elna, 86.
 Pedersen, Edith, husbestyrerinde, 89, 92.
 Pedersen, Hans, gårdfæster/gårdejer, Hasselager, 13, 18, 22.
 Pedersen, Harald, fisker, 84, 85, 86, 89, 91.
 Pedersen, Inger, 86.
 Pedersen, Jens, gårdfæster, Slet, 30.
 Pedersen, Jens, gårdejer, Slet, 39.
 Pedersen, Johan, sognerådsformand, 72.
 Pedersen, Johannes, gårdejer, 51, 53.
 Pedersen, Knud, gårdfæster/gårdejer, Hasselager, 13, 16, 18, 23.
 Pedersen, Knud, gårdfæster, Slet, 36.
 Pedersen, Mikkel, husmand og væver, Slet, 37.
 Pedersen, Mogens, gårdfæster, Hasselager, 16, 23.
 Pedersen, Povl, gårdfæster, Hasselager, 12, 23.
 Pedersen, Ragna, 86.
 Pedersen, Rasmus, møller, skolepatron, 48.
 Pedersen, Svend Evald, mejerist, 84, 86, 89, 91, 92.
 Pedersen, Søren, sognefoged, 17.
 Pedersen, Søren, fæstehusmand, Hasselager, 19.
 Pedersen, Søren, gårdfæster, Hasselager, 22.
 Pedersen, Søren, gårdejer, Slet, 30, 31.
 Pedersen, Søren, væver, Slet, 41.
 Pedersen, Valdemar, 31.
 Poulsen, Henry Holmgaard, 112.
 Poulsen, P. K., lærer, 56, 57.
 Povlsen, Anders, gårdfæster, Hasselager, 13.
 Povlsen, Anders, 23.
 Povlsen, Andreas, husejer, Slet, 42.
 Povlsen, Knud, forstander, 73.
 Povlsen, Mogens, gårdfæster, Hasselager, 23.
 Povlsen, Rasmus, gårdfæster, Hasselager, 13, 16, 17, 19, 23.
 Powisch, Laurids, oberst, 9.

 Rantzau, Henrik, lensmand, 9.
 Rasmusdatter, Anne, Slet, 39.
 Rasmusdatter, Johanne, 39.
 Rasmusdatter, Karen, gårdfæster, Slet, 31.
 Rasmusdatter, Maren, Slet, 33.
 Rasmussen, Bruun, auktionsfirma, 125.
 Rasmussen, Christen, handelsmand, 36.
 Rasmussen, Ellen Marie, Slet, 34.
 Rasmussen, Gregers, gårdejer, Slet, 39.
 Rasmussen, Hans, gårdfæster, Slet, 33.

- Rasmussen, Jens, gårdfæster, Hasselager, 23.
 Rasmussen, Lis, 73.
 Rasmussen, Marie, 70.
 Rasmussen, Michel, skrædder, 41.
 Rasmussen, Niels, gårdfæster, Slet, 32.
 Rasmussen, Niels, smed, Slet, 40.
 Rasmussen, Peder, gårdfæster, Hasselager, 13, 23.
 Rasmussen, Peder, gårdfæster, Slet, 30.
 Rasmussen, Peder, gårdfæster, Slet, 36.
 Rasmussen, Peder, Kolt, 47.
 Rasmussen, Povl, arkivar, 11.
 Rasmussen, Rasmus, husfæster, Slet, 41.
 Rosenkrantz, Birgitte, adelsdame, 125.
 Rosenlund, Dorethe Cathrine, godsejerenke, 46.
 Røgler, Karen Margrethe, 84, 86, 89, 91.
- Sabroe, Peder, politiker, 108.
 Schmitz, Frantz, arkitekt, 65.
 Schou, Hans Pedersen, skolelærer, 41.
 Schrøder, Ludvig, forstander, 70.
 Secher, O. A., amtsprovst, 47.
 Siig, Vilhelm, købmand, 114.
 Skeel, Chresten, adelsmand, 125.
 Skovfoged, Anne Marie, 7, 9.
 Stadum, Esther, lærer, 57.
 Stadum, Niels, lærer, 57.
 Stellfeldt, Frantz, kommunaldirektør, 109.
 Stiesdal, Hans, museumsdirektør, 126.
 Stobbe, Ejnar, sognepræst, 128.
 Storm, Peder, sognefoged, 11.
 Søndberg, A., missionær, 88, 92.
 Søndergaard, Kristian, gårdejer, Slet, 33.
 Søndergaard, Niels Chr. Nielsen, gårdejer, Slet, 33, 39.
 Søndergaard, Niels Nielsen, gårdejer, Slet, 33.
 Søndergaard, Sv. O., amtskolekonsulent, 56.
 Sørensdatte, Maren, gårdfæster, Hasselager, 23.
 Sørensdatte, Maren, Slet, 30.
 Sørensdatte, Zidsel, Slet, 34.
 Sørensen, Anton Marius, gårdejer, Slet, 31.
 Sørensen, Anton Theodor, 40.
 Sørensen, Carl August, husejer, Slet, 41.
 Sørensen, Ejnar, overlærer, 110.
 Sørensen, Hans, gårdejer, 49.
 Sørensen, Jens, gårdfæster, Hasselager, 16, 23.
 Sørensen, Jens (Møller), gårdfæster, Slet, 39.
 Sørensen, Jens Flemming, billedhugger, 107.
 Sørensen, Jens Peder, gårdejer, Slet, 39.
- Sørensen, Jens, gårdejer, skoleforstander, 49.
 Sørensen, Jørgen Haugen, billedhugger, 107.
 Sørensen, Karen, gårdejer, Slet, 36.
 Sørensen, Laurids, gårdejer, Slet, 34.
 Sørensen, Laurs, fæstehusmand, Hasselager, 13.
 Sørensen, Mads, gårdejer, Slet, 38.
 Sørensen, Mikkel, gårdfæster, Slet, 35.
 Sørensen, Oluf, sognefoged, 11.
 Sørensen, Peder, gårdfæster, Hasselager (Vestergaard), 13, 16, 18, 23.
 Sørensen, Peder, gårdfæster, Hasselager (Østergaard), 22.
 Sørensen, Rasmus, gårdejer, Slet, 33, 42.
 Sørensen, Rasmus Peder, gårdejer, Slet, 34.
 Sørensen, S., landinspektør, 20.
 Sørensen, Thomas, gårdfæster/gårdejer, Hasselager, 13, 23.
 Sørensen, Valdemar, skibstørrer, 89, 91, 92.
- Thane, L., 109.
 Thomassen, Hans, gårdejer, Slet, 37.
 Thomassen, Michel, gårdejer, Slet, 37.
 Thomassen, Viggo, kriminalassistent, 8, 25.
 Thomsen, A., handelsmand, 36.
 Thomsen, B., handelsmand, 36.
 Thomsen, Jens Hans, gårdejer, Slet, 39.
 Thomsen, Jens Nielsen, gårdejer, Slet, 39.
 Thomsen, Søren, gårdfæster, Hasselager, 13, 19, 23.
 Thulesen, Majatta, 73.
 Thygesen-Hansen, 73.
 Tøllerud, Tor, fotograf, 114.
 Topholm, Peder, mælkekusk, 101, 102.
 Tranberg, Hans, gårdejer, Slet, 33.
- Vebæk, C. L., museumsinspektør, 126.
 Videbæk, Helga, 70.
 Villumsen, Jens, gårdfæster, Hasselager, 12, 22.
 Vinge, lærer, 52.
 von Plessen, C. L., stiftamtmand, 44.
- Wedel-Jarlsberg, komtesse, 53.
 Welling, degneenke, 54.
 Wesenberg, Frederik, landinspektør, 25.
 Wesenberg, Ludvig, landinspektør, 25.
 Wæsten, Niels, 47.
 Wølf, Arnold, 69.
- Ørnélund, Niels, skovfoged/strandfoged, 85.
 Østergaard, Karl Rasmussen, gårdejer, Slet, 33.

Stedregister

Aabo, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56.

Addit, 127.

Alrø, 91.

Asferg, 116.

Askov, 70.

Astrup, 47, 51.

Ballen, 85.

Barrit, 70, 73.

Basnæs, 60.

Bering, 47, 48, 52.

Bjerre, 70, 71, 72, 75.

Bjerregrav, 116.

Bjødstrup, 31, 42.

Bogense, 102.

Brunde, 71.

Børup, 22.

Clausholm, 121, 122.

Constantinsborg, 27, 46, 48, 50.

Danmark, 9, 44, 47, 50, 51, 59, 62, 69, 93, 126.

Delmenhorst, 44.

Ditmarsken, 44.

Ebeltoft, 124.

Edslev, 17, 47, 48, 49, 51, 53, 54, 56.

Elbæk, 71, 73.

Endelave, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 93.

England, 127.

Enslev, 47, 48, 52.

Ersholt, 94, 101.

Europa, 59.

Faarvang, 112.

Falster, 92.

Faster, 84, 91, 93.

Fausing, 121.

Finderup, 59.

Fjenneslev, 69.

Flandern, 126.

Fredericia, 54.

Frederiksberg, 59.

Frederiksbjerg, 65, 107.

Frederikssodde, 9.

Frisbæk, 110.

Fyn, 123.

Galten, 94, 97, 98, 103, 124.

Gammel Estrup, 123, 125.

Gedved, 72, 73, 110, 111.

Gellerup, 107.

Gjern, 81, 111, 112.

Gjerrild, 115.

Glud, 73.

Grenå, 115, 124.

Gunnestrup, 33, 42.

Hadbjerg, 112.

Haderslev, 99.

Hads herred, 10, 11.

Hadsten, 112.

Halling, 11, 117.

Hammel, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 124.

Harlev, 44, 71.

Hasselager, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 47, 48, 54, 55, 56, 57, 58.

Hatting, 70.

Havreballegaard, 12.

Helgenæs, 128.

Hellerup, 92, 93.

Herring, 99.

Hinnerup, 113, 124.

Hjarnø, 73, 86, 87, 91.

Hobro, 60, 61.

Holland, 126.

Holme, 25, 27, 33, 34, 36, 37.

Holsten, 44.

Horn, 112.

Hornslyd, 70, 117, 118.

Horsens, 17, 25, 29, 70, 71, 72, 74, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 109, 110.

Hovedgaard, 71, 72, 111.

Hvilsted, 37.

Hørring, 44, 124.

Japan, 124.

Juelsminde, 72, 74.

Jylland, 9, 45, 46, 113, 123, 125.

Kalundborg, 69, 84, 85.

Kalø, 114, 117.

Karise, 69.

Kattrup, 22, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 71, 73.

Koldby, 86.

Koldt, 19, 20, 21, 38, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58.

Krajbjerg, 118.

Kraglund, 128.

København, 27, 46, 52, 60, 73, 107, 109.

Køln, 65, 66, 67, 69.

Langeland, 60.

Langå, 54.

Lemming, 17, 20, 44, 47, 48, 49, 53, 54.

Lerbjerg, 112.

Lindved, 71.

Lisbjerg, 119.

Lund, 65.
 Lyksborg, 73.
 Lyngby, 123.
 Lyngbygård, 46, 126.
 Læsten, 117.
 Løsning, 92.
 Låsby, 94, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 119.

Mallinggaard, 72.
 Marselisborg, 107.
 Moesgaard, 25, 26, 27, 34, 41, 42, 62, 123, 124, 125.
 Mols, 113, 114, 124, 128.
 Mårslet, 71, 114, 115.

Nebsager, 70, 71, 72, 73.
 Ning herred, 12, 19, 21, 25, 28, 34, 38, 47.
 Norge, 44.
 Nørre Djurs, 115.
 Nørre Snede, 110.
 Nørre Vissing, 98.

Odder, 10, 11, 70, 72, 73, 124.
 Oldenburg, 44.
 Ormslev, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
 70, 107.
 Overskovlund, 98.

Purhus, 116.

Randers, 112, 122, 124, 125.
 Ribe, 65, 69.
 Rodelund, 127.
 Rosenholm, 117, 118.
 Roskilde, 69, 101, 105, 119.
 Rougsø, 112.
 Ry, 118, 128.

Samsoe, 84, 85, 86, 92, 124.
 Sandager, 11.
 Sattrup, 70.
 Serridslevgaard, 110.
 Silkeborg, 56, 70, 101, 109, 124, 125, 126, 127.
 Skanderborg, 10, 20, 51, 52, 70, 71, 73, 94, 96, 99, 109, 124.
 Skanderup, 109.
 Skejby, 119.
 Skeldal, 126.
 Skelskør, 60.
 Skjød, 80.
 Skødstrup, 117.
 Skåde, 73.
 Slesvig, 44, 73.
 Slet, 20, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42.
 Snaptun, 91.
 Solbjerg, 121.
 Sorring, 112.

Sore, 65, 67.
 Stautrup, 13, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 58.
 Stensgaard, 60.
 Stenvad, 115.
 Stormarn, 44.
 Stuttgart, 69.
 Svenstrup, 78.
 Sverige, 9, 92.
 Svinding, 116.
 Søby, 77.
 Søkilde, 118.
 Sønderhald, 121.
 Sønder Vissing, 93.
 Søvind, 111.

Testrup, 70, 114.
 Tilst, 55.
 Tøllund, 127.
 Tolstrup, 111.
 Torsted, 70.
 Toustrup, 126.
 Tranbjerg, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 42.
 Tranebjerg, 84.
 Trøjborg, 107.
 Tved, 114, 128.
 Tvilum, 127.
 Tyskland, 59, 127.

U.S.A., 127.

Varde, 126.
 Vejby, 58.
 Vejle, 70, 71, 72.
 Vestbirk, 70.
 Vestjylland, 84, 91.
 Viborg, 9, 12, 27, 44, 58, 60, 75.
 Viby, 25, 40, 41, 56, 57, 78.
 Vilhelmsborg, 61, 62, 115.
 Vinding, 71, 127.
 Virring, 112, 113.
 Voldby, 76, 77, 78, 79, 81, 82.

Ølsted, 119.
 Ørting, 29, 37.
 Østbirk, 70.
 Østerby, 33.
 Østerskovgaard, 101.
 Østjylland, 70, 84, 107.

Åkjær, 9, 10.
 Århus, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 25, 26, 27, 29, 36, 39, 40, 42, 44,
 46, 47, 48, 52, 54, 56, 58, 59, 60, 62, 65, 67, 69, 70, 84, 94, 107,
 108, 113, 119, 120, 123, 124, 126, 128.
 Årslev, 107, 121.